

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัยเรื่อง เล่าความตามแหล่ง : ภาพสะท้อนทางภาษาและวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทย แบ่งเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เนื้อหาของหนังสือเล่าความตามแหล่ง

ตอนที่ 2 ภาพสะท้อนทางภาษาในหนังสือเล่าความตามแหล่ง

ตอนที่ 3 ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยทางด้านเทศน์มหาชาติในหนังสือเล่าความตามแหล่ง

เนื้อหาของหนังสือเล่าความตามแหล่ง

เนื้อหาในหนังสือเล่าความตามแหล่งของ พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ สำนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชววิหาร เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการแหล่งในการเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์ และในแต่ละกัณฑ์มีเนื้อความตามแหล่ง ดังต่อไปนี้

1. กัณฑ์ทศพร มี 8 แหล่ง ดังนี้

1.1 แหล่งพระพุทธรูปารกเรื่องมหาเวสสันดรชาดก แหล่งนี้กล่าวถึงเมื่อครั้งพระพุทธองค์เสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงประทับอยู่ที่วัดนิโครธารามซึ่งพระประยูรญาติสร้างถวาย

1.2 แหล่งมูลเหตุที่พระองค์ทรงแสดงเทศนาเวสสันดรชาดก กล่าวคือพระพุทธองค์ทรงเห็นกิริยาอาการของพระประยูรญาติกระด้างกระเดื่องแสดงกิริยาไม่เคารพ จึงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปยังนภากาศเพื่อลดทิฐิมานะของพระประยูรญาติ เป็นเหตุให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา ภิกษุทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ได้ทูลถาม พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าอดีตนิทานเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเวสสันดร

1.3 แหล่งอดีตนิทานของเวสสันดรชาดก พระพุทธองค์ทรงเล่าย้อนอดีตของพุทธมารดาว่าเคยทำบุญด้วยแก่นจันทร์แดงและปรารถนาขอเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตรัสอนุโมทนาให้ความปรารถนานั้นสำเร็จตามเจตนา

1.4 แห่พระนางมุสดีเป็นมเหสีพระอินทร์ พระนางมุสดีไปเกิดบนสวรรค์ได้เป็นพระมเหสีของพระอินทร์ ต่อมาหาคบบุญจะต้องจากเมืองสวรรค์จุติลงไปเกิดเป็นมนุษย์

1.5 แห่พระนางมุสดีจะจุติจากดาวดึงส์ พระอินทร์เล่าความจริงให้พระนางมุสดีทราบและให้พระนางมุสดีขอพรได้ 10 ประการ

1.6 แห่พระนางมุสดีขอพรพระอินทร์ 10 ประการ ดังนี้

1.6.1 ขอให้ได้อยู่ในปราสาทของพระเจ้าสีวิราช แห่งนครสีพี

1.6.2 ขอให้มิจักขุอันคำสนิท คุณันย์นตา ลูกเนื้อ

1.6.3 ขอให้มิคิ้วคำสนิท

1.6.4 ขอให้มินามว่า มุสดี

1.6.5 ขอให้มิพระโอรสทรงเกียรติยศเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย และมีใจบุญ

1.6.6 ในเวลาทรงครรภ์ ขออย่าให้ครรภ์นูนปรากฏอย่างสตรีสามัญ

1.6.7 ขอให้มิถันอันงาม ในเวลาทรงครรภ์ก็อยู่รู้ดำ และต่อไปก็อย่าให้

หย่อนยาน

1.6.8 ขอให้มิเกศาคำสนิท

1.6.9 ขอให้มิผิวงาม

1.6.10 ขอให้ทรงอำนาจปลดปล่อยนักโทษได้

1.7 แห่พระอินทร์ประสาทพรแก่พระนางมุสดี พระอินทร์ประสิทธิ์ประสาทพรให้พระนางมุสดีว่า พระพรทั้งหมดนี้พระนางจะได้สมความปรารถนา

1.8 แห่ส่งท้ายกัณฑ์ เมื่อพระอินทร์ให้พรแก่พระนางมุสดีแล้วก็มิจิตโสมนัสผ่องแผ้ว เปรมปรีดา

จบเนื้อความกัณฑ์ทศพร 19 พระคาถา ในกัณฑ์นี้มีจำนวนพระคาถาน้อยที่สุดจากทั้งหมด 13 กัณฑ์ กัณฑ์ทศพรนี้แต่โบราณมาถือว่ากัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ของเจ้าอาวาส เหตุผลของโบราณก็เพื่อต้องการให้เจ้าอาวาสได้มาพบกับญาติโยม ดังนั้นทำนองของกัณฑ์นี้จึงใช้ทำนองธรรมวัตรเป็นทำนองประจำกัณฑ์ถึงแม้เจ้าอาวาสที่ไม่เคยหัดเทศน์มหาชาติมาก่อนเลยก็สามารถเทศน์ได้

2. กัณฑ์หิมพานต์ มี 14 แห่ ดังนี้

2.1 แห่พระนางมุสดีจุติมาเป็นมเหสีพระเจ้ากรุงสยงชัย แห่นี้กล่าวถึงพระนางมุสดีจุติมาจากสวรรค์สู่ดินแดนมนุษย์ เป็นธิดาของกษัตริย์มัทราช พออายุ 16 ปี ได้อภิเษกเป็นพระมเหสีของพระเจ้ากรุงสยงชัยแห่งนครสีพี ต่อมาพระโพธิสัตว์ลงมาจุติในครรภ์ของพระนางมุสดี โดยมีเทพดาจุติลงมาสู่ครรภ์ภริยาอำมาตย์ทั้งหกหมื่นในวันและเวลาเดียวกัน

2.2 แห่พระนางมุสตีเสด็จประพาสพระนคร ขณะที่พระนางมุสตีทรงพระครรภ์ได้ 10 เดือน พระนางได้เสด็จประพาสพระนครมาจนถึงระหว่างตรอกพ่อค้า ก็เกิดประชวรพระครรภ์ หมู่อำมาตย์ข้าราชการจึงได้จัดพระที่ถวายเป็นที่นั้น

2.3 แห่พระเวสสันดรประสูติ เมื่อพระเวสสันดรประสูตินั้นทรงพูดได้ ได้ตรัสว่า “อมม ข้าแต่พระแม่เจ้า ยัม กิณฺจ ฌนฺ ทริพฺยอัน โฉของเราบรรมดา มิ พระลูกนี้จะบำเพ็ญทาน” พระนางมุสตีก็ประทานให้พันตำลึง พระราชโอรสก็บริจจาคให้แก่นางสนม เหตุที่ประสูติระหว่างตรอกพ่อค้านี้เอง พระประยูรญาติจึงขนานนามว่าเวสสันดร ในขณะที่มีนางข้างเชือกหนึ่งได้นำลูกมาไว้ในโรงช้าง และได้เป็นช้างต้นคู่บารมี ชื่อปัจฉิมานเคนทร์

2.4 แห่พระเวสสันดรตั้งใจบริจจาคทาน เมื่อพระเวสสันดรมีอายุได้แปดปี พระองค์ตั้งจิตอธิษฐานว่า ถ้าใครต้องการเลือดเนื้อดวงใจและนัยน์เนตรของพระองค์ ก็เอามัดมาเชือดเดือนไปได้เลย พระองค์จะสละให้ และในขณะที่ตั้งจิตอธิษฐานนั้นแผ่นดินก็ไหว หมู่เทพเจ้าทั้งหลายต่างก็แห่ช่องสารุการ

2.5 แห่พระเวสสันดรอภิเษกกับพระนางมัทรี ครั้นพระเวสสันดรอายุได้ 16 ปี เรียนรู้ ศิลปศาสตร์ 18 ประการแล้ว ก็อภิเษกกับพระนางมัทรีซึ่งเป็นราชธิดาของพระเจ้ากรุง มีพระราชโอรสชื่อว่าชาลี มีพระราชธิดาชื่อว่ากัณหา

2.6 แห่เมืองกลิงครายฤทธิ์เกิดทุกข์ภัย เมืองกลิงครายฤทธิ์เกิดข้าวยากหมากแพง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล เจ้าเมืองพยายามแก้ไขแต่ไม่สำเร็จ จึงแต่งตั้งให้พราหมณ์ทั้งแปดนายผู้ฉลาด ไปทูลขอช้างจากพระเวสสันดร

2.7 แห่พระเวสสันดรเสด็จประพาสโรงงาน ทุกวันพระเวสสันดรจะเสด็จประพาสโรงงานและบำเพ็ญทานเป็นปกติ แต่ในวันนั้นมีผู้มารับทานแปลกหน้าจำนวนแปดนาย

2.8 แห่พราหมณ์แปดนายชาวเมืองกลิงครายฤทธิ์ทูลขอช้าง พราหมณ์ทั้งแปดนายชาวเมืองกลิงครายฤทธิ์ได้ทูลขอช้างต่อพระเวสสันดร

2.9 แห่ชาวเมืองกล่าวโทษพระเวสสันดร ชาวเมืองเห็นพราหมณ์ทั้งแปดนายขี่ช้างออกจากเมืองก็ได้ถาม พวกพราหมณ์ก็บอกความจริงให้ทราบ ชาวเมืองพากันโกรธแค้นไปกล่าวโทษกับพระเจ้ากรุงสุโขทัยขอให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากวัง

2.10 แห่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้เนรเทศพระเวสสันดร พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้นายนักรไปแจ้งสาส์นแก่พระเวสสันดรว่า ชาวเมืองไม่ต้องการพระองค์แล้ว ขอให้เสด็จไปอยู่เขาวงกต พระเวสสันดรขอผัดผ่อนไว้สองราตรี โดยราตรีที่หนึ่งทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้เสนาบดีจัดเตรียมสัตว์สดกมหาทานไว้ยังโรงงาน

2.11 แห่พระเวสสันดรลาพระนางมัทรี เมื่อพระเวสสันดรตรัสสั่งให้เตรียมทานพิธีแล้วได้เสด็จไปยังตำหนักของพระนางมัทรี บอกลาพระมัทรี ฝากกัณหาชาติพร้อมทั้งพระมารดา และพระบิดาให้พระนางมัทรีดูแล พระองค์จะขอลาไปอยู่ป่า

2.12 แห่พระนางมัทรีขอตามเสด็จพระเวสสันดร พระนางมัทรีขอตามเสด็จไปปรนนิบัติ รับใช้พระเวสสันดร ไม่ว่าจะทุกข์ยากลำบากอย่างไรก็จะขอตามไปด้วย

2.13 แห่พระนางมัทรีทูลพรรณนาป่าหิมพานต์ พระนางมัทรีพรรณนาถึงป่าว่าไม่น่ากลัว มีแต่ความร่มเย็นน่าอยู่ มีดอกไม้ให้ชม และมีสัตว์ป่านานาชนิด

2.14 แห่ส่งท้ายกัณท์หิมพานต์ พระนางมัทรีตรัสเล่าให้พระเวสสันดรฟัง โดยพรรณาสภาพป่าเสมือนพระนางเคยเสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง

จบเนื้อความกัณท์หิมพานต์มีความยาว 134 พระคาถา กัณท์นี้เริ่มมีทำนองแล้วแต่ทำนองของกัณท์นี้ยังไม่ยาก การนิมนต์พระเทศน์ก็ไม่ได้เคร่งครัดมากนักตามวัดต่างๆ เวลาเทศน์ส่วนมากจะถวายให้พระในวัดนั้นๆ เป็นผู้เทศน์

3. กัณท์ทานกัณท์ มี 13 แห่ ดังนี้

3.1 แห่พระนางมุตติราฟัง พระนางมุตติราบเรื่องราวการเนรเทศที่ทรงรำพึงถึงพระเวสสันดรและเสด็จไปยังตำหนักของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี

3.2 แห่พระนางมุตติเยี่ยมพระเวสสันดร เมื่อพระนางมุตติเสด็จไปถึงตำหนักพระเวสสันดรที่ทรงรำไห้ปลอบโยนพระลูกรักทั้งสอง แล้วเสด็จไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสุยชัย

3.3 แห่พระนางมุตติทูลขอโทษ พระนางมุตติร้องให้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระเวสสันดรแต่ไม่เป็นผล พระเจ้ากรุงสุยชัยทรงนิ่งเฉยไม่ตรัสตอบ

3.4 แห่พระนางมุตติครวญ พระนางมุตติเสด็จกลับไปยังตำหนักของพระเวสสันดรและคร่ำครวญว่าได้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้แล้วแต่ก็ไม่เป็นผลคงเป็นกรรมแต่ปางหลังของพระลูกรักสุดที่พระนางจะช่วยให้

3.5 แห่นักสนมโสกเสวรา ส่วนพระสนมกำนัลในต่างก็โสกเสวราชบหน้าร้องไห้ด้วยความอาลัย

3.6 แห่พระเวสสันดรบำเพ็ญสัตตสดกมหาทาน พระเวสสันดรทรงทำทานครั้งยิ่งใหญ่ด้วยของเจ็ดสิ่ง สิ่งละร้อย แห่นี้เป็นที่นิยมฟังกันในหมู่ญาติโยมผู้คุ้นเคยชินธรรม ทำนองแห่นี้เป็นทำนองย้าย ว่ายากส่วนมากพระเทศน์จะตัดไปไม่ค่อยได้แห่

3.7 แห่พระเวสสันดรทูลลาพระเจ้ากรุงสุยชัย วันรุ่งขึ้นพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาติและกัณหา เสด็จ ไปยังปราสาทของพระเจ้ากรุงสุยชัยเพื่อทูลลา แห่นี้ถือว่าเป็นแห่หลักที่พระเทศน์ทุกรูปจะต้องแห่ได้

3.8 แห้วพระเจ้ากรุงสุโขทัยห้ามพระนางมัทรี พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงห้ามพระนางมัทรีมิให้ติดตามไปด้วย เพราะจะได้รับความลำบากในป่า แต่พระนางมัทรีก็ทูลถึงเหตุผล อันเหมาะสมที่พระนางจะต้องตามเสด็จพระเวสสันดรในครั้งนี้

3.9 แห้วพระนางมัทรีพรรณนาโทษของหญิงม่าย เป็นการบรรยายความทุกข์ยากของการเป็นม่าย ถ้าหากเทศน์ประยุกต์ ส่วนมากพระเทศน์จะแห้วได้ทุกรูป

3.10 แห้วพระนางมัทรีตัดพ้อพระเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยขอให้พระนางมัทรีอยู่ในวังไม่เป็นผล จึงได้ขอกัณหาและชาติไว้ แต่พระนางมัทรีก็ไม่ยอม พระนางทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัยว่า ขนาดพระโอรสของพระองค์เองทำผิดยังถูกเนรเทศให้ออกจากวัง ส่วนชาติและกัณหาเป็นเพียงหลาน หากทำผิดพระองค์จะประหารชีวิตเสียเป็นแน่ แล้วทรงเตือนกัณหาและชาติให้ทูลลาพระเจ้ากรุงสุโขทัย

3.11 แห้วพระเจ้ากรุงสุโขทัยอาลัยพระชาติและพระกัณหา พระเจ้ากรุงสุโขทัยทั้งอาลัยและสงสารพระหลานรักทั้งสองกลัวจะไปตกระกำลำบาก

3.12 แห้วพระเวสสันดรทูลลาพระนางมุลดี พระเวสสันดรทูลลาพระมารดาด้วยความอาลัย พระนางมุลดีทั้งสงสารและอาลัยรัก พร่ำสั่งสอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรีให้ดูแลกันและกันให้ดีในยามทุกข์ยาก

3.13 แห้วพระเวสสันดรสั่งเมือง แห้วนี้เป็นที่นิยมของคนฟังและถือกันว่าเป็นแห้วสำคัญ

จบเนื้อความในกัณฑ์ทานกัณฑ์ มีความยาวทั้งหมด 209 พระคาถา กัณฑ์ทานกัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ที่มีพระคาถามากที่สุดในจำนวน 13 กัณฑ์ ในกัณฑ์ทานกัณฑ์นี้มีทานองหลากหลาย เพราะมีตัวละครมากในกัณฑ์นี้ ทางจังหวัดอุดรดิถีนิยมฟังกันมาก การนิมนต์พระเทศน์ต้องนิมนต์พระผู้ที่มีความชำนาญในการเทศน์เป็นอย่างมากจึงจะเทศน์ได้ไพเราะน่าฟัง

4. กัณฑ์วนประเวศน์ มี 9 แห้ว ดังนี้

4.1 แห้วต้น พระเวสสันดรอุ้มพระชาติ พระนางมัทรีอุ้มแก้วกัณหาเดินทางออกจากเมือง ถามทางไปยังเขาวงกต ประชาชนก็ทูลว่าหนทางยังไกลกันดารนัก ทั้งสองพระองค์ก็เดินทางต่อไปยังเขาวงกต

4.2 แห้วพระเวสสันดรชวนสองกุมารชมดง ตอนพระเวสสันดรชวนสองกุมารชมดงนี้มีแห้วนอกที่พระเทศน์นิยมว่ากันมากคือ แห้วสี่กัษัตริย์เดินดง พระที่แห้วได้ไพเราะและสนุกสนานก็คือพระอาจารย์หลือมวัดโบสถ์ จังหวัดอุทัยธานี พระเวสสันดรเดินทางผ่านภูเขาตาดบรรพตข้ามแม่น้ำโกติมารา ผ่านเขาอัญชัน และมาตุลนครแห่งแคว้นเจตราชฎร์ รวมระยะทาง 30

โยชน์ เหตุที่เดินได้ไกลขนาดนี้เพราะเทพยดาช่วยย่นหนทางให้จึงเสด็จมาถึงภายในวันเดียว เมื่อถึงศาลานอกเมืองก็พักอยู่ ณ ที่นั้น ส่วนพระนางมัทรีก็เสด็จออกมายืนอยู่นอกศาลา

4.3 แห่หลวงเมืองเจตราชูร์ต้อนรับพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรถึงเมืองเจตราชูร์ ชาวเมืองเจตราชูร์เห็นพระนางมัทรียืนอยู่นอกศาลาก็จำได้ จึงพากันไปทูลความแก่พระเจ้าเจตราช พระเจ้าเจตราชทั้งหลายจึงเสด็จมาเฝ้าพระเวสสันดร

4.4 แห่หลวงพระเวสสันดรไม่ยอมอยู่เมืองเจตราชูร์ พระเจ้าเจตราชทั้งหลายเมื่อทราบเหตุที่พระเวสสันดรเสด็จมาในครั้งนี้ก็จะช่วยเหลือ แต่พระเวสสันดรไม่ต้องการความช่วยเหลือจากพระเจ้าเจตราช พระเจ้าเจตราชทูลเชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง พระองค์ก็ไม่ยอมด้วยถ่อมตัวว่าเป็นคน ไร่ยศหมคอำนาจแล้วขออยู่ที่ศาลานอกเมือง พระเจ้าเจตราชทั้งหลายก็ไม่ละความพยายามที่จะยกเมืองกึ่งหนึ่งให้ครอบครอง แต่พระเวสสันดรก็ทรงบำเพ็ญโดยให้เหตุผลต่างๆ นานา สุดท้ายก็ตรัสว่าพระองค์ตั้งใจจะไปบวช

4.5 แห่หลวงกษัตริย์เจตราชส่งพระเวสสันดร พระเจ้าเจตราชจัดสถานที่รับรองพระเวสสันดรที่ศาลานอกเมือง ครั้นรุ่งเช้าเมื่อพระเวสสันดรเสวยเรียบร้อยแล้วก็ส่งเสด็จจนบรรลุถึงประตูป่า

4.6 แห่หลวงกษัตริย์เจตราชชี้หนทางไปเขาวงกต พระเจ้าเจตราชทูลให้พระเวสสันดรทราบว่าเขาวงกตเป็นที่ร่มรื่น มีเขาคันธมาทน์ มีสระโบกขรณี มีมหานิกโรชไทรใหญ่ใบบังจิดและยังดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมอีกมากมายหลายพรรณ หมู่วิหคนกกาส่งเสียงฟังไพเราะเสนาะโสต

4.7 แห่หลวงกษัตริย์เจตราชให้พรานเจตบุตรรักษาด่าน พระเจ้าเจตราชให้พรานเจตบุตรรักษาด่านประตูป่า และสั่งเป็นคำขาดว่าถ้าใครแปลกหน้าผ่านมาให้ฆ่าทิ้งได้ทันทีโดยไม่มีความคิดตั้งแล้วก็รับตามส่งเสด็จขึ้นทาง 15 โยชน์จึงทูลลากลับสู่นครเจตราชูร์ พระเวสสันดรเดินทางถึงเขาคันธมาทน์ก็หยุดพักคลายร้อนแล้วจึงเสด็จไปตามเชิงเขาวิบูลบรรพตผ่านแม่น้ำเกตุมดี พรานเจตบุตรถวายเนื้ออย่างกับน้ำผึ้งสด พระเวสสันดรพระราชทานปิ่นทองให้แล้วก็เดินทางต่อไป

4.8 แห่หลวงกษัตริย์ผนวชที่เขาวงกต พระอินทร์สั่งให้พระเวสสุวรรณมานฤมิตรพระอาศรมสถานพร้อมด้วยเครื่องดาบสบริวารไว้ที่หว่างเขาวงกตและจาริกอักษระไว้ที่ประตู เมื่อพระเวสสันดรเสด็จมาถึงได้ทอดพระเนตรเห็นอักษระก็ทราบว่าทำวสหัสณัยน์สร้างถวายจึงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นดาบสบรรพชาตามความปรารถนา พระนางมัทรีก็ผนวชเป็นดาบสินี กัณหาชาติก็บวชเป็นดาบสน้อยๆ พระเวสสันดรตรัสกับพระมัทรีว่าหากคำมิดคิดเวลาห้ามไปมาหาสู่กันพระนางก็รับคำและปฏิบัติหน้าที่คอยหาผลไม้เพื่อมาเลี้ยงทั้งสามกษัตริย์

4.9 แห่หลวงส่งท้ายกัณฑ์ พระเวสสันดรรักษาศีลห้าอยู่ที่เขาวงกตได้เจ็ดเดือนปลายด้วยความสุขตลอดมา

กัณฑ์วันประเวศน์มีความยาว 57 พระคาถา กัณฑ์นี้ในปัจจุบันส่วนมากจะนิมนต์พระในวัดเทศน์เพราะทำนองเนื้อในของกัณฑ์นี้ว่าไม่ยากนัก

5. กัณฑ์ชูชก มี 17 แห่ ดังนี้

5.1 แห่เริ่มต้น เป็นแห่ที่กล่าวถึงความเป็นมาของชูชก ลักษณะและอาชีพของชูชก เป็นแห่ที่มีความตลกขบขัน สนุกสนานไปตามเนื้อเรื่อง ชูชกมีอาชีพขอทาน ขอเงินมาได้ร้อย กษาปณ์ (1 กษาปณ์ เท่ากับ 4 บาท เท่ากับชูชกมีเงินอยู่ 400 บาท) แล้วชูชกก็เอาเงินไปฝากเพื่อนที่มีชื่อว่าพราหมณ์กุลพิณฑุ และนางพราหมณ์มณีรัตน์สองสามีภรรยา แล้วชูชกก็ออกขอทานสืบต่อไป

5.2 แห่ชูชกทวงทอง เมื่อชูชกคิดถึงเงินทองของตัวเองก็กลับมาทวงคืน พราหมณ์ทั้งสองก็ไม่ให้เพราะใช้ไปหมดแล้ว ชูชกโกรธมากขู่ว่าจะเอาเรื่อง สุดท้ายพราหมณ์ทั้งสองจึงนำลูกสาวชื่อว่าอมิตตดาเอามายกให้ชูชก

5.3 แห่ชูชกชมโฉมนางอมิตตดา ชูชกเห็นนางอมิตตดาก็ถึงกับตกตะลึงในความงามของนางอมิตตดา ตรงนี้มีแห่ นอกชื่อว่าแห่พาวอมิตตดา

5.4 แห่นางอมิตตดาปฏิบัติชูชก อมิตตดาปฏิบัติชูชกเป็นอย่างดี ข้าวตำ น้ำตัก ฟืนตองหักหาโดยไม่ได้รังเกียจชูชกเลย

5.5 แห่พราหมณ์ตีเมีย ปัญหาเกิดขึ้นเพราะพราหมณ์ในหมู่บ้านทุนวิธูจฉาชูชก ตั้งใจจะตักเตือนภรรยา แต่กลับกลายเป็นตบตีกันอื้อฉาวทั้งหมู่บ้าน

5.6 แห่นางพราหมณ์คิดขับไล่ นางอมิตตดา เป็นการวางแผนเล่นเกม นางอมิตตดา

5.7 แห่เหยื่ออมิตตดาทำน้ำ นางพราหมณ์รุมด่า นางอมิตตดาที่ทำน้ำ แห่ นอกและแห่ในจะมีความคล้ายคลึงกันมาก

แห่เหยื่ออมิตตดาทำน้ำนี้แต่เดิมไม่ได้ร้องเป็นแห่แต่ใช้พูด ต่อมาพระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ นำมาเทศน์เองจึงได้นำเอาทำนองของแห่กระโดดกับทำนองชุดทระวาดเหยียบกรวดมาผสมให้เป็นทำนองแห่ขึ้นขึ้น แต่นั้นมาจากแห่ธรรมดาที่ไม่มีใครสนใจครั้งเมื่อมีทำนองก็ทำให้แห่นี้แพร่หลายไปทั่วประเทศ จึงน่าจะถือได้ว่าทำนองต้นแบบที่พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ ได้เสริมขึ้นมานี้ทำให้เป็นที่นิยมของนักเทศน์และผู้ฟัง

5.8 แห่นางอมิตตดาตัดพ้อชูชก นางอมิตตดาโกรธชูชกและหาว่าชูชกเป็นตัวต้นเหตุที่ทำให้นางเดือดร้อน และกล่าวว่าต่อไปนี้นางจะไม่ทำงานอะไรอีกแล้ว ถ้าชูชกอยากให้อยู่ด้วยต่อไปก็ต้องไปหาข้าทาสมาให้ใช้ ชูชกก็พลอบอมิตตดาว่าตอนนี้ยากจนจะเอาเงินที่ไหนไปจ้างคนมาเป็นข้าช่วงใช้

5.9 แห่เหล่าทวดจิตใจ เทวดาเข้าจิตใจนางอมิตตดาให้รู้เรื่องราวของพระเวสสันดร โดยตลอดจึงใช้ให้ชุกไปขอแก้หาชาติจากพระเจ้าเวสสันดรที่เขาเวงกต ชุกได้ฟังก็ตกใจ หลีกเลียงจะไม่ไป นางอมิตตดาก็ยื่นคำขาดว่าถ้าไม่ไปก็เลิกกัน

5.10 แห่เหล่าชุกรับอาสา ชุกกลัวนางอมิตตดาจะมีสามีใหม่จึงอาสานางอมิตตดาว่าจะไปขอแก้หาชาติจากพระเวสสันดร โดยชุกสั่งให้นางอมิตตดาจัดเสบียง เช่น “ขนมแข็งเป็นก้อนกั๊ด งดตัดข้าวตอกคั่วถั่ว ขนมน้ำเร่ร่อน ทั่งขนมเทียนทำทั่วทุกสิ่ง อีกทั้งขนมฝิงหिनฝนทอง เป็นเสบียงของค้างไว้ได้นานๆ ใส่น้ำผึ้งน้ำตาลเติมน้ำอ้อยเหลว กระทำให้เร็วๆ ล้วนแต่หลากหลาย ทั่งข้าวตอกข้าวตอกแต่งให้ต่างๆ” จะเอาอะไรไปบ้างชุกบอกให้เสร็จ

5.11 แห่เหล่าอมิตตดาจัดเสบียงให้ชุก ชุกซ่อมบ้าน ชุกสอนนางอมิตตดา แห่เหล่านี้เท่ากับรวบรวม 3 เรื่องเป็นแห่เดียว ตอนที่นางอมิตตดาจัดเสบียงนี้ใช้ทำนองคุณทวดระดัยบกรวด อมิตตดาจัดเสบียงให้ชุกได้ถึถ้วนเกินกว่าที่ชุกสั่ง ขณะที่นางอมิตตดาจัดเสบียง ชุกก็จัดการซ่อมบ้าน จะเห็นได้ว่าชุกเป็นคนละเอียด มีความรู้เกี่ยวกับเรือนเครื่องผูกเป็นอย่างดี เมื่อซ่อมบ้านเสร็จแล้ว ชุกก็ขึ้นบ้านหันมาสอนนางอมิตตดาด้วยความเป็นห่วงว่าให้นางอย่าประมาทจงระวังตัวไว้

5.12 แห่เหล่าชุกแต่งตัวและตั้งเรือน แห่นี้ย้าว่าชุกเป็นห่วงนางอมิตตดามาก ในเนื้อความกล่าวว่ “ชุกสั่งสอนองคน์นางจนสุดสิ้นสติปัญญาด้วยความรัก” จากนั้นชุกก็แต่งตัว

เสร็จแล้วชุกก็ตั้งเรือนด้วยความอาลัยและมีนางบอกเหตว่ไปแล้วจะไม่ได้กลับมา ชุกตั้งเรือนแล้วก็ออกเดินทาง ตอนลงจากเรือนก็พะว้าพะวังหันหน้าหันหลัง ชุกเดินทางไปถึงเมืองสีพินครถามไถ่ถึงพระเวสสันดร ประชาชนชาวนครนั้นนีก โกรธพวกพราหมณ์อยู่แล้วจึงช่วยกันไล่ตีชุก ชุกวิ้งหนีไปทำดีทำต่อยไปจนกระทั่งหลงเข้ามายังเขตประตูป่าพหมาไถ่เนื้อของพราณเจตบุตรวิ้งไถ่จับ ชุกก็วิ้งหนีขึ้นต้นไม้

5.13 แห่เหล่าชุกพรรณนาคฤณพระเวสสันดร ชุกคร่ำครวญหวนให้ไม่รู้จะไปทางไหนจึงพรรณนาถึงคุณของพระเวสสันดรว่าเป็นที่ฟังของคนยาก แห่นี้พระที่เทศน์กัณฑ์ชุกมีแต่พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์เพ็ญรูปเดียวที่ยังนำมาแห่อยู่เป็นประจำ

5.14 แห่เหล่าพราณเจตบุตรพบชุก เมื่อพราณเจตบุตรพบชุกในครั้งแรกนั้นก็คิดจะยิงด้วยหน้าไม้เสียให้ตาย แต่คิดว่ก่อนฆ่ามันควรจะถามดูก่อนว่าเป็นใครมาจากไหน คิดดังนั้นแล้วจึงซักถามพร้อมทั้งขู่ตะคอกว่จะฆ่าชุก

5.15 แห่เหล่าชุกลงพราณเจตบุตร ชุกเห็นพราณเจตบุตรเป็นคนป่ามีหมาเป็นพวกก็เลยโกหกว่เป็นพระทวดหลวงอยู่กระทวงใหญ่เดินทางมาเพื่อจะเชิญพระเจ้าเวสสันดรกลับเมือง ถ้า

พรานเจตบุตรช่วยชี้ทางให้จะช่วยทูลขอความชอบให้ได้เป็นเจ้าของหม่อมเจตบุตรต่อไปจะได้สบาย พรานเจตบุตรได้ฟังทั้งคำโกหกและคำยินยอม ไม่ทันได้พิจารณาจึงได้หลงเชื่อ

5.16 แห่พรานเจตบุตรต้อนรับชูชก พรานเจตบุตรฟังชูชกโกหกก็เชื่ออย่างสนิทใจ ลืความสงสัยไปทุกอย่างจึงผูกหมาแล้วรับชูชกลงจากคันทันไม้พรานเจตบุตรเชื่อเชิญให้ชูชกนั่งเรียกอย่างสนิทสนมว่าท่านตาลุงและคุณเฒ่าเป็นอย่างดี

5.17 แห่ส่งท้ายกัณฑ์ชูชก แห่นี้พรานเจตบุตรให้ชูชกค้างคืนอยู่ด้วยหนึ่งคืนและพูดคุยกเล่าเรื่องราวต่างๆ ให้ฟังอย่างเป็นกันเอง พอรุ่งเช้าเมื่อชูชกบอกลา พรานเจตบุตรก็มอบกระบอกน้ำผึ้งและเนื้อย่างให้ไปกินกลางทาง พอพรานเจตบุตรจะชี้ทาง 79 พระคาถาของกัณฑ์ชูชกก็สิ้นสุดข้อความลง

ทำนองในกัณฑ์ชูชกนี้ โบราณวางทำนองไว้เป็นทำนองคุณพระรอดเหยียบกรวด มีทั้งพูดไปแห่ไปตามแต่ผู้เทศน์จะถนัดและฝึกหัดกันมา กัณฑ์ชูชกนี้ต้องนิมนต์พระที่มีความชำนาญมาเทศน์ เพราะกัณฑ์ชูชกนี้เป็นที่นิยมของญาติโยมตามวัดต่างๆ พระเทศน์ไม่จำเป็นต้องเสียดิ แต่ต้องมีอารมณ์จำเทศน์ให้ตกลงเป็นใช้ได้

6. กัณฑ์จุลพน มี 6 แห่ ดังนี้

6.1 แห่เท้าความต้น แห่นี้เท้าความถึงพรานเจตบุตรที่หลงเชื่อชูชกว่าเป็นพระทูตหลวงได้ให้ที่พักแก่ชูชก 1 คืน รุ่งขึ้นก็ให้น้ำผึ้งและเนื้อย่างไปเป็นเสบียงกินกลางทางด้วย

6.2 แห่พรานเจตบุตรพรรณนาเขา เนื้อในนั้นเป็นแห่ที่ว่าค่อนข้างยาก แต่ถ้าว่าจนชำนาญหรือที่เรียกว่าแห่จนทำนองซ้ำ จะไพบระมาก

6.3 แห่พรานเจตบุตรพรรณนาไม้ แห่นี้เป็นการพรรณนาหมู่ไม้ได้อย่างวิจิตรพิสดาร ลักษณะน่าจะเป็นป่าเบญจพรรณ

6.4 แห่พรานเจตบุตรพรรณนาสระ แห่นี้กล่าวถึงสระ โบกขรณี เป็นสระสี่เหลี่ยม มีน้ำเต็มใสสะอาดตา

6.5 แห่ชูชกขอบใจพรานเจตบุตร ชูชกบอกลาพรานเจตบุตรและพรานเจตบุตรก็ได้บอกลักษณะของพระอจุตฤาษีให้ชูชกได้ทราบด้วย

6.6 แห่ส่งท้ายกัณฑ์ ชูชกลาเจตบุตรออกเดินทาง

พอว่าแห่นี้จบก็ถือว่าสิ้นข้อความในกัณฑ์จุลพนซึ่งนับเป็นคาถามีความยาว 35 พระคาถา กัณฑ์นี้ปัจจุบันตามวัดต่างๆ เวลาที่เทศน์ส่วนมากจะถวายให้พระในวัดเทศน์

7. กัณฑ์มหาพน กัณฑ์นี้ถือว่าเป็นกัณฑ์ครูที่พระเทศน์ส่วนมากจะเริ่มต้นด้วยการหัดเทศน์กัณฑ์นี้ เพราะต้องมีเสียงที่ไพเราะ กัณฑ์มหาพนนี้มี 6 แห่ ดังนี้

7.1 แหล่งต้น คือแหล่งชุกพบพระอจุตฤาษี ชุกโกหกพระอจุตฤาษีว่าเป็นนักบวช เช่นกัน พระอจุตฤาษีก็หลงเชื่อให้พักอาศัยอยู่คืนหนึ่ง ตรงนี้มีแหล่งเนื้อในที่น้ำพึ่งมาก แหล่งชุกพบพระฤาษี เป็นแหล่งครุที่พระนักรเทศน์ต้องหัดว่าแหล่งนี้

7.2 พระฤาษีชี้ทางให้ชุก วันรุ่งขึ้นพระอจุตฤาษีก็พาชุกไปชี้ทาง ซึ่งตรงนี้มีแหล่งพายุ่มากมีหลายสำนวน เรียกว่าแหล่งเครื่องเล่นของกัณฑ์มหาพน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเนื้อนอก เช่น แหล่งพาทมนกชมไม้ ของพระครูวินัยธร มานพ ปาละพันธ์ วัดพระเชตุพนฯ ทำนองแหล่งพาทนในกัณฑ์มหาพนนี้ ฟังแล้วสนุกสนาน พระที่จะเทศน์กัณฑ์นี้ได้นำฟังต้องมีความชำนาญมากๆ เพราะกัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ที่ญาติให้ความโสมนัสใจฟังกันเป็นพิเศษ ถ้าจะเทียบกับกัณฑ์ชุก กัณฑ์ชุกเป็นกัณฑ์ที่ตลกและสนุกสนานไม่เน้นที่เสียงผู้เทศน์ว่าดีหรือไม่ดี ขอให้ว่าสนุกเป็นใช้ได้ แต่กัณฑ์มหาพนพระเทศน์ต้องเน้นเรื่องเสียง พระเทศน์กัณฑ์นี้ต้องเสียงดี ต้องจำทำนองแหล่งของแต่ละแหล่งให้แม่นยำ

7.3 แหล่งพระฤาษีพรรณนาเขา ในกัณฑ์มหาพนนี้พรรณนาถึงเขาใหญ่ยอดสูงเทียมเมฆ สวยงามมาก มีถ้ำ มีเชิงผา เป็นที่อาศัยของเหล่าปีศาจนานาชาติ เขาคันธมาทน์มีหมูไม้ต่างๆ ทั้งไม้ดอกและไม้ผลอยู่ในบริเวณนั้น เป็นการพรรณนาให้ความรู้สภาพบริเวณของภูเขา (พระเทศน์บางรูปก็นำเนื้อแหล่งพรรณนาเขาในกัณฑ์จุลพนมาแหล่งในตอนนี้)

7.4 แหล่งพระฤาษีพรรณนาสระ สระมุจลินท์ เป็นสระใหญ่สี่เหลี่ยม น้ำเต็มเปี่ยมใสสะอาด มีหมู่ปลานานาชาติ มีบัวบุษยเบญจพรรณมีพรรณไม้ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งไม้หอม 10 ชนิด หรือสุคนธ์ชาติ แหล่งที่มีชื่อเสียงในกัณฑ์นี้ ได้แก่ แหล่งสระมุจลินท์ ของพระครูวินัยธรมานพ ปาละพันธ์ วัดพระเชตุพนฯ

7.5 แหล่งพระฤาษีพรรณนาราชสีห์และสัตว์ป่า มีสัตว์ทั้งหลายมากมายนับหมื่นแสน สัตว์ที่สำคัญ เช่นราชสีห์ 4 จำพวก ได้แก่

- 1) ดิณราชสีห์ ขนมีสีหม่น กินหญ้าเป็นอาหาร
- 2) กภาพสีห์ มีลายดำ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร
- 3) ปันธุสุรมฤคินทร์ มีลายเหลืองเลือน กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร
- 4) ไกรสรสิงหาราช ปลายหาง เต้า และปากมีสีแดงเหมือนครั่ง ตามตัวมีสีขาว

สร้อยคอแดง และมีสีแดงเหมือนทาสาดผ่านกลางหลัง ชอบอยู่ในถ้ำ พอตะวันบ่ายก็ออกเที่ยวหากิน ชอบแผดเสียงกึกก้องระงมไพเราะ

ราชสีห์ทั้ง 4 ชนิดนี้มีรูปร่างใหญ่โตเหมือนโค และยังมีช้างอีก 10 ตระกูลอยู่ในป่าหิมพานต์ นอกเหนือจากนี้ยังมีสัตว์อื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก

7.6 แห่ส่งท้ายกัณฑ์มหาพน ชุชกอำลาพระอจุตฤาษีเดินทางผ่านป่าเขาลำเนาไม้ ผ่านเสื่อผ่านราชสีห์ และสรรพสัตว์อันร้ายกาจจนมาถึงเขาวงกตในเวลาใกล้ค่ำ

กัณฑ์มหาพนนี้มีความยาวถึง 80 พระคาถา กัณฑ์นี้โบราณถือว่าเป็นกัณฑ์ครู ถ้าใคร ต้องการฝึกเทศน์มหาชาติต้องฝึกกัณฑ์นี้ก่อน ถ้าฝึกวกัณฑ์มหาพนได้ กัณฑ์อื่นๆ ก็ฝึกไม่ยาก (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์)

8. กัณฑ์กุมาร มี 22 แห่ ดังนี้

8.1 แห่ตั้งชูชกถึงเขาวงกต เมื่อชูชกมาถึงเขาวงกตเป็นเวลาเย็น ชุชกคิดว่าถ้าจะเข้าไปขอกัณฑ์มหาชาติตอนนี้เห็นทีไม่ได้ เพราะตอนนี้พระนางมัทรีกลับจากป่าแล้ว ชุชกเป็นคนรอบคอบ หรือรอบจัด จึงคิดคอยไว้วันรุ่งพรุ่งนี้คอยให้พระมัทรีเข้าป่าหาผลไม้ เหลืออยู่แต่พระเจ้าเวสสันดร พระองค์เดียวเข้าไปขอกก็คงจะสมประสงค์ คิดได้ดังนี้แล้วชูชกจึงขึ้นไปผูกเปลนอนอยู่บนคาบไม้

8.2 แห่พระนางมัทรีฝัน ในคืนนั้นพระนางมัทรีนอนไม่หลับ ในเวลากลางคืน ก็เกิดอาเพศทำให้พระนางมัทรีทรงฝันร้าย ในฝันนั้นว่า มีชายคนหนึ่งรูปร่างลำสันใหญ่โต ถือดาบ เดินเข้ามาหาพระนาง มิได้พูดจาว่าอะไร ก็ใช้ดาบนั้นฟันพระพาหาทั้ง 2 ข้าง ของพระนางขาดออกจากร่าง แล้วควักเอาดวงเนตรทั้ง 2 ของพระนางไป ปล่อยให้พระนางนอนชม จมกองเลือดอยู่เพียงคนเดียว พระนางทรงสะดุ้งหวาดเสียว ต่อพาลภยันตคพระทัยตื่นบรรทม

8.3 แห่พระนางมัทรีขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน พระนางมัทรีตกใจตื่นเอามือลูบไล้พระวรกายเห็นยังปรากฏ จึงกำหนดรู้แน่ว่าเป็นความฝัน จะหาใครมาช่วยทำนายทายทักได้ นอกจากพระเวสสันดร พระนางมัทรีจึงเสด็จไปยังบรรณศาลาของพระเวสสันดร เล่าความฝันให้ฟังทุกประการ

8.4 แห่พระเวสสันดรทำนายฝันและพระนางมัทรีปลุกสองกุมาร พระเวสสันดร ได้ฟังพระนางมัทรีเล่าความฝันให้ฟัง ก็รู้ว่าพรุ่งนี้จะมีคนมาขอกัณฑ์มหาชาติจึงทำนายฝันให้พระนางมัทรีเบาพระทัย

8.5 แห่ชูชกเข้าพระอาศรม ชุชกตื่นนอนแล้วก็ตรงไปยังอาศรมของพระเวสสันดร พระเวสสันดรมีจิตใจอ่อนแออยากจะทำทาน เมื่อเห็นชูชกเข้ามายังบริเวณอาศรมก็มีความปีติยินดี

8.6 แห่พระเวสสันดรต้อนรับชูชก พระเวสสันดรเรียกพระชาติให้ออกไปรับ เมื่อพระชาติได้ฟังพระบิดาให้ไปรับพราหมณ์ พระชาติก็ออกไปต้อนรับ แต่ชูชกหาว่าเป็นเด็กไม่ควรมา ขวางทางผู้ใหญ่ พระชาติเห็นลักษณะแล้วก็คิดอยู่ในใจว่าตาเฒ่าผู้นี้ดูชั่ว โจร ประกอบบุรุษ โทษแทบทุกสิ่งแต่เก็บไว้ในใจ ชุชกก็ถือโอกาสเดินไปยังหน้ามุขบรรณศาลา ถวายบังคมออกปากถวายพระพร

8.7 แห่ชุกทูลขอสองกุมาร ชุกเป็นคนฉลาดในการพูดเมื่อถวายบังคมแล้วก็ยกยอปอปั้นด้วยแม่น้ำทั้งห้าสาย ชุกสังเกตเห็นพระเวสสันดรว่ามีความพอใจในคำพูดของตน จึงเอ่ยปาก ขอกันหาชาติ

8.8 แห่พระเวสสันดรขอให้ชุกรอทำพระมัทรี พระเวสสันดรได้ฟังชุกเอาแม่น้ำทั้งห้าสายมาบรรยายมีพระทัยอัมเมมในทางทาน ตรัสบอกชุกรอให้พระนางมัทรีกลับมาก่อนได้หรือไม่ นางจะได้ร่วมอนุโมทนาด้วย ชุกทูลว่าไม่ได้เพราะกลัวพระนางมัทรีไม่ยอม ถ้าพระองค์ศรัทธาแท้ก็จงเรียกกันหาชาติออกมาพระราชทานตอนนี้เลยจะได้พาไปให้อมิตตาเป็นข้าช่วงใช้

8.9 แห่พระเวสสันดรขอให้ชุกพาสองกุมาร ไปหาพระเจ้าปู่ พระเวสสันดรเห็นชุกไม่ยอมรอพระนางมัทรี จึงตรัสว่าพราหมณ์เอ๋ย ถ้าอย่างนั้นพราหมณ์จงพากันหาชาติไปนครตีฬิไปหาพระเจ้าปู่ พราหมณ์ก็จะได้เงินทองของดีๆ มากเหลือหลาย ชุกก็ตอบว่าไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า ขึ้นพาไปก็จะได้รับความเดือดร้อน โบราณว่า “ขุนนางใช้พ่อแม่ หินเงงใช้ตายาย” เมื่อเข้าไปแล้วดีไม่ดีก็จะโดนประหารชีวิตข้อหาลักพาพระหลานขวัญ ถ้าพระองค์มีศรัทธาแล้วก็ขอให้พระราชทานพระลูกแก้วทั้งสองตอนนี้เถิด

8.10 แห่สองกุมารหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัว กัณหาชาติเมื่อได้ฟังชุกพูดของตนกับพระราชบิดาเช่นนั้นจึงชวนกันหนี ไปซ่อนอยู่ในพุ่มไม้ก็กลัวพราหมณ์เห็น พระกายสีนระริวรดังตีปลา ชาติจึงกระซิบบอกกันหาว่าค่อยๆ ย่องพากันมาถึงสระ โบกขรณี แล้วชวนกันถอยหลังลงยังสระศรี เอาบุษบงบังเกสี เอาวารีนั้นบังตัว หวังจะซ่อนตัวให้พ้นภัย

8.11 แห่ชุกตัดพ้อพระเวสสันดร ชุกเมื่อไม่เห็นสองกุมารจึงกล่าวติเตียนพระเวสสันดรว่าปากกับใจไม่ตรงกัน ปากบอกว่าศรัทธาไม่ย่อท้อ พอผลอกก็ขยิบตาให้ลูกหนี ทำแบบนี้เหมือนเอาศีลมาบังหน้า เอาภาวนามาโกหกใช้ไม่ได้

8.12 แห่พระเวสสันดรตามหาสองกุมาร พระเวสสันดรได้ฟังคำตัดพ้อของชุก ก็บอกชุกว่าสองกุมารนี้คงกลัวภัย จึงตรัสว่าพราหมณ์เอ๋ยเดี๋ยวเราจะไปตามมาให้ ว่าแล้วพระเวสสันดรก็ออกเดินตามหาลูกมาถึงสระ โบกขรณี ก็แจ้งใจว่ากัณหาชาติอยู่ในสระ

8.13 แห่พระเวสสันดรเรียกสองกุมาร พระเวสสันดรเรียกกัณหาชาติขึ้นจากสระ โดยอุปมากัณหาชาติเหมือนสำเภาทองที่จะพาพระองค์ข้ามห้วงสงสารได้

8.14 แห่พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารให้เป็นทาน พระชาติได้ฟังพระราชบิดาเรียกจึงคิดว่าตัวเองก็เป็นลูกของกษัตริย์จะให้พระบิดาตรัสเรียกสองคำมิมังควร จึงขึ้นมากอดพระบาทของพระราชบิดารำให้ พระเวสสันดรจึงตรัสถามถึงพระนางกัณหา พระชาติก็ทูลความว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อภัยจะมาถึงตัวย่อมเอาตัวหนี พระเวสสันดรก็ตรัสเรียกพระกัณหาเหมือนเรียก พระชาติ พระกัณหาที่ขึ้นมาจากสระมากอดพระบาทเบื้องซ้าย พระเวสสันดรปลอบประโลม

ลูกรักทั้งสองแล้วพระองค์ก็ตีราคาตัวกัณหาชาติว่า ชาติเป็นเงินพันตำลึงทอง กัณหาผู้น้องแก้ว แหวนเงินทองสิ่งละร้อยตำลึง ถ้ามีใครหรือชาติกัณหานำทรัพย์สิ่งของเงินทองมาไถ่ก็จะได้เป็นไท แก่ตัวเอง ว่าแล้วพระเวสสันดรก็นำกัณหาชาติกลับมายังอาศรมมอบให้เป็นทานแก่ชัชวกร

8.15 แห่ล้อศจรรยในปิยบุตรทานของพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรหลังน้ำ ทักมิไฉนทกให้ตกลงยังมือพราหมณ์ในการให้ทานพระลูกรักทั้งสองแก่ชุกกัณหาชุกก็เกิดกัมปนาท หวาดหวั่นไหว เทพเจ้าทั้งหลายก็แซ่ซ้องสาธุการในปิยบุตรทานอันบริจาของพระเวสสันดร

8.16 แห่ล้อพระชาติวิงวอนพระเวสสันดร ชุกกัณหาชุกเมื่อได้กัณหาชาติแล้วก็เอาเถาวัลย์มา ผูกพระกรพระชาติที่พระกรเบื้องขวาผูกพระนางกัณหาที่พระกรเบื้องซ้าย แล้วก็ตีต้อนต่อหน้าพระ เวสสันดร พระชาติอ่อนวอนพระราชบิดาให้ช่วยแต่พระเวสสันดรกลับนั่งเสีย

8.17 แห่ล้อพระชาติปรับทุกข์กับพระกัณหา เมื่อพระชาติอ่อนวอนพระราชบิดาให้ ช่วยไม่เป็นผลก็หันหน้าเข้าปรึกษากันด้วยความทุกข์ระทมที่พระเวสสันดร ไม่เมตตาสงสาร

8.18 แห่ล้อพระเวสสันดรหวั่นไหวด้วยวิตกถึงสองกุมาร เมื่อพระเวสสันดรเห็นชุกกัณหา ชาติกัณหาชาติต่อหน้า พระองค์ก็เข้าไปยังคันธกุฎีทรงกลั่นความ โศกมิได้ การที่ชุกกัณหาชาติ ต่อหน้าพระองค์เหมือนพราหมณ์มาตีปลาที่หน้าไซ ทรงคิดว่าพระองค์ไม่ได้มาอยู่ป่ามือเปล่า ทรง ถือพระบรรคัชชมาด้วย ทรงคิดว่าจะฆ่าพราหมณ์ผู้นั้นเสีย แต่ภายหลังก็ทรงคิดได้ว่าข้ากับเจ้า บ่าว กับนายเขาจะตีกัน เมื่อให้ลูกเขาไปแล้วก็ไม่ใช่อะไรของเรา เมื่อคิดได้ดังนี้แล้วจิตใจก็ ผ่องแผ้ว ระวังโศกเสียได้

8.19 แห่ล้อพระชาติทูลลา พระชาติโดนชุกกัณหาชาติคร่ำครวญถึงพระมารดาว่า ถ้าพระ มารดาอยู่คงไม่นั่งดูดาเหมือนพระราชบิดาเช่นนี้แน่ แล้วทูลลาพระมารดาด้วยความเศร้าสะเทือน ใจพร่ำรำพันกับพระกัณหา

8.20 แห่ล้อพระนางกัณหาทูลลา พระนางกัณหาคร่ำครวญหวอนหาด้วยความเศร้าใจ ทูลลาพระมารดา

8.21 แห่ล้อพระเวสสันดรฟังทูลลาหรือแห่ล้อสดับสองกุมาร พระเวสสันดรฟังกัณหา ชาติทูลลาด้วยความอาลัย ทรงกลั่นพระทัยก็ยังไม่วายโศกาจึงเอาปัญญาวินิจฉัยว่าความ โศกนี้ เกิดจากความรัก จึงใช้อุเบกขาเข้ามาแก้พระองค์ก็ตัดใจได้

8.22 แห่ล้อชาติกัณหาสังฆ์หรือแห่ล้อประกาศเทวดา ชาติและกัณหาถูกชุกกัณหาชาติต้อน เกือบจะพ้นประตูป่าแล้วจึงร้องสั่งเทวดาให้บอกพระมารดาด้วย หากพระมารดาตามมาทางนี้ ตรงนี้ ถือว่าเป็นแห่ล้อสั่งท้ายกัณท์กุมาร

จบกัณท์กุมาร มีความยาว 101 พระคาถา กัณท์นี้ต้องนิมนต์พระเทศน์ที่เสียดิ และมิ ความชำนาญมาเทศน์ ใครจะฝึกเทศน์กัณท์นี้ก็ต้องเสียดิจริงๆ อาจารย์จึงจะฝึกให้ แต่ปัจจุบันไม่

เหมือนโบราณแล้ว เพราะทุกวันนี้ฝึกกันแบบไม่ต้องใช้อาจารย์ จะฝึกเมื่อไรฝึกกันที่ไหนได้ทั้งนั้นแล้วแต่ความพอใจ

9. กัณฑ์มัทรี มี 13 แห่ ดังนี้

9.1 แห่ทำความฝัน เมื่อชุกพาสองกุมารไปแล้ว พระอินทร์เกรงว่าถ้าพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันไม่พบสองกุมารแล้วก็จะเที่ยวติดตามหาสองกุมารและอาจจะติดตามไปทัน

9.2 แห่เทวดาจำแลงมาขวางทางพระนางมัทรี พระอินทร์สั่งให้เทวดาทิ้ง 3 องค์ จำแลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางไว้

9.3 แห่พระนางมัทรีขอร้องทาง พระนางมัทรีเข้าไปหาผลไม้ในวันนั้นก็เกิดอาเพศเก็บผลไม้ไม่ได้เพียงเล็กน้อยก็รีบกลับ แต่พอมาถึงกลางทางก็มาพบสองเสือสามสัตว์มานอนขวางทางอยู่ไม่สามารถกลับไปยังอาศรมได้ พระนางมัทรีก็วางหอบลงยกมือขึ้นวอนไหว้ขอหนทางต่อสัตว์ทั้งสาม

9.4 แห่พระนางมัทรีกลับถึงพระอาศรม เมื่อเทวดาแปลงทั้งสามได้ฟังคำวิงวอนของพระนางมัทรีแล้วจึงพากันหลีกทางให้ พระนางมัทรีก็รีบกลับมายังอาศรมแต่ไม่พบลูกทั้งสองก็ประหลาดใจเที่ยวตามหารอบๆ บริเวณอาศรมก็ไม่พบ

9.5 แห่พระนางมัทรีทูลถามพระเวสสันดร พระนางมัทรีเที่ยวตามหากันหาซาลิแต่ไม่พบจึงเข้าไปถามพระเวสสันดร แม้พระนางมัทรีจะอ้อนวอนสักเท่าใด พระเวสสันดรก็ไม่ยอมตรัสด้วย

9.6 แห่พระเวสสันดรตัดพ้อพระนางมัทรี พระเวสสันดรได้ฟังพระนางมัทรีตรัสถามหาลูกอยู่หลายครั้งจึงคิดว่าถ้าไม่ตรัสอะไรเลยคงไม่ได้ จึงต้องการหักความโศกของพระนางมัทรี แกล้งกล่าวหาเป็นข้อหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีคลายความโศกว่า พระนางมัทรีกลับมาจนมืดค่ำ สงสัยว่าคงจะไปคบชู้ผู้ชายในกลางป่า พระนางคงไปคิดใจเทวา คนจรรพ้ออันมีฤทธิ์เสียแล้วกระมัง มาถึงก็มาถามหาว่าลูกหาย ถ้าอยู่ในวังก็คงจะถูกประหารเสียด้วยมือของพระองค์เองเป็นแน่

9.7 แห่พระนางมัทรีทูลตอบการตัดพ้อ พระนางมัทรีพยายามอธิบายพร้อมทั้งทูลขอโทษสักเท่าใด พระเวสสันดรก็นิ่งเสีย ยิ่งทำให้พระนางมัทรี โศกมากยิ่งขึ้น

9.8 แห่พระนางมัทรีครวญที่ต้นหว้า พระนางมัทรีเสด็จออกจากพระอาศรมติดตามหาลูกมาถึงต้นหว้าใหญ่ที่ลูกรักทั้งสองเคยมาวิ่งเล่น พระนางคร่ำครวญหวนหาถึงลูกน้อยทั้งสองและติดตามหาลูกไปจนทั่ว

9.9 แห่พระนางมัทรีสลบ พระนางมัทรีติดตามหาลูกจนใกล้สว่าง นับระยะทางที่ติดตามหาได้สิบห้าโยชน์ จึงได้เซซ้งกลับมายังพระอาศรมด้วยความอดโรยหมดกำลัง พระนางจึงสลบลง

9.10 แผล่พระเวสสันดรกำสรดถึงพระนางมัทรี พระเวสสันดรตกพระทัยสำคัญว่า พระนางมัทรีตาย จึงคร่ำครวญถึงความดีของพระนางมัทรีว่าผู้ทุกข์ผู้ยากลำบากมาด้วยกันต้องมา ตายในยามยากน่าอนาถยิ่งนัก พระเวสสันดรจึงยกพระเศียรของพระนางมัทรีมาวางบนตัก แต่เมื่อ พิจารณาแล้วเห็นว่าพระนางยังไม่ตาย จึงเข้าไปเอาคนที่น้ำในพระอาศรม วัควารีมาประพรมพระ พักตร์และพระอุระของพระมัทรีทำให้พระนางฟื้นคืนมา

9.11 แผล่พระนางมัทรีฟื้น เมื่อพระนางมัทรีฟื้นขึ้นมาแล้วก็ถามหาพระลูกรักทั้งสอง พระเวสสันดรก็ตรัสบอกความจริงให้พระมัทรีทราบ ว่า พระองค์ได้ให้เป็นที่นทานไปแล้วเมื่อวาน ขอให้พระมัทรีจงทำใจให้ผ่อนแผ่ว ด้วยพระองค์ทรงหวังพระโพธิญาณจึงได้บริจาคทานพระลูกรัก ทั้งสองซึ่งอย่าว่าแต่เพียงเท่านั้นเลย แม้ใครต้องการเอาเลือดเนื้อหรือเอาใจมาเชือดเฉือนก็จะสละให้ ได้เพื่อแลกกับพระโพธิญาณ ขอให้พระมัทรีมีศรัทธาช่วยอนุโมทนาทานครั้งนี้ด้วยเถิด

9.12 แผล่พระนางมัทรีอนุโมทนาทาน พระนางมัทรีจึงตรัสถามว่าเมื่อวานนี้เหตุใด พระองค์จึงไม่บอกความจริงให้ทราบ พระเวสสันดรตรัสว่าพระองค์เห็นพระนางมัทรีเพิ่งกลับมา จากป่ายังเหนื่อยนักและกำลังคิดถึงลูกเกรงว่าจะทนไม่ไหว พระนางมัทรีได้ทรงฟังก็ร่วมอนุโมทนา ทานบารมีกับพระเวสสันดรด้วย พลันแผ่นดินก็บันดาลเกิดกัมปนาทหาวดไหว เทพดาเจ้าทั้งหลาย ต่างก็แซ่ซ้องสาธุการร่วมกับพระนางมัทรี

9.13 แผล่ส่งท้ายกัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีเมื่อร่วมอนุโมทนาทานแล้วก็มิจิตใจผ่อน แผ่วเบิกบานใจ เทพเจ้าทั้งหลายก็โปรยปรายดอกไม้ทิพย์ร่วมอนุโมทนาทานด้วย

จบกัณฑ์มัทรีซึ่งมีความยาวทั้งหมดกำหนดได้ 90 พระคาถา ในกัณฑ์นี้ต้องนิมนต์ พระที่มีความชำนาญในการเทศน์และต้องเสียดใจด้วย ญาติโยมต่างจังหวัดจะนิยมฟังกัณฑ์นี้กันทุก ภาคและทุกท้องถิ่น

10. กัณฑ์สักกบรรพ มี 13 แผล่ ดังนี้

10.1 แผล่ต้น ท้าวสักกรินทร์รำพึงว่าพระเวสสันดรได้สละกัณฑ์หาชาติไปแล้ว ถ้า ปล่อยไว้อย่างนี้ ไม่ช้าก็เร็วต้องมีคนมาขอพระนางมัทรีอีกแน่ พระอินทร์จึงคิดจะไปขอพระนาง มัทรีไว้เสียก่อน แล้วจะถวายคืน เสร็จแล้วจะขอปฏิญาณจากพระเวสสันดรว่าห้ามยกพระนางมัทรี ให้ใครอื่นอีก

10.2 แผล่พระอินทร์แปลงร่างมาเฝ้าพระเวสสันดร พระอินทร์แปลงร่างเป็น พราหมณ์แก่เดินทางเข้าเฝ้าพระเวสสันดร ถึงแม้ก็ถามทุกข์สุข ความเป็นอยู่ อาหารการกินว่าเป็น อย่างไรบ้าง พระเวสสันดรตอบว่า ทุกข์ภัยไม่มีมาบิชา และคิดว่าตั้งแต่มาอยู่ที่เขาวงกตได้เจ็ดเดือน วันนี้เพิ่งเห็นขอทานเดินทางมาสู่สำนักของเราเป็นคำรบสอง คุณวิพรรณกิริยามารยาท ถือไม้เท้าสี เหลืองเหมือนผลมะตูม ทั้งเครื่องนุ่งห่มก็ดูสะอาดตา มาถึงแล้วมาแต่ไกลก็เหมือนมาใกล้ ดูเหมือน

คนที่คุ้นเคย เชิญระงับร้อนในโรงน้ำจะล้างเท้า อาบ กิน ก็เชิญตามสบาย หรือจะฉันทผลไม้ซึ่งล้วนเป็นของป่า อีกทั้งน้ำผึ้งสดรสโอชาตามชอบใจ อนึ่งท่านต้องการอะไรจงบอกเรามาอย่าได้เกรงใจเลย

10.3 แห่พระอินทร์แปลงทูลขอพระนางมัทรี เมื่อพระอินทร์จะขอพระนางมัทรี ก็ยกย่องศรัทธาของพระเวสสันดรว่า เหมือนแม่น้ำทั้งห้าสายที่ไหลไม่เคยขาดสาย ให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้อาบกินไม่เหือดคร้อน สุดท้ายก็บอกว่า “ข้าชชินนี้เป็นคนจนยากไร้” ไม่มีผู้ที่จะปฏิบัติ มานี้จะมาขอพระเกษยัตริย์นรี จะได้เป็นคู่ครองสองสมในครั้งนี้ ขอให้พระองค์พระราชทานพระนางมัทรีให้แก่หม่อมฉันนี้เถิด”

10.4 แห่พระเวสสันดรยกพระนางมัทรีให้เป็นทาน เมื่อพระเวสสันดรได้ฟังพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีแล้ว จึงยกพระนางมัทรีให้เป็นทานโดยหวังเพียงพระโพธิญาณในอนาคตกาลโน้นเถิด

10.5 แห่อัศจรรย์ในการบริจาคทาน พื้นแผ่นดินก็เกิดกัมปนาทหาวดหวนไหวเทพเจ้าทั้งหลายก็แซ่ซ้องสาธุกาล ในการบริจาคทานครั้งนี้

10.6 แห่พระนางมัทรีอนุโมทนาทาน พระนางมัทรีได้ฟังพระเวสสันดรพระราชทานพระนางให้เป็นทานแก่พราหมณ์เฒ่า พระนางมัทรีไม่ได้แสดงสีหน้าเศร้าสลดให้พระเวสสันดรเห็น ยิ้มแย้มแจ่มใสสีหน้าเป็นปกติ

10.7 แห่พระอินทร์แปลงอนุโมทนาทาน เมื่อพระเวสสันดรยกพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์แล้วจึงหลั่งน้ำทักษิโณทกให้ตกลงยังมือพราหมณ์ พระอินทร์ก็อนุโมทนาทานคราว ครั้งนั้นแผ่นดินก็บังเกิดกัมปนาทหาวดหวนไหวเป็นที่น่าอัศจรรย์

10.8 แห่พระอินทร์ดำริว่าจะคืนพระนางมัทรี เมื่อพระอินทร์อนุโมทนาทานแล้วก็ดำริว่าจำเราจะคืนพระนางมัทรีกับพระเวสสันดร เพื่อจะได้ทำนุบำรุงพระเวสสันดรสืบต่อไป

10.9 แห่พระอินทร์ถวายพระนางมัทรีคืน พระอินทร์กล่าวกับพระเวสสันดรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันข้าชชินนี้อายุก็มากแล้ว ไม่ควรที่จะรับพระนางมัทรีไป ขอถวายคืนไว้ปรนนิบัติพระองค์เถิด เมื่อยามทุกข์ยากจะได้อุปฐากอุปถัมภ์บำรุงสืบต่อไป แล้วพระอินทร์ก็แจ้งความจริงให้พระเวสสันดรทราบ ว่า ชชินีความจริงไม่ได้เป็นคนธรรมดา แต่หากว่าเป็นพระอินทร์แปลงกายมา

10.10 แห่พระเวสสันดรดำริขอพรจากพระอินทร์

10.11 พระเวสสันดรขอพร 8 ประการ

10.12 แห่พระอินทร์ประสาทร เมื่อพระอินทร์ได้ฟังพระเวสสันดรขอพร 8 ประการแล้ว จึงอนุโมทนาว่า พรทั้ง 8 ประการที่พระองค์ข้อนั้นจะสำเร็จสมปรารถนาทุกประการ ขอพระองค์อย่าได้ตั้งอยู่ในความประมาท จงตั้งใจบำเพ็ญเนกขัมมปรมาตบารมีเถิด

10.13 แห่ส่งท้ายกัณฑ์สักกบรรพ เมื่อพระอินทร์ประสาทรให้แก่พระเวสสันดร แล้วยกเศด็จขึ้นสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

จบกัณฑ์สักกบรรพ ความยาวทั้งหมด 43 พระคาถา กัณฑ์นี้ปัจจุบันไม่เคร่งครัดในการนิมนต์พระเทศน์นักส่วนมากใช้พระในวัดนั้น ๆ เป็นผู้เทศน์ เพราะถือกันว่ากัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ธรรมดาไม่ใช่กัณฑ์ใหญ่ที่ญาติโยมนิยมฟัง

11. กัณฑ์มหาราช มี 15 แห่ ดังนี้

11.1 แห่ความตื่น กล่าวถึงความเดิมตั้งแต่พระเวสสันดร พระนางมัทรี รับพรจากพระอินทร์แล้วก็อยู่กันมาด้วยความผาสุก

11.2 แห่เท้าความ กล่าวถึงชุกหลังจากขอแก้กัณฑ์มาได้แล้วก็พาเดินทางมากลางป่าได้ 60 โยชน์ รุกขเทวดาคอยปกปักรักษาโดยที่กัณฑ์หาและชาติไม่มีอันตรายใดๆ

11.3 แห่สุริเย เป็นการบรรยายสภาพป่าเวลาเย็นๆ ซึ่งในป่านั้นมีสิ่งสสารสัตว์นานาชนิด แห่นี้ถือว่าเป็นแห่ที่ญาติโยมนิยมฟังกันมากและพระเทศน์ที่จะเทศน์กัณฑ์นี้ต้องทำให้คล่อง

11.4 แห่กล่อม กล่าวถึงตอนรุกขเทวดากล่อมกัณฑ์หาชาติ

11.5 แห่ชุกพากัณฑ์หาชาติหลงเข้าเมือง เนื้อความกล่าวถึงชุกพากัณฑ์หาชาติมาถึงทางสองแพร่ง เทวดาเข้าคลุใจให้ชุกจำทางไม่ได้ พากัณฑ์หาชาติหลงทางมาทางเมืองสีพันนครและนอนค้างอยู่นอกเมืองหนึ่งคืน

11.6 แห่ประโคม ถือว่าเป็นแห่เอก แห่ไขว้ของกัณฑ์นี้ กล่าวถึงพระเจ้ากรุงสยชัยนอนไม่หลับ เวลานอนต้องเกณฑ์เหล่าสนมกำนัลในนำดนตรีมาบรรเลง บรรยายถึงเครื่องดนตรีชนิดต่างๆ ขับขันประโคมให้พระเจ้ากรุงสยชัยได้ทรงสดับ จะได้คลายทุกข์ ค่อนรุ่งพระเจ้ากรุงสยชัยหลับไป เกิดพระสุบินนิมิตว่า มีบุรุษผู้หนึ่งร่างกายกำยำล่ำสัน นำปทุมทองสองดอกมาถวาย เมื่อพระองค์ตกใจตื่นจึงเรียกโหราจารย์มาทำนาย โหราจารย์ก็ทำนายว่าฝันนี้เป็นฝันดี มิใช่ฝันร้าย พระประยูรญาติที่พลัดพรากจากกันไปจะกลับคืนมาดังเดิม

ตอนเช้าพระเจ้ากรุงสยชัยเสด็จออกว่าราชการก็เป็นเวลาเดียวกับที่ชุกพากัณฑ์หาชาติผ่านเข้ามายังหน้าพระที่นั่ง เทพยดาเข้ากำบังตาคนทั้งปวงมิให้มีผู้ใดทักท้วงห้ามปรามพราหมณ์ในเวลานั้น ครั้นพระเจ้ากรุงสยชัยทอดพระเนตรเห็นพระหลานขวัญทั้งๆ ที่ยังไม่ทันจะชัดเจนนักก็ทรงมีพระราชดำรัสทันที

11.7 แห่พระเจ้ากรุงสุโขทัยชมโคมสองกุมาร พระเจ้ากรุงสุโขทัยเห็นชาติกัณหาแต่ไกลก็กลับคล้ายคลึงคลา ดูผิวพรรณวรรณะเด็กทั้งสองก็เหมือนว่าจะเป็นพระกัณหาและพระชาติ

11.8 แห่ตั้งอำมาตย์จับชูชก พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้อำมาตย์ไปจับพราหมณ์แต่่ากับสองกุมารเจ้าเข้ามาถวาย พระองค์จะให้ผู้หนึ่งผู้ใดไต่ถามก็กลัวเนื้อความจะบิดเบือนไป จึงทรงตรัสถามด้วยพระองค์เอง

11.9 แห่ชูชกทูลความ เมื่อชูชกและกัณหาชาติมาอยู่เฉพาะพระพักตร์ พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงจรัสถามชูชกว่าได้สองกุมารนี้มาจากที่ใด เดินทางกี่วันจึงมาถึงที่นี่ ชูชกก็ทูลความว่าสองกุมารนี้ได้รับพระราชทานมาจากพระเจ้าเวสสันดร เดินทางมาสิบห้าวัน แต่พระเจ้ากรุงสุโขทัยไม่ทรงเชื่อให้หาหลักฐานมาอ้างอิงว่าไม่ได้ไปหลอกลวงพระเวสสันดรมาซึ่งชูชกก็อ้างเอาพระราชศรัทธาในทางทานของพระเวสสันดรมาเป็นพยาน หม่อมอำมาตย์ได้ฟังก็พากันกล่าวติเตียนพระเวสสันดร พระชาติจึงตัดพ้อพระเจ้ากรุงสุโขทัยว่า ทำไมจึงให้หม่อมอำมาตย์ดูหมิ่นพระบิดาเช่นนี้ พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงตรัสถามถึงขณะพระราชบิดาให้ทานว่าพระองค์มีพระพักตร์เป็นอย่างไร ซึ่งพระชาติก็ตอบว่าพระองค์มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง

11.10 แห่พระเจ้ากรุงสุโขทัยไถ่สองกุมาร พระเจ้ากรุงสุโขทัยเห็นชาติและกัณหา นั่งอยู่ข้างล่างอย่างเยียมตนั้นก็ทรงเรียกขึ้นมา นั่งบนตัก พระชาติจึงทูลความว่าตนเป็นทาสของชูชกจึงเยียมตัวกลัวพระราชอาญา พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสถามถึงค่าตัวของกัณหาและชาติซึ่งพระชาติก็ทูลว่าค่าตัวของพระชาตินั้น 1,000 ตำลึงทอง ส่วนพระกัณหาต้องมีสวัสดิญาณกัณฑ์พิธีอีกสิ่งละร้อยกับทองอีกร้อยตำลึงทอง พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงให้อำมาตย์เบิกพระราชทรัพย์มาไถ่ถอนกัณหาชาติตามราคาค่าตัวที่พระเวสสันดรทรงตั้งไว้

ส่วนชูชกก็ได้รับพระราชทานสินไถ่ตามนั้น และยังได้รับทาสกรรมกรหญิงชายและปราสาทเพิ่มขึ้นด้วย ก็ขึ้นไปอยู่บนปราสาทนอนบนที่นอนอันใหญ่ที่ทั้งชีวิตไม่เคยนอนเลย

11.11 แห่แกะบายศรีหรือแห่สมโภชสองกุมาร พระเจ้ากรุงสุโขทัยปริวิตกว่ากัณหาชาติพลัดบ้านพลัดเมืองไปหลายราตรี ขวัญอาจจะตกลงนหายจึงชักชวนประชาชนบายศรีสู่ขวัญ กัณหาชาติ หรือเรียกว่าทำขวัญนั่นเอง

11.12 แห่พระชาติทูลสาร แห่พระชาติทูลให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยไปรับพระบิดาคืนวังนี้ กล่าวถึงเมื่อสมโภชพระกัณหาพระชาติเสร็จแล้ว พระเจ้ากรุงสุโขทัยตรัสถามพระชาติถึงพระเวสสันดรและพระนางมัทรี พระชาติจึงทูลความขึ้นว่าพระราชบิดาและพระราชมารดามีความทุกข์ลำบากมาก ขอให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยยกพลพลโยธีไปยังศิริวงกตเพื่อรับทั้งสองพระองค์กลับคืนวัง

11.13 แห่พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้จัดพล พระเจ้ากรุงสุโขทัยสั่งให้อำมาตย์
ราชเสนาเร่งรัดจัดเตรียมจตุรงค์โยธา พวกพราหมณ์ปุโรหิตโหราพฤตมาตย์และฝูงอาณา
ประชาราษฎร์ ทั้งปวงก็ตามเสด็จไปกับกองทัพหลวงด้วย พระองค์ทรงให้เหล่าสหชาติโยธา
เตรียมพร้อมรอรเวลาที่จะเคลื่อนทัพ กองทัพนี้ถือว่ายิ่งใหญ่มาจัดอยู่ 7 วันจึงพร้อมที่จะออกเดินทาง
ไปยังเขาวงกต

11.14 แห่ชุกกตาย ขณะที่กำลังจัดเตรียมกองทัพกันอยู่นั้น ชุกกก็กินอาหารจน
เหลือขนาด ไฟธาตุไม่อาจจะช่วยเผาผลาญอาหารให้ย่อยได้ ชุกกก็ตาย พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ป่าว
ประกาศหาญาติของชุกกมารับมรดกแต่ก็ไม่มีผู้ใดมารับ พระองค์จึงให้ขนทรัพย์สิ่งของเงินทอง
ทั้งหลายคืนเข้าพระคลังหลวง

11.15 แห่ยกพล แห่ยกพลไปเขาวงกตนี้ เป็นการบรรยายให้เห็นภาพขบวนทัพที่
ยิ่งใหญ่ แต่เป็นระเบียบเป็นหมวดหมู่ มองดูน่าเกรงขาม ขณะที่กำลังจะเคลื่อนพลนั้น ชาวเมือง
กลิงคราษฎร์ได้นำเอาช้างปัจจัยนาคมาคืน พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงสั่งให้จัดเข้าขบวนทัพ พอได้ฤกษ์ก็
สั่งให้เคลื่อนทัพโดยพระชาติเป็นทัพหน้า พระเจ้าปู่พระเจ้าย่าเป็นทัพหลัง พอทัพของสี่กษัตริย์ บ่าย
หน้าไปยังเขาวงกตก็กำหนดได้ 69 พระคาถา ลีนข้อความของกัณฑ์มหाराช

กัณฑ์นี้นิยมนิมนต์พระที่มีความชำนาญเป็นพิเศษ และพระที่จะเทศน์ได้ต้องฝึกหัด
กันมาเป็นอย่างดี เพราะกัณฑ์นี้เป็นที่นิยมฟังของญาติโยมมีเหล่าเครื่องเล่นอยู่มาก แต่โบราณมาถือ
ว่ากัณฑ์นี้ต้องนิมนต์พระมาเทศน์ซ้อนสองธรรมาสน์ จึงจะเทศน์สนุกและเทศน์ซ้อนกันเวลาตอน
กลางคืน

12. กัณฑ์กษัตริย์ มีแห่ทั้งหมด 6 แห่ ดังนี้

12.1 แห่ความตื่น เมื่อพระชาติยกทัพหน้ามาถึงสระมุจลินท์ก็สั่งให้หยุดทัพ เพื่อ
สร้างพลับพลารับเสด็จสมเด็จพระอัยกา แต่ทัพที่ยิ่งใหญ่เมื่อเคลื่อนย้ายก็มีเสียงกึกก้องไกลาหลดัง
ไปถึงอาศรมของพระเวสสันดร พระเวสสันดรได้ยินเสียงอีกทีก็กึกก้องเช่นนั้นก็ตกใจกลัวพา
พระมัทรี ขึ้นไปบนเขาเพื่อหาที่หลบภัยและมองลงมาดูด้วยนึกว่าศัตรูตามมา

12.2 แห่พระเวสสันดรมองเห็นกองทัพ พระเวสสันดรตรัสกับพระมัทรีว่าสงสัย
อริราชศัตรูหมู่ข้าศึกคงตีพระนครสี่ปีแตกแล้วจึงยกทัพมาเพื่อจะประหารผลาญชีวิตของพระองค์
เราทั้งสองคงจะต้องตายอยู่ที่เขาวงกตนี้เป็นแน่แท้

12.3 แห่พระมัทรีทูลให้พระเวสสันดรเบาพระทัยคลายวิตก เมื่อพระนางมัทรี
ทอดพระเนตรเห็นขบวนทัพแต่ไกลก็จำได้ว่า ขบวนทัพที่มีธงทิวแถวเรียงรายอย่างยิ่งใหญ่เสียงดัง
กึกก้องนี้ คือค่ายกองทัพเมืองสีพันนคร เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วก็แน่ใจว่าเป็นกองทัพพระเจ้า

กรุงศรีอยุธยาได้รับกลับนครแน่แล้ว พระเวสสันดรก็หายตกใจเสด็จกลับมายังอาศรมและนั่งรอทำอยู่ที่หน้าอาศรมนั่นเอง

12.4 แห่พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพบพระเวสสันดร เมื่อทัพหลวงมาถึงเรียบริ้วแล้ว พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาสั่งให้หันหน้าทัพกลับไปทางสี่พันครตั้งขบวนทัพรออยู่ก่อน จากนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาปรึกษากับพระนางมยุรีว่า ถ้าเราจะเข้าไปพร้อมกันทั้งหมดคงจะไม่ดี พระองค์จะขอเข้าไปก่อนแล้วพระนางค่อยเสด็จตามไปในภายหลัง และสุดท้ายก็ให้สองกุมารเข้าไป แล้วพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จไปยังอาศรม เมื่อทั้งสองกษัตริย์ได้พบพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ก็กระทำการปฏิสนธินาถ พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาตรัสถามทุกข์สุข พระเวสสันดรก็กราบบังคมทูลเล่าให้ฟังโดยตลอด จากนั้นจึงกราบบังคมทูลถึงพระมารดา พระราชโอรสและพระธิดา ตลอดถึงความเป็นไปของพระนครสี่พัน พระราชบิดาก็ทรงเล่าข้อความต่างๆ ให้ทราบทุกประการ

12.5 แห่หกกษัตริย์สลบ พระนางมยุรีเห็นว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเข้าไปนานพอสมควรแล้ว ก็เสด็จตามเข้าไป เมื่อถึงอาศรมพระเวสสันดร พระเวสสันดรและพระนางมัทรีก็เสด็จเข้าไปปฏิสนธินาถ ขณะนั้นกัณหาชालีก็เสด็จตามมาถึงเช่นกัน พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นสองกุมารก็ทรงกันแสงรำไห่ ส่วนสองกุมารก็ทรงวิ่งเข้าไปสวมกอดพระราชชนนี พิโรธคร่ำครวญจนสลบลงไปด้วยกันทั้งสามพระองค์ เมื่อพระเวสสันดรและพระชนกชนนีทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้นก็ทรงกันแสงล้มสลบลงไปด้วยกัน แห่พระสนมกำนัลข้าราชการต่างก็สลบตามกันไปหมดทั้งสิ้น ครั้งนั้นเกิดโกลาหลแผ่นดินไหวทั่วทั้งพิภพ พระอินทร์ทรงทราบเหตุอันเศร้าโศกสลดของหกกษัตริย์ ก็บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาในที่ประชุมชนนั้น กษัตริย์ทั้งหกและเหล่าข้าราชการต่างก็ฟื้นคืนสติโดยทั่วกัน

12.6 แห่ชาวพระนครสี่พันเชิญพระเวสสันดรให้เสด็จจากเทศาภิบาล ต่างก็รู้ดีเกรงพระเดชของพระเวสสันดร ชวนกันน้อมเกล้าฯ ขอพระราชทานอภัยโทษที่ได้มีมาแต่หนหลัง และขออัญเชิญเสด็จคืนสู่พระนครเหมือนดังเดิม

กัณฑ์กษัตริย์นี้ตั้งแต่โบราณมาไม่เคยเห็นใครแห่เทียบเนื้อเลย อาจจะเป็นเพราะว่าผู้เทศน์กัณฑ์นี้ไม่ค่อยให้ความสำคัญในเนื้อหาของกัณฑ์นี้เท่าใดนัก จึงไม่มีใครคิดแต่งแห่เทียบเนื้อของกัณฑ์นี้ไว้ พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์เห็นว่ามหาชาติทั้ง 12 กัณฑ์มีแห่นอกทุกกัณฑ์จึงเขียนแห่เทียบเนื้อขึ้นใหม่เพื่อให้มีแห่นอกครบทั้ง 13 กัณฑ์ โดยแต่งรวบรวมเรื่องทั้งหกแห่ของเนื้อในไว้ในแห่เทียบเนื้อเพียงแห่เดียว เพื่อให้จดจำได้ง่าย และก็หวังว่าแห่นี้คงจะเป็นประโยชน์กับนักเทศน์รุ่นหลัง หรือหากว่าพระผู้เทศน์กัณฑ์กษัตริย์ในปัจจุบันจะนำไปแห่ก็ไม่สงวนสิทธิ์เพราะถือว่ายกย่องช่วยกันเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้า (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2557, สัมภาษณ์)

จบกัณฑ์กษัตริย์ซึ่งมีความนับได้ 36 พระคาถา กัณฑ์นี้ปัจจุบันส่วนมากจะนิมนต์ให้พระในวัดเทศน์เพราะถือว่ากัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ที่มีทำนองเรียบๆ คนฟังก็มีแต่เจ้าของกัณฑ์เท่านั้น

13. กัณฑ์นครกัณฑ์ มี 10 แห่ ดังนี้

13.1 แห่พระเจ้ากรุงสุโขทัยและประชาชนเชิญให้พระเวสสันดรเสด็จจากเพศฤกษ์

13.2 แห่พระเวสสันดรตั้งอาศรม พระเวสสันดรรับคำเชิญของพระบิดาและประชาชน พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ญาติวงศ์จากเพศฤกษ์ แต่ก็อดอาลัยพระอาศรมมิได้ เพราะอยู่นานถึง 7-8 เดือน

13.3 แห่ราชาภิเษกพระเวสสันดร หมู่อำมาตย์ราชมนตรีเร่งรัดจัดเตรียมพิธีเพื่อจะสมโภชพระเวสสันดรเป็นกษัตริย์เหมือนเดิมโดยจัดเตรียมสถานที่ให้ทำพิธีแบบโบราณ พรหมณาจารย์เป็นผู้จัดทำพิธีอวยชัยให้พรให้พระเวสสันดรมีความสุขสมสันต์

13.4 แห่พระนางมัทรีสโมสรมด้วยสองกุมาร พระนางมัทรีมีความสุขเมื่อได้พบสองกุมาร พระนางนึกถึงความหลังเมื่อครั้งพลัดพรากจากกุมารทั้งสอง ครั้งนั้นประหนึ่งว่าชีวิตนี้จะหาไม่จนร่างกายชubbผอม เสร้ากำสรดตลอดเวลา ยามกินยามนอนไม่เคยมีความสุข บัดนี้ได้พบหน้าลูกทั้งสอง ความทุกข์นั้นพลันหายไปสิ้น ความทุกข์ความสุขคราวครั้งนี้เหมือนความฝันเหมือนมีปาฏิหาริย์มาช่วยจึงได้หมดทุกข์พบสุข

13.5 แห่พระนางศุสดีประทานกุษาอาภรณ์และเครื่องประดับแก่พระนางมัทรี พระนาง ศุสดีทรงประทานกุษาพิเศษ 4 ตระกูล ผ้าพิเศษนี้กำหนดราคาได้แสนตำลึง แต่ละผืนมีค่ามากถ้วนแต่ผ้าหายากทั้งสี่ตระกูล นอกจากนั้นยังมีมอมหมามงกุฏและอาภรณ์ของมีค่าให้แก่พระนางมัทรีด้วย

13.6 แห่สัตว์ครวญอาลัยพระเวสสันดร ฟุ้งสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเขตเขาวงกต นั้น สัตว์เหล่านี้เคยได้อาศัยพระบารมีของพระเวสสันดร ที่ได้แผ่พรหมวิหารคุ้มกันสรรพสัตว์อันตรรายให้อยู่เย็นเป็นสุขไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันตลอดเวลาที่พระเวสสันดรประทับอยู่ที่เขาวงกตนี้ ฟุ้งสัตว์ทั้งหลายก็มีความอาลัยเสร้าโศกมากที่พระเวสสันดรจะจากไป

13.7 แห่หกกษัตริย์กลับจากเขาวงกต แห่หกกษัตริย์เสด็จสีพันครนี้ เป็นการพรรณนา ถึงขบวนทัพที่จัดได้อย่างเป็นระเบียบและยิ่งใหญ่มาก ทั้งพลช้าง พลม้า พลรถ พลโยธา เดินเท้ามีอาวุธครบมือ ใช้เวลาเดินทางกลับสีพันครถึงสองเดือน

13.8 แห่หกกษัตริย์เข้าพระนคร เมื่อทัพหกกษัตริย์มาถึงพระนคร ประชาชนต่างจัดธงทิวไว้สองข้างทางคอยต้อนรับ เบียดเสียดยัดเยียด คอยเฝ้ารับเสด็จพระเจ้าเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรเข้าเมืองแล้วตอนกลางคืนก็คิดว่าวันพรุ่งนี้จะเอาทรัพย์สิ่งของที่ไหนออกทำทาน

พระอินทร์ก็บันดาลให้ฝนสัตรีรัตน์ตกลงมาหน้าเมืองสูงแก่หัวเข่า ในเขตพระราชฐานตกมากสูงถึง สะเอว พระเวสสันดรประกาศให้ประชาชนมาขนเอาไป เหลือเท่าไรจึงนำเข้าห้องพระคลัง

13.9 แผลที่สุคของเรื่องพระเวสสันดร พระเวสสันดรปกครองไพร่ฟ้า ประชากรายล้อมด้วยความผาสุก โดยพระองค์ยึดมั่นในทศพิธราชธรรมตลอดมา โดยเฉพาะพระองค์ หมั่นทำทานมิได้ขาด จนอายุได้ 120 ปี เสด็จสวรรคตแล้วไปเกิดเป็นสันคูสิตเทวราช อยู่ชั้นคูสิต พิภพ

13.10 แผลประชุมชาดก สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดง พระธรรมเทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดกประดับด้วยหนึ่งพันพระคาถาจบลงแล้ว จึงยกเอาอริยสัจสี่ มีทุกข์ สมุทัย นิโรจน์ มรรค แล้วประมวลชาดกว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องจริงแล้วกลับชาติว่า คนในชาตินั้นกลับชาติมาเป็นใครในชาตินี้

แต่เดิมเหล่ากลับชาติเทียบเนื้อนี้แทบจะไม่มีใครเหลือเลย เพราะเนื้อหาส่วนมาก คัดแปลงมาจากเนื้อในและไม่ค่อยมีสัมผัส เมื่อพระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์เห็นแล้วจึงนำมาจัด สัมผัสเสียใหม่ใช้ภาษาให้ง่ายเข้าใจ ปัจจุบันนี้ใครเทศน์กัณฑ์นครกัณฑ์ก็มักจะใช้เหล่านี้ เพราะพระครู วินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ได้อนุญาตให้หมวดภาษาไทย โรงเรียนสตรีวัดระฆัง จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อปี 2544 นับแต่นั้นมาพระนักเทศน์ทั้งหลายก็นำเหล่ากลับชาตินี้ไปใช้เหล่าเกือบทุกรูปที่ได้ เทศน์กัณฑ์นครกัณฑ์

กัณฑ์นครกัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ประจำวัดพระเชตุพนฯ เพราะตามประวัติแล้วตั้งแต่ต้น รัชกาลที่ 1 เจ้าอาวาส ซึ่งขณะนั้นก็คือสมเด็จพระวันรัตน์ ท่านได้เทศน์ถวายทุกครั้งที่มีงานเทศน์ใน พระบรมมหาราชวัง ต่อจากนั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เจ้าอาวาสองค์ที่ 2 ของวัดพระเชตุพนฯ พระสังฆราชองค์ที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็เทศน์กัณฑ์นครกัณฑ์นี้ เรื่อยมาจนถึงสิ้นพระชนม์ ต่อจากนั้นวัดพระเชตุพนฯ ก็มีพระนักเทศน์หัดทำนองกัณฑ์นครกัณฑ์ สืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ทำนองนครกัณฑ์ของวัดพระเชตุพนฯ จึงถือได้ว่าเป็นทำนองต้นแบบของ กัณฑ์นครกัณฑ์ ปัจจุบันพระนักเทศน์ทั่วไปก็ยังคงใช้ทำนองนครกัณฑ์ของวัดพระเชตุพนฯ (พระ ครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2557, สัมภาษณ์)

มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์นี้ ปัจจุบันมีพระฝึกหัดเทศน์กันจริงๆ อยู่ห้ากัณฑ์คือ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์มหาราช เท่านั้น ที่เหลือนอกนั้นไม่มีพระฝึกหัด กันแล้วเพราะพระนักเทศน์ถือว่าเป็นกัณฑ์ไม่สำคัญ ด้วยเหตุนี้เวลาฟังพระเทศน์นอกจากห้ากัณฑ์ที่ กล่าวมา ทำนองของแต่ละกัณฑ์จึงหาพระนักเทศน์ที่ถนัดจริงๆ ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งที่เป็นปัจจัย สำคัญในยุคปัจจุบันก็คือตามวัดต่างๆ หันไปจัดเทศน์แบบประยุกต์สองธรรมาสน์บ้าง สาม ธรรมาสน์บ้าง ไม่ค่อยได้จัดเทศน์เรียงกัณฑ์เหมือนสมัยก่อน หรือถ้าจัดทั้งสิบสามกัณฑ์ก็จะนิมนต์

พระต่างวัดมาเทศน์เฉพาะห้ากัณฑ์ดังที่กล่าวมา ส่วนนอกนั้นใครเทศน์ก็ได้ ทำนองถูกต้องหรือเปล่านั้นไม่รู้เรียกว่าเทศน์พอเป็นพิธี จึงเป็นเหตุให้พระไม่สนใจฝึกหัดเทศน์ให้ครบทั้งสิบสามกัณฑ์ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งเพราะแต่ละกัณฑ์ต่างมีทำนองประจำกัณฑ์ทั้งสิ้น (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2557, สัมภาษณ์)

สรุปตัวละครในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ ได้อธิบายถึงสถานที่และตัวละครต่างๆ ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ สถานที่ที่มีเมือง 4 เมือง คือ เมืองสีพี เป็นเมืองหลักที่ได้กล่าวถึงตั้งแต่ต้นเรื่องไปจนจบ ส่วนเมืองกถิงครายภูร์ เมืองเจตราชูร์ และเมืองมัททราชนั้น จัดว่าเป็นเมืองรอง เพราะบางเมืองในเรื่องกล่าวถึงเพียงครั้งหรือสองครั้งเท่านั้นเพื่อประกอบการดำเนินเรื่องเช่น เป็นเมืองที่ใช้กำเนิดตัวละคร เป็นเมืองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในเรื่อง หรือเป็นเมืองที่เสริมเนื้อเรื่องหลัก เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกผ่อนคลาย เป็นต้น

นอกเหนือจากสถานที่ที่เป็นบ้านเมืองอันมีพระมหากษัตริย์ทรงปกครองแล้ว ในเรื่องยังได้กล่าวถึงหมู่บ้านเล็กๆ คือหมู่บ้านทุนวิภูฏ กล่าวถึงภูเขา 3 ภูเขา ได้แก่ เขาวงกต เขาคันทมาทน์ และเขาอัญชัน โดยมีเขาวงกตเป็นสถานที่หลักเพราะพระเวสสันดรและพระมัทรีต่างก็ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในอาศรมบริเวณหว่างเขา

ส่วนตัวละคร ที่มีบทบาทในเรื่องนั้น มีทั้งหมด 23 ตัวละคร โดยยึดตัวละครที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงการกลับชาติไว้ ที่มีบทบาทมากได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระเจ้ากรุงสยูชัย พระนางผุสดี พระชาติลี และพระกัณหา

บทบาทรองลงมาได้แก่ ชูชก และนางอมิตตดา ส่วนที่เหลือนอกจากนั้นเป็นเพียงตัวประกอบในเรื่อง เช่น นายพรานเจตบุตร พระอจตุคามิ ท้าวสักกะ วิสสุกรรมเทพบุตร มารดาช้าง ปัจจยนัก ช้างปัจจยนัก เทวดาที่แปลงเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง ราชสีห์ นอกจากนั้นก็ยังมีกษัตริย์มัททราช อำมาตย์ที่ทูลข่าวเนรเทศ เสนาอำมาตย์ที่จัดสัตตสดกมหาทาน และสหชาติทั้งหลาย

ตัวละครต่างๆ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

1. พระเวสสันดร

พระเวสสันดร เป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญอยู่ในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น หน่อพระชินศรี โมลีโลก สมเด็จพระบรมนราพิสุทธิพุทธานุการ พระบรมราชพุทธรพงศ์ หน่อพระชินศรี สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ บรมนราธิบดีนรินทร์ปิ่นสกุล อาณาจักรจอมพิภพสีพี สมเด็จพระบาทบรมบพิตรพิชิตโมลี หน่อพระพิชิตมาร สมเด็จพระวิสุทธิพงศ์ภูวนาด สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บุรุษรัตนพิเศษเพสสันดร สมเด็จพระปรีโสถมบรมโพธิสัตว์

สมเด็จพระมหาวิสุทธิสมมุติเทพวงศ์ สมเด็จพระบรมหน่ออนรรัตน์ภิเษก สมเด็จพระบรมปิ่นเกล้าเจ้าธรรณมิกธิเบศ พระราชฤทธิวีวรรณเรศเวสสันดร บพิตรพุทธพงศ์ทิศากร สมเด็จพระบาทบพิตรพิชิตพิชัยเฉลิมชาวเชตุรราชธานี องค์สมเด็จพระชินวงศ์วรราช พระบรมราชฤทธิ พระมหาบุรุษราชชาติอาษาไนยเชื้อชินวงศ์ สมเด็จพระราชสมภาร สมเด็จพระมิ่ง โมลีโลกุตมาภิเษกเอกอัครมกุฎ วิสุทธิสรรเพชญพงศ์ สมเด็จพระบรมหน่อสรรเพชญ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ศรีวิสุทธิเทพวงศ์ พระบรมหน่อสรรเพชญโพธิพงศ์ สมเด็จพระมัจฉดิยาธิบดินทร์ อสัมภินวงศ์เวสสันดรมหาราช เป็นต้น

พระเวสสันดร เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงสยงชัยและพระนางมุสดีแห่งเมืองสีพี มีอุปนิสัยและพฤติกรรมที่สำคัญคือ การบริจาคทาน พระราชกุมารเวสสันดรทรงบริจาคทานตั้งแต่เกิด ครั้นพระชนมายุ ได้ 4-5 ชันษา ทรงปลดปิ่นทองคำและเครื่องประดับเงินทองแก้วเพชรให้แก่ นางสนมกำนัลทั่วทุกคนถึง 9 ครั้ง เพื่อมุ่งหวังพระโพธิญาณในภายภาคหน้า ครั้นเจริญชันษาได้ 8 ปี ก็ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะบริจาคเลือดเนื้อและดวงหทัยเพื่อมุ่งพระโพธิญาณในกาลข้างหน้าอย่าง แน่วแน่

เมื่อมีพระชนมายุ 16 พรรษา ก็แตกฉานในศิลปวิทยา 18 แขนง ได้เสวยราชสมบัติ และอภิเษกกับพระมัทรีตระกูลมาตุลาราชวงศ์ มีพระราชโอรสและพระราชธิดาคือพระชาติกุมารและพระกัณหากุมารี พระองค์ยินดีในการให้ทาน ได้ตั้งโรงทานถึง 6 แห่งในพระนครและเสด็จออกทอดพระเนตรการให้ทานอยู่เป็นเนืองนิจ

ครั้งหนึ่ง ทูตของกสิงครายณ์มาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ช้างเผือกคู่บารมี ซึ่งเป็นช้างมงคล ถ้าไปอยู่ที่ใด ที่นั้นฝนจะตกต้องตามฤดูกาล พระองค์ก็ทรงบริจาคให้ ชาวเมืองสีพีพากันโกรธเคืองต่างมาชุมนุมกันที่หน้าพระลานร้องทุกข์ต่อพระเจ้ากรุงสยงชัยว่า พระเวสสันดรยกพระยา คชสารคู่บ้านคู่เมืองให้คนอื่นผิดราชประเพณี เกรงว่าต่อไปภายหน้าอาจยกเมืองให้คนอื่นก็ได้ ขอให้เนรเทศพระเวสสันดรออกไปเสียจากเมือง พระเจ้ากรุงสยงชัยมีฐะจะทำประการใดจึงต้องยอมทำตามคำเรียกร้องของประชาชน

ก่อนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาติ และพระกัณหาจะเดินทาง ก็ได้บริจาค สัตตสดกมหาทาน คือการให้ทาน ช้าง ม้า โคนม รถม้า นารี ทาส ทาสี รวม 7 สิ่ง สิ่งละ 700 แล้ว ทรงรถเทียมม้าเสด็จออกนอกเมือง ระหว่างทางมีพราหมณ์มาคัดกรอขอราชรถ พระเวสสันดรก็ บริจาคให้ แล้วทุกพระองค์ก็เสด็จโดยพระบาทเดินทางมุ่งเข้าป่า จนกระทั่งถึงสระบัวใหญ่เชิงเขา วงกตซึ่งเทวดาเนรมิตไว้แล้วผนวชเป็นฤทธิบาเพ็ญภาวนาอยู่ที่นั่น

เมื่อพระเวสสันดรบำเพ็ญพรตอยู่ที่เขาวงกต ชุกก็ได้เดินทางไปขอสงกุมารไปเป็น ทาสี พระเวสสันดรก็ทรงบริจาคให้ พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ไปทูลขอพระมัทรี ก็ทรงบริจาค

ให้ ซึ่งนอกจากจะทรงบริจาคตานที่แสดงถึงการเสียดละอันเป็นพฤติกรรมสำคัญในเรื่องแล้ว พระองค์ยังมีความเมตตา มีความมานะอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ ในที่สุดพระเจ้ากรุงสญชัย พระนางศุภคิตี พระชาติและพระกัณหาที่เสด็จยกกองทัพมารับพระเวสสันดรและพระมัทรีกลับไป ครอบครองบ้านเมืองดั้งเดิม

การที่พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีโดยการบริจาคตานอยู่เป็นนิจ แสดงถึงความเป็นผู้มีจิตใจดีงาม มีความเมตตา กรุณา และการอดทนอดกลั้น อารมณ์โกรธได้ซึ่งส่งผลดีต่อตนเองคือทำให้ไม่ว้าวุ่นใจ แต่ถึงอย่างไรพระองค์ก็ยังคงมีความปรารถนาเหมือนกับบุคคลทั่วไปเช่นกัน

ตัวอย่างของความเป็นผู้มีจิตใจดีงามเบียดด้วยเมตตา ได้แก่ การเสียดละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มุ่งมั่นบริจาคตาน ทั้งทรัพย์สินสิ่งของมีค่า แม้กระทั่งบุตร ภรรยา และชีวิตหากมีผู้ใดต้องการ ด้วยปรารถนาพระโพธิญาณในภายภาคหน้า ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของพระองค์ตั้งแต่ประสูติ จนถึงคราวถูกเนรเทศก็มีได้ทรงหยุดหย่อนในการบริจาคตาน เช่น

"หน่อพระชินศรี โมลีโลก พระทัยนั้นปรารถนาจะข้ามโสมสงสาร มิได้ย่อหย่อนที่จะบริจาคมหาทาน เมื่อชนมานได้สืบทอดพระวรราชา โอมัญญิตวา จึงเปลื้องเครื่องปิดันธนาออกจากพระองค์ทรงประสาทให้แก่พระนมกำนัลในถ้ำหน้าสิ่ววาระเก้าครั้ง ด้วยพระหฤทัยท้าวเธอหวังพระโพธิญาณในอนาคตกาล นั้นแล"

"ทาน ปวดเตลี ท้าวเธอก็เปรมปรีดีที่จะบริจาคตานมิได้ขาด จึงให้อำมาตย์ทำ ฉันทานศาลา ทาน ปวดเตตวา ให้จัดแจงทั้งเงินทองเสื้อผ้า ราชวัตถุศุภภรณ์พรรณแพร่ม้วนมุ้งม่าน สรรพภัณฑ์เครื่องดีอันมีค่า ตามแต่จะปรารถนาแล้วยกให้ แก่ยากเข็ญใจทุกถ้ำหน้า ท้าวเธอทรงพระราชรัทธานิรมิติน คุณพื้นพระชนนินทร์อันหนาหนัก เป็นที่บำรุงรักแก่ไพร่ฟ้า"

"กัม พาทริก หน่ออย่าว่าแต่เสวตคชาพาทริกทานอันยอดยากที่จะยกให้ ถ้ามียากผู้ใดจะปรารถนาซึ่งพาทริกหฤทัยนั้นเนตรทั้งคู่ เราก็อาจจะเชือดชูออกบริจาคให้เป็นทาน จะแลแก่พระโพธิญาณในเบื้องหน้า อย่าว่าแต่จะตั้งบำเพ็ญพิธีกรรมทำโทษ ถึงไพร่ฟ้าเขาจะพิโรธรอนรานประหารชีวิต เราก็มิได้คิดย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน"

ตัวอย่างของการไม่ยึดติดกับอำนาจวาสนา และทรัพย์สินสมบัติ ขอมรับผิดในสิ่งที่กระทำ แม้พระองค์จะถูกเนรเทศก็มีได้เห็นยวรั้งพระนางมัทรีเอาไว้ ทรงอนุญาตให้อภิเษกกับชายอื่นที่มา สู่ขอได้ตามใจ

ตัวอย่างของความมีสติปัญญาฉลาดหลักแหลม สามารถคลี่คลายปัญหาได้โดยแยก
กาย สังกะได้ออกจากพฤติกรรม ดังนี้

1) การทำนายฝันให้แก่พระนางมัทรี เพื่อมิให้มีความวิตกกังวลเกิดขึ้นกับพระนาง ซึ่ง
จะเป็นการขัดขวางการบริจาคปิณฑุรทานบารมี

"แม่น้าอามะจะทำนายทางบุญนิมิตแต่ตามจริง ไหนนางจะทอดทิ้งพระลูกเล่า
ด้วยอาลัย ก็จะเป็นพาทริกภัยแก่โพธิญาณ จำจะทำนายด้วยโหราให้เหตุหาย"

2) การตั้งค่าไถ่ตัวพระกัณหาชาติไว้สูง เพื่อมิเพียงพระราชอัยกาอัยกีเท่านั้นที่จะ
สามารถไถ่ตัวทั้งสองพระองค์ได้

3) การทำอุบายให้พระนางมัทรีลดความเศร้าโศก เมื่อพระนางกลับมาแล้วไม่เห็น
สองกุมาร พระองค์ก็นำอุบายหึงหวงมาใช้เพื่อหักความเศร้าโศกลง

"อถ มหาสโต สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สืบสารพระมัทรี เธอแสนวิโยค
โศกศัลย์สุดกำลัง ถึงแม่น้าจะมีตรัสแก่นางมิ่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโหราการหึงเข้ามาหักโศกให้
เสื่อมลง"

4) การตั้งตนอยู่ในอุเบกขา มีความอดทนอดกลั้น แม้ชุกจะโบายตีสองกุมารต่อหน้า
พระที่นั่ง พระองค์ก็สามารถระงับอารมณ์ซึ่งโกรธนั้นได้ เช่น

"ดูกร มหาเวสสันดร อย่าอวรณ์ไว้เว้าทำเนาเขา ข้ากับเจ้าเขาจะตีกัน ไม่ต้องการ
ให้ลูกเป็นทวนแล้วยังมาสอดแกล้วเมื่อภายหลัง ท้าวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับค้ำพระวิโยค กลั้น
พระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส"

พระเวสสันดรทรงตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรมตลอดพระชนมชีพ และบำเพ็ญปัญจ
มหาบริจาคครบ 5 ประการ ตามความปรารถนาทุกประการ

2. พระนางมัทรี

พระนางมัทรี เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก
มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น พระสุณิสาศรีสะใภ้ นางแก้วกัลยาณี พระยอดเขาวอนงค์องค์อัครราชธานี
องค์สมเด็จพระชนนีศรีสุนทรราชสุณิสา พระอุพยงเยาวดี เป็นต้น

พระนางมัทรี เป็นพระราชธิดาแห่งกษัตริย์มัทราช อภิเษกสมรสกับพระเวสสันดร มีพระโอรสชื่อพระชาติและมีพระธิดาชื่อพระกัณหา พระนางตามเสด็จพระเวสสันดรไปยังเขาวงกต แม้จะถูกพระเจ้ากรุงสยุมชัยทัดทาน แต่ด้วยความจงรักภักดีต่อพระสวามีพระนางก็ไม่ทรงยินยอม

เมื่อพระนางมัทรีตามเสด็จไปเขาวงกต พระนางได้ปฏิบัติต่อพระสวามีและสองกุมาร คือ ลูกขึ้นแต่เช้า กวาดพื้นบริเวณอาศรม ตั้งน้ำดื่ม จัดน้ำสรงพระพักตร์ จัดสถานที่ให้เป็นระเบียบและเข้าป่าหาผลไม้ทุกวัน พระนางได้ปรนนิบัติรับใช้และทำตามหน้าที่อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

พระนางมัทรีเป็นแบบฉบับของนางในวรรณคดีที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติต่างๆ ทั้งการเป็นแม่ที่ประเสริฐของลูก และการเป็นภรรยาที่ดีของสามี คือมีความอ่อนน้อม นอบน้อม และอดทน เป็นภรรยาแม่แบบผู้มีลักษณะเป็นกัลยาณมิตรของสามี สนับสนุนเป้าหมายชีวิตอันประเสริฐที่พระสวามีได้ตั้งไว้ เป็นแบบอย่างของภรรยาตามทศนะของคนตะวันออก เช่น ปฏิบัติดูแลเรื่องข้าวปลาอาหาร และมีคุณธรรมสำคัญคือ ซื่อตรง จงรัก และหนักแน่นต่อสามี

พระนางมีความนับถือ เชื่อฟัง และจงรักภักดี เมื่อพระเวสสันดรกล่าวเชิงบริภาษพระนาง พระนางก็ทูลชี้แจง

แม้พระเวสสันดรแกล้งบริภาษเชิงหึง พระนางมัทรีก็ได้ตอบด้วยถ้อยคำนิ่มนวล กล่าวชี้แจงความบริสุทธิ์และทูลขอประทานโทษต่อสามี แสดงถึงความมีวัฒนธรรมและจริยวัตรอันงดงามของนางกษัตริย์ มิได้ใช้ถ้อยคำรุนแรงผิดกฤตสตรีและผิดธรรมเนียมแบบอย่างของภรรยาที่ดี แม้เมื่อพระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชูชกเป็นบุตรทาน พระนางมัทรีก็พลอยอนุโมทนาด้วย แสดงถึงความดีงามของพระนางที่ทรงมีน้ำพระทัยสรีรธาในการบริจาทานเช่นเดียวกับพระเวสสันดร

เมื่อพระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระมัทรีต่อพระเวสสันดร และพระเวสสันดรพระราชทานให้ พระนางก็อยู่ในพระอาการปกติเพราะทรงเชื่อพระทัยว่าพระเวสสันดรทรงเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงยอมตามพระราชอัชฌาศัย และที่สุดพระอินทร์ก็ทรงคืนพระนางต่อพระเวสสันดรดังเดิม

เมื่อกองทัพของพระเจ้ากรุงสยุมชัยไปถึงสระมัจฉลินี พระเวสสันดรคาดว่าเป็นกองทัพของศัตรูจะตามมาทำร้าย แต่พระมัทรีทรงสังเกตทราบว่าเป็นกองทัพของพระเจ้ากรุงสยุมชัย และทูลให้พระเวสสันดรทราบ

พระนางมัทรีรักและเลียดลูกด้วยความทะนุถนอม ดูแลเอาใจใส่และให้ความอบอุ่นแก่ลูก เมื่อพระนางมัทรีพลัดพรากจากสองกุมารก็เที่ยวค้นหาพระลูกรักแต่ไม่พานพบ ได้แสดงถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูก

พระนางมัทรีกลับชาติมาเกิด คือพระนางยโสธราพิมพา พระมารดาพระราहुล

3. พระชาติ

พระชาติ เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มีชื่อเรียกต่างๆ เช่น พ่อสายใจ พ่อหน่อเนื้อภาคินยนาถ เป็นต้น

พระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรีเป็นพระเชษฐาของพระกัณหา พระนัดดาของพระเจ้ากรุงสุทนต์ และพระนางมยุรี เมื่อเวลาประสูติพระประยูรญาติได้ทรงนำดาบมาทิ่มแทง จึงได้รับพระราชทานนามว่า ชาติ แปลว่าผู้มีดาบแทง

เมื่อพระเวสสันดรทรงถูกเนรเทศออกจากเมือง พระกัณหาและพระชาติได้โดยเสด็จด้วย ขณะที่ชูชกไปทูลขอพระกุมารทั้งสอง ชูชกได้ขู่พระกุมารตั้งแต่แรกเห็น พระกุมารทั้งสองจึงเกรงกลัวชูชกมาก ครั้นทรงทราบว่าพระบิดาประทานพระองค์ให้แก่ชูชก จึงหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัวเมื่อพระบิดาตรัสเรียก พระชาติก็ขึ้นจากสระ โดยคิดว่าจักให้พระบิดาเรียกถึงสองครั้ง มิบังควร

พระเวสสันดรทรงกำหนดค่าของพระชาติเท่ากับพันตำลึงทอง และทรงหลั่งน้ำยกพระกุมารให้แก่ชูชก

ชูชกนำพระกุมารทั้งสองออกจากเขาวงกต รอนแรมมาได้ประมาณ 60 โยชน์ ครั้นตกกลางคืนก็เอาเอาวัลย์ผูกพระกุมารไว้ส่วนชูชกขึ้นไปนอนบนคาบไม้ ตลอดทางเทวดาก็ช่วยบำรุงรักษามิให้มีอันตรายมาแผ้วพานและคลุมน้ำให้ชูชกเดินทางไปทางกรุงสีพี ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทนต์ เมื่อชูชกรายทูลว่าพระเวสสันดรทรงประทานพระโอรสและพระธิดาให้ หม่อมอำมาตย์ก็พากันติเตียนพระเวสสันดรว่าน้ำพระทัยดีเกินไป เมื่อประทับในเมืองก็พระราชทานช้างแก้ว ครั้นประทับ ณ เขาวงกตก็ประทานโอรสธิดาอีก

พระชาติแสดงความกตัญญูทวนที่ต่อพระบิดา ทรงแก้ข้อกล่าวหาของเหล่าอำมาตย์ที่ดูหมิ่นพระเวสสันดรในการบริจาคนพระกุมารทั้งสอง

พระชาติทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีคารมคมคาย เมื่อพระเจ้ากรุงสุทนต์ตรัสเรียกให้มาประทับร่วมพระอาสน์ พระชาติกราบทูลว่าเป็นข้าของชูชกมิบังอาจไปใกล้ชิดได้ด้วยเกรงว่าพระองค์จะมัวหมอง

พระเจ้ากรุงสุทนต์เมื่อได้ยินคำตัดพ้อของพระชาติจึงทรงไถ่ถอนให้พ้นจากการเป็นทาส และยังพระราชทานปราสาท 7 ชั้น ให้แก่ชูชกอีกด้วย และรับสั่งให้จัดพิธีสมโภชรับขวัญพระกุมารทั้งสอง

เมื่อพระเจ้ากรุงสุทนต์เสด็จมาถึงพระเวสสันดรและพระมัทรี พระชาติก็กราบทูลถึงความทุกข์ที่ทั้งสองพระองค์ทรงได้รับ และตัดพ้อพระอัยกาว่าพระโอรสพระองค์ยังไม่ทรงรักจะมา

รักพระนาคาได้อย่างไร พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงตรัสขอโทษพระชาติและทรงยอมรับว่าเป็นความผิดของพระองค์เองที่ทรงเชื่อผู้อื่นขับไล่พระเวสสันดรไปและรับสั่งให้พระชาติไปทูลเชิญเสด็จกลับพระนคร พระชาติกราบทูลว่าพระองค์ยังเป็นพระกุมาร คากล่าวจะไม่มีน้ำหนักร พระเวสสันดรอาจจะไม่ทรงเชื่อและไม่เสด็จกลับพระนคร พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงเสด็จไปรับพระเวสสันดรยังเขาวงกตโดยมีพระชาติทรงช้างปัจจัยนาคที่พราหมณ์เมืองกลิงครายภูร้นำมาถวายคืน

พระชาติทรงมีสถานะเป็นพระโอรสของพระเวสสันดร ทรงมีความกตัญญูเป็นเลิศ ทรงยอมเป็นบุตรทานให้พระบิดาทรงบริจาคน้ำแกงแก่ชุกเพื่อให้พระบิดาได้สำเร็จพระโพธิญาณค้นพบทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ และเมื่ออำมาตย์กล่าวดูแคลนพระบิดา ก็ทรงแก้ต่างแทนพระบิดาให้อำมาตย์เหล่านั้นได้เห็นกระจ่างถึงความจริงในตัวพระบิดา แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูรู้คุณบุพการีของพระชาติที่ไม่ยอมให้ใครมาดูหมิ่นบิดามารดาของตนในทางที่ไม่เป็นจริง เป็นผู้ที่สามารถประพุดติตนได้เหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ รู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ และรู้จักกาล รู้ว่าเวลาไหนควรปฏิบัติตนอย่างไร เป็นต้น

พระชาติกลับชาติมาเป็นพระราहुล เป็นสามเณรรูปแรกของพุทธศาสนาเมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วบำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอกทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ใคร่ในการศึกษา ท่านนิพพานก่อนพระพุทธองค์ ก่อนพระสารีบุตร และก่อนพระโมคคัลลานะ ดับขันธปรินิพพานที่บึงทุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก

4. พระกัณหา

พระกัณหา หรือ กัณหาชينا เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ พระเวสสันดรชาดก เป็นพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี เป็นพระนาคาของพระเจ้ากรุงสุโขทัยและพระนางมุตติ และเป็นพระกนิษฐาของพระชาติ

พระกัณหา เป็นผู้หนึ่งที่ทำให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบุตรทานบารมีซึ่งเป็นทานอันยิ่งใหญ่ที่มนุษย์ทั้งหลายไม่สามารถทำได้ นอกจากมหาบุรุษผู้ทรงหวังพระโพธิญาณเท่านั้น ดังที่พระเวสสันดรทรงตรัสว่า

“พระลูกเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือพระบิดาจงรักภักดีรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมรรณพภพสงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้”

(พระครุวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

พระกัณหาเป็นผู้ที่มีความกตัญญู เชื่อฟังคำสั่งสอนและมีความเฉลียวฉลาด ได้ติดตามพระเวสสันดรและพระมัทรีไปยังเขาวงกต เมื่อถูกยกให้แก่ชุกก็หาทางหลบหนี เช่น

“สองเจ้าก็วิ่งจนถึงมณฑลสระศรี สองกุมารกุมารีทรงฝ่าคากรองเข้าไปให้มั่นคง แล้ว
เสียดรอกยถหลังลงสู่สระศรี เอวาริมาบังองค์ เอาใบบุษบงมาบังพระเศศ หวังจะซ่อนพระบิตุเรศ
กับพราหมณ์ด้วยความกลัว อยู่ในสระบัว นั้นแล”

และเมื่อพระเวสสันดรตรัสเรียกโดยกล่าวว่า

“... ใยเจ้าไม่องอาจยอมย่อท้องึงพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบซ้ำเจ้า
เห็นชอบอยู่แล้วหรือหนาพ่อสายใจ...”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

ทั้งสองกุมารก็ขึ้นจากสระมาแต่โดยดี

พระกัณหาเป็นผู้ว่าง่ายถึงคนคนนั้นจะดีหรือไม่ดีต่อตนก็ตามก็ยังเชื่อฟังคำสั่งโดยไม่
ขัดขืน และยังมีน้ำใจคอยช่วยเหลือผู้อื่นอยู่เสมอ เป็นผู้ที่เข้าใจในเจตนาของพระเวสสันดรที่
เสียดรอกเพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก แม้การเสียดรอกนั้นจะทำให้ตนเองลำบากก็พร้อมที่จะเข้าใจ
เหตุผลความจำเป็นที่ตนต้องเสียดรอก พระนางกัณหากลับชาติมาเป็นพระอุบลวรรณาเถรี ชำนาญใน
การแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้รับตำแหน่งในทางเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ในฝ่ายผู้มีฤทธิ์
และเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย

5. พระนางมุสดี

พระนางมุสดี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรายชยามหาเวสสันดรชาดก เดิมเป็น
พระ ราชธิดาของพระเจ้าพันธุมราชชื่อสุชัมมา ต่อมาเกิดเป็นอัครมเหสีของสมเด็จพระอมรินทรา
ชิราชชื่อมุสดี เมื่อจุติจากสวรรค์ได้ถือกำเนิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามัททราช ครั้นเจริญวัยก็ได้
อภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสญชัย และเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร

พระนางมุสดีธิดาภคินีมัททราช มเหสีของพระเจ้ากรุงสญชัยแห่งกรุงสิพีราชบุรี
และพระมารดาของพระเวสสันดรนั้น เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพันธุมราช
แห่งพันธุมดินนคร ทรงได้รับพระราชทานแก่นจันทร์แดงจากพระราชบิดาจึงได้นำไปบดใส่ผอบ
ทองและถวายแด่พระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งอธิษฐานว่าขอให้ได้เป็นพุทธมารดาใน
อนาคต ด้วยกุศลผลบุญนี้ทำให้พระนางได้ไปเกิดบนสวรรค์ เป็นพระมเหสีของพระอินทร์ ครั้นเมื่อ
ถึงกำหนดจะจุติจากสวรรค์ ก็ได้รับพระราชทานพร 10 ประการจากพระอินทร์ด้วย

พระนางมุสดี มีอุปนิสัยรักสวयรักงาม เช่นในพรที่ขอจากพระอินทร์ส่วนมากก็จะยึด
ติดกับรูปร่างภายนอก เช่น ขอให้ดวงเนตรทั้งสองมีสีดำประดุจดวงตาลูกเนื้อทราย ขอให้มิ

พระชนงเจิวจตุรร้อยคอนกยุง ขออย่าให้มีพระครรภ์ปรากฏนคังสตรีสามัญ ขออย่าให้พระถันหั่ง
คู่ดำในเวลาทรงครรภ์และเมื่อประสูติแล้วขออย่าให้หย่อนยาน ขอให้เส้นพระเกศเป็นมันดุจสีปีก
แมลงค่อมทอง และขอให้พระฉวีละเอียดยคุดคังทองคำธรรมชาติ ส่วนในข้อที่แสดงว่าพระนางเป็นผู้
มีความเมตตากรุณาก็คือ ได้ขอพระราชทานพรให้ทรงมีอำนาจปลดปล่อยนักโทษประหารชีวิตให้
พ้นโทษ และในข้อที่แสดงความยึดมั่นในตำแหน่งฐานะก็คือ ขอให้ได้ประทับในปราสาทพระเจ้า
ลีวีราช

พระนางมุสดีในฐานะพระราชมารดา ทรงเป็นแม่ที่รักลูก ห่วงใยลูก เมื่อลูกมีปัญหาที่
รับหาทางช่วยแก้ไข แต่ในฐานะของผู้ปกครองประเทศก็จะออกเดินทางไปเยี่ยมเยือนประชาชน
ดูแลทุกข์สุขของประชาชน และประทานเงินทองให้แก่ราษฎร ส่วนในฐานะของพระอักรมเหล็กก็
สามารถเป็นที่ปรึกษาของพระเจ้ากรุงสญชัยได้เป็นอย่างดี

พระนางมุสดี กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายา

6. พระเจ้ากรุงสญชัย

พระเจ้ากรุงสญชัย เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาวเสถียรชาดก มีชื่อ
เรียกต่าง ๆ กัน เช่น สมเด็จพระบรมกษัตริย์ พระปิ่นเกล้ามกุฎพิภพลีพิ สมเด็จพระอัยกาธิบดีศรี
สมมุติเทพวงศ์ เป็นต้น

พระเจ้ากรุงสญชัย เป็นพระราชแห่งกรุงสิพีราชกูร์ พระราชบิดาของพระเวสสันดร
เมื่อพระโอรสมีพระชนมายุสมควรจะสืบราชสมบัติแล้วก็ทรงสละราชสมบัติให้ทรงปกครองต่อไป
พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่เห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองมากกว่าประโยชน์ส่วนพระองค์เอง ทรง
เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมืองพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาติ และพระกัณหา เมื่อชาวเมือง
มาร้องทุกข์ว่าพระโอรสทรงกระทำผิด แม้พระมเหสีจะทูลขอร้องประการใดก็มิได้คืนคำทั้งที่ทรง
อาลัยรักในพระโอรส แต่ก็ทรงหักพระทัยได้เพื่อประโยชน์สุขของบ้านเมือง และยังได้ทรงไล่ตัว
พระชาติและพระกัณหาคืนจากชุกด้วย

พระเจ้ากรุงสญชัยแม้จะเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อทรงทราบว่าพระองค์เป็นผู้คิดก็
หาได้ทรงมีทิฐิไม่ ทรงขอโทษพระชาติซึ่งเป็นพระนัดดา ตอนรับพระเวสสันดรกลับเข้าเมืองก็ได้
ตรัสขอโทษพระเวสสันดร

พระเจ้ากรุงสญชัยกลับชาติมาเป็นพระเจ้าสุทโทธนะ

7. ชุก

ชุก เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาวเสถียรชาดก เป็นผู้เกิด
ในตระกูลพราหมณ์โกวาทิกชาติ ซึ่งเป็นพราหมณ์พวกที่ถือตนว่ามีกำเนิดสูงกว่าผู้อื่น มักใช้คำว่า
“โก” แปลว่า “ผู้เจริญ” เป็นคำร้องเรียก

แม่ชุกจะเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่ถือตนว่ามีกำเนิดสูงกว่าผู้อื่น แต่ชุกก็ยากจน ใจยิ่ง ต้องเที่ยวขอกทานเขาเลี้ยงชีพ ชุกมีบ้านอยู่ในหมู่บ้านทุนนวิฐ ติดกับเมืองกลิงครายฎร์ มี รูปร่างกายตาน่าเกลียดประกอบด้วยบุรุษไทย 18 ประการ

ลักษณะนิสัยของชุก

1) มีความตระหนี่เหนียวแน่น ขอกทานได้มากเท่าไรก็เก็บไว้ไม่ยอมนำไปใช้จ่าย จน ได้ถึง 100 กษาปณ์

2) มีความโลภ เที่ยวขอกทานจนมีเงินมากมายก็ยังไม่ยอมหยุดเพื่อนำเงินมาใช้ให้เกิด ประโยชน์แก่ตน ยังคงขอเรื่อยไป

3) รักและหลงเมีย ยอมให้นางทุกอย่าง เช่น “ที่นี้งานการเจ้าอย่าได้ทำ ทั้งหุงต้มตัก คำตามใจเจ้าเถิดนะแม่ ขอแต่ว่ามานั่งให้พี่นี้แลๆ พอให้ชื่นใจ พี่ก็จะรับรำกระทำไปไม่ละเลย”

แม้รู้ว่าการเดินทางไปเฝ้าพระเวสสันดรนั้นแสนยากลำบากเพียงใด

4) เป็นคนฉลาด มีเล่ห์เหลี่ยมมาก ฉลาดทั้งในด้านการพูดและกลอุบาย เช่น

- ฉลาดในการพูด เช่น ก่อนที่จะทูลขอสองกุมารได้ยกแม่น้ำทั้งห้าขึ้นมาเปรียบ กับน้ำพระทัยของพระเวสสันดร เป็นการหวานลุ่มลึกก่อนแล้วจึงทูลขอว่า

“เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะปรารถนาทุกขวดยานกาญจนอลงกตรถรัตน อัสวสรรพสารพัดพิพิช โภคโย จนกระทั่งถึง ภายในปัญจมหาบริจาค อันเป็นยอดยากยิ่งไม่ทอดย ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสร้อยสรพชมดา ญาณ พระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพระราชสมภารนี้เป็นคนจนทุพพลภาพสุดเข็ญ จะหาเช่าได้กินเย็นก็ทั้งยาก ครั้งนี้สุดส่ำห่าบายบากบุกป่าฝ่าดงพนัสแสนกัณดาร หวังจะรับพระราชทานพระชาติกัณหาไปเป็น ทาสทาสี ขอพระองค์ทรงยกอดปิยบุตรทานบารมีแก่ข้าชชินีเถิด”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

- ฉลาดในกลอุบาย คือเมื่อพบเจตบุตรถูกเจตบุตรขู่จะฆ่า ก็แก้งบอกว่าตนเป็น ทูตจากพระเจ้ากรุงศุขชัยถือพระราชสารไปยังพระเวสสันดร โดยอ้างกลองใส่อาหารว่าเป็นกลอง ใส่พระราชสาร เจตบุตรจึงเข้าช่วยเหลือ

“เข้าประคับประคองแต่ค่อยค่อยพยุพยุลงยาม ได้ยินเสียงกรุกกรักก็ทักถาม ว่าอะไรนั่นเจ้าข้า ตาแก่ก็กลับกลักพริกกลักงว่าใส่สาส์นตราพระราชสีห์ เจตบุตรก็ยินดียกขึ้น ทูนหัว เฒ่าก็ร้องส่ำห่าบายแต่ค่อยค่อยของมันหนักกลักนี้มีไขชื้ออย่าเหวี่ยงวางลงให้ราบ เจตบุตร ก็ปูฝ่าลงกราบกราบนี้กว่าจริง”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

5) มีความละเอียดรอบคอบ เมื่อจะจากนางอมิตตาไป ได้หาพิน ดักน้ำ และซ่อมบ้านให้เรียบร้อย ทั้งยังสั่งสอนนางให้ระวังตัวเกรงจะถูกคนพาลมารังแก

6) มีความยึดมั่นในพิธีทางไสยศาสตร์ เช่น

“เฒ่าก็ยังอมิตตาคฤณศ ให้นั่งนิ่งในทักษิณประเทศสืบสายสำเนียง แล้วกระทำประทักษิณวนเวียนวงได้สามรอบ ตามฉบับระบอบไสยศาสตร์เพท ว่าทั้งผู้อยู่ก็จะไม่มีภัยทั้งผู้ไปก็จะมีเหตุ หากจะให้เจริญสุขสวัสดิ์วิเศษทั้งสองข้าง”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

ชูชกเป็นตัวอย่างของคนที่ดีอยู่ในกาม ต้องมาตกระกำลำบากในยามชรา เข้าลักษณะว่า “วัวแก่กินหญ้าอ่อน” ในตำราหิโตปเทศกล่าววว่า “ความรู้เป็นพิษเพราะเหตุไม่ใช่ปราสาทเป็นพิษเพราะคนใจแคบ อาหารเป็นพิษเพราะไฟธาตุไม่ย่อย เมียสาวเป็นพิษเพราะผิวแก่” ชูชกแสดงให้เห็นว่าเป็นจริงทุกประการ เช่น ปราสาทเป็นพิษเพราะคนใจแคบ เพราะชูชกอยู่บนปราสาทได้ไม่ถึงเจ็ดวันก็ตาย อาหารเป็นพิษเพราะไฟธาตุไม่ย่อย ชูชกกินอาหารจนเกินขนาดทำให้อาหารไม่ย่อยจึงตาย เมียสาวเป็นพิษเพราะผิวแก่ ชูชกได้ความลำบากก็เพราะนางอมิตตาใช้

ชูชกกลับชาติมาเป็นพระเทวทัต สุดท้ายถูกแผ่นดินสูบ

8. นางอมิตตา

นางอมิตตา เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ชาดก มีชื่อเรียกต่างกัน เช่น อมิตตา อมิตตา และอมิตตคาปนา

ในกัณฑ์ชูชกได้กล่าวถึงนางอมิตตาว่า เป็นบุตรสาวของพราหมณ์ซึ่งชูชกได้นำเงินไปฝากไว้เป็นเงิน 100 กษาปณ์ แต่บิดาของนางได้นำเงินไปใช้จ่ายจนหมด เมื่อชูชกมาทวงจึงต้องจำใจยกนางอมิตตาให้เป็นภรรยาของชูชก

นางอมิตตาเป็นคนสวย และขยันในกิจการงานบ้านงานเรือน ปรนนิบัติชูชกเยี่ยงภรรยาที่ดี จนเป็นเหตุให้พราหมณ์ในละแวกนั้น โกรธเคืองภรรยาของตน เพราะเห็นว่าภรรยาของตนไม่ดีเท่าอมิตตา บรรดาภรรยาพราหมณ์ทั้งหลายจึงพากัน โกรธรุมด่าทอนางอมิตตา เมื่อกลับมาถึงเรือนแม้ชูชกจะขอทำงานแทนนาง นางก็ไม่ยินยอมที่จะใช้สามี ได้ขอให้ชูชกไปขอสงกุมารมาเป็นทาสช่วงใช้

นางอมิตตามีความกตัญญูต่อกเวที่ต่อพ่อแม่ เป็นแบบอย่างของลูกที่เชื่อฟังและอยู่ในโอวาท เมื่อต้องไปเป็นภรรยาของเฒ่าชูชกเพราะพ่อแม่ของตนไม่มีเงินใช้หนี้ นางก็มีได้ซัดขึ้นแต่อย่างใด

“ส่วนว่านางอมิตตานั้นเป็นลูกเหล่าตระกูลไม่เสียชาติ ไม่คิดว่าตัวเป็นสาวได้
ผิวแก่แล้วก็เป็นเมียทาส คิดว่าทุกข์ของพ่อแม่กรรมแล้วก็ตามกรรม...”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

นางเป็นภรรยาที่ตีปฏิบัติต่อสามีอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง และเป็นผู้ที่รักษาประเพณี
ไม่ยอมให้สามีต้องทำหน้าที่แทนตนตามคตินิยมของคนในยุคนั้น

“...เป็นต้นว่าหาหุงต้มต้กตำทุกค่าเช้าไม่ช่วยเงินละอายเพื่อน เวลาเช้าเจ้าก็ทำ
เวลาค่ำเจ้าก็มีให้เตือนทั้งการเรือนเจ้าก็มีให้ว่า ทั้งพื้นเจ้าก็หักทั้งผักเจ้าก็หาเส้าปฏิบัติเฒ่าชราทุกเวลา
กาล นั้นแล”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

ชูชกทั้งรักและหลงนางอมิตตดาเมื่อต้องจากนางเดินทางไปขอสงกุมาร จึง
ซ่อมแซมบ้านให้และสั่งสอนนางอมิตตดาให้อยู่กับบ้านอย่าไปไหน อย่าเที่ยวคบเพื่อนจะเสียตัว
ผู้ชายชั่วจะหยอกเอน ถ้ามีคนมาพูดเกี้ยวก็อย่าได้ต่อคำ ถ้าผู้ชายเข้ามาใกล้ก็อย่าได้ทักทาย เพราะจะรู้
ว่าชูชกไม่อยู่

ในขณะที่เดียวกันนางอมิตตาก็เป็นตัวอย่างของคนที่ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง
ปล่อยชีวิตของตนให้เป็นไปตามกระแสของสังคมจนเกินควร จึงแสดงนิสัยพาล พุดจาไม่สุภาพ
ใจร้ายและข่มขู่สามี

“...ว่ากระไรหาอายเฒ่าจัญไรนี้จะไม่ไปหรือ ทำหน้าเป็นหน้างั่งหงอยเหงาโง่...”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

นางอมิตตดาได้กลับชาติมาเกิดเป็นนางจิญจมาณวิกา ถูกแผ่นดินสูบหน้าวัดเซตวัน
มหาวิหารอยู่บริเวณใกล้ๆ กับเทวทัตนั่นเอง

9. ท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์)

ท้าวสักกเทวราช เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายามหาเวสสันดร
ชาดก เป็นพระราชสวามีของพระนางมยุรีขณะสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีนามเรียกต่างๆ เช่น
โกสิย์ อมรินทร์ ศักรินทร์ วัชรินทร์ เทวราช จอมสิเนรุราช เทวราชสุราธิบดี พัจรินทรเทวราช
มัญวาน สมเด็จพระบรมสุราฤทธิ์ เทวราชสุราธิบดี เพชรปาลี ทิพยจักขุเทเวศร์ ท้าวพันตา สหัสจักขุ
เทเวศร์ สหัสสนัยน์ สหัสเนตร สหัสภานุมาศ สุขัมบดี เป็นต้น

ท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ เป็นตัวละครที่เป็นตัวเชื่อมเหตุการณ์ต่างๆ ภายในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกให้เนื้อหามีความต่อเนื่องกัน คอยช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้ลุ่่วงไปได้ด้วยดี และยังเป็นผู้คลบ้นคาลให้ตัวละครต่างๆ ได้มาพบกันด้วย

บทบาทของท้าวสักกเทวราช มีอยู่ในเรื่องเวสสันดรชาดกเกือบทุกกัณฑ์ ดังนี้
กัณฑ์ทศพร พระนางผุสดีจะจุติจากสวรรค์ได้ขอประทานพร 10 ประการ
กัณฑ์หิมพานต์ ทรงรำพึงถึงพระพรที่ประสาทให้แก่พระนางผุสดีว่า พระพรทั้งเก้าก็ได้สำเร็จ ยังแต่พระลูกแก้วที่พระนางปรารถนา พระองค์ก็เห็นควรจะประสิทธิ์ให้

กัณฑ์วันประเวศน์ ทรงสั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรมานิมิตบรรณศาลา 2 หลัง ที่จงกรม 2 หลัง กัณฑ์พักกลางวันและกลางคืนพร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริวารทุกประการ

กัณฑ์มัทรี ทรงสั่งให้เทวดาจำแลงเป็นสัตว์ร้าย 3 ชนิด นอนขวางทางพระนางมัทรีไม่ให้เสด็จตามไปทันสองกุมาร

กัณฑ์สักกบรรพ นิรมิตองค์เป็นพราหมณ์เข้าไปทูลขอพระมัทรี เพื่อว่าเมื่อประทานให้แล้วจะถวายคืนให้พระนางได้ออยู่ปฏิบัติรับใช้ต่อไป

กัณฑ์ถกษัตริย์ หกษัตริย์ทรงกันแสงจนสลบไป ทรงบันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา หกษัตริย์ต่างก็ฟื้นคืนสมปกติ

พระอินทร์เป็นเทพที่มีจิตใจดี มีความเมตตากรุณา เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ชอบช่วยเหลือ คนดีมีคุณธรรมที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก และทรงเป็นผู้มองการณ์ไกล ทรงเล็งเห็นว่าพระเวสสันดรมีจิตปรารถนาพระโพธิญาณในอนาคตกาลจึงทรงคอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกให้พระเวสสันดรทรงสมปรารถนาอยู่เสมอ

ตัวอย่างของความมีจิตใจดีมีเมตตากรุณา เช่น ในกัณฑ์ทศพร และกัณฑ์หิมพานต์ ทรงเมตตาประทานพร 10 ประการให้ตามที่พระนางผุสดีขอ และยังพรนั้นให้สำเร็จตามที่พระนางปรารถนา ส่วนในกัณฑ์ถกษัตริย์ ก็ทรงบันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตกลงมาประพรมให้กษัตริย์ทั้งหกฟื้นคืนสมปกติ

ความเป็นเทพที่คอยปกป้องคุ้มครอง คอยช่วยเหลือบุคคลที่ทำแต่ความดีที่เดือดร้อนในโลกมนุษย์ เช่นในกัณฑ์วันประเวศน์ ได้ช่วยเหลือพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระกัณหาและพระชาลีในระหว่างเดินทางไปยังเขาวงกต และเมื่อเสด็จถึงเขาวงกตก็พบพระอาศรมที่ได้ให้พระวิศณุกรรมมานรมิตไว้ให้

ความเป็นเทพที่มีความคิดละเอียดรอบคอบ เช่นสั่งให้เทวดาจำแลงเป็นสัตว์ร้าย 3 ชนิด คือราชสีห์ เสือเหลือง และเสือโคร่ง นอนขวางทางพระนางมัทรีเพื่อไม่ให้พระนางตามไปขัดขวางการบริจาคปลุตทานของพระเวสสันดรได้ในกัณฑ์มัทรี และในกัณฑ์สักกบรรพ พระองค์ก็

ทรงเกรงว่าจะมีผู้อื่นมาขอพระนางมัทรี จึงแปลงองค์เป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางเสียก่อน เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ พระอินทร์ทรงอนุโมทนาแล้วก็ถวายคืนพร้อมทั้งแสดงองค์ให้ปรากฏ และพระราชทานพร 8 ประการแก่พระเวสสันดรด้วย รวมความว่าพระอินทร์คอยช่วยเหลือพระเวสสันดรตลอดเรื่อง เช่น ไม่ให้พระเวสสันดรวิบัติ ไม่ให้พระเวสสันดรขัดข้อง ไม่ให้พระเวสสันดรต้องกังวล ให้พระเวสสันดรบรรลุผลดังปรารถนา

ท้าวสักกเทวราช กลับชาติมาเกิดเป็นพระอนุรุทรเถระเป็นผู้ไม่รู้จักคำว่า ไม่มี และไม่ได้บวชด้วยศรัทธาแต่บวชเพราะเกรงใจ เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางผู้มีทิพยจักขุญาณ เป็นปฐมเหตุประเพณีทอดผ้าบังสุกุล หรือทอดผ้าป่า นิพพาน ณ ภายใต้อ้อมกอไผ่ ในหมู่บ้านเวพฐะ แคว้นวัชชี

10. พระอัจจุตฤายี

พระอัจจุตฤายี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาวะสสันดรชาดก บางครั้งเรียกพระมุณี พระนักสิทธิ์ พระสิทธาจารย์ โยคี และพระฤายี

พระอัจจุตฤายี เป็นผู้บอกทางเข้าเขาวงกตให้ชูชกไปพบพระเวสสันดร โดยหลงกลเต่าชูชกที่หลอกลวงว่าเป็นกัลยาณมิตรของพระเวสสันดร จึงนอกจากจะให้ที่พักพิงและต้อนรับชูชกเป็นอย่างดีแล้วยังให้กินผลไม้และบอกทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดรด้วย

พระอัจจุตฤายี เป็นผู้บำเพ็ญเพียรบารมีอย่างเคร่งครัด มีความเมตตาคุณงาม เช่น ให้ชูชกได้พักผ่อนตามอัธยาศัย ให้กินผลไม้ที่ตนเก็บไว้เป็นอาหาร และยังให้อาหารสำหรับการเดินทางไปหาพระเวสสันดร จะเห็นได้ว่าพระอัจจุตฤายีเป็นแบบอย่างของนักธรรมผู้ฉลาดแต่ขาดเฉลียว เพราะเป็นผู้มีเมตตามากจึงถูกลวงได้ง่าย

พระอัจจุตฤายีกลับชาติมาเป็นพระสารีบุตร เป็นอัครสาวกฝ่ายขวา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะว่าผู้เลิศด้วยปัญญา เทคนิโพรคโยมแม่แล้วนิพพาน

11. พรานเจตบุตร

พรานเจตบุตร เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาวะสสันดรชาดก บางครั้งเรียกว่าพรานปา เป็นพรานผู้ชำนาญป่าชาวเจตราชฎูร์ ที่มีร่างกายกำยำล่ำสัน สูงใหญ่ หนวดเคราดก วาจาหยาบ ใจกล้าคุดันและเหี้ยมโหด ได้รับมอบหมายจากกษัตริย์เจตราชฎูร์ให้ไปคอยรักษาเส้นทางเพื่อมิให้ผู้ใดไปรบกวนพระเวสสันดร เช่น ชาวสีพีใช้ให้คนมาทำร้าย หรืออยากติดตามไปขอพระกุมาร ยกเว้นแต่ทูตของกรุงสีพี หรือผู้รับคำสั่งจากพระเจ้าเจตราชฎูร์เท่านั้น

เมื่อชูชกเดินทางไปขอสงกุมารจากพระเวสสันดรจนถึงถิ่นที่พรานเจตบุตรดูแล ก็ลวงเจตบุตรว่า ชาวสีพีหายโจรทเคืองพระเวสสันดรแล้ว พระเจ้ากรุงสยชัยและพระนางมุสดีมีพระประสงค์จะพบพระโอรสจึงให้ชูชกเป็นทูตไปเชิญพระเวสสันดรกลับบ้านเมือง พรานเจตบุตรก็ดีใจ

ต้อนรับเลี้ยงดูชุกเป็นอย่างดี ให้พักอาศัย จัดเสียบึงอาหารให้ และแนะนำทางที่จะไปยังอาศรมของ พระอัญจตุภยิ ดันทางที่จะเข้าสู่อาศรมของพระเวสสันดร เพื่อให้แวะถามถึงหนทางที่จะไปยังเขา วงกตต่อไป

พรานเจตบุตร เป็นแบบอย่างของคนดีแต่ไม่ฉลาด จึงตกเป็นเหยื่อของคนหลอกลวง ที่มากไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมอย่างชุก

พรานเจตบุตรกลับชาติมาคือพระนันทะเถระ

12. พระเจ้ามัททราช

พระเจ้ามัททราช เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดร ชาคค เป็นกษัตริย์ผู้ครองแคว้นมัททราช ในเรื่องกล่าวถึงพระเจ้ามัททราชสองพระองค์ พระองค์ หนึ่งเป็นพระราชบิดาของพระนางมุตติผู้เป็นมเหสีของพระเจ้าสญชัย และมีพระโอรสพระนามว่า เวสสันดร ส่วนอีกพระองค์หนึ่งคือพระราชบิดาของพระมัทรี มเหสีของพระเวสสันดร

พระเจ้ามัททราชที่เป็นพระราชบิดาของพระมัทรีนั้นอาจจะเป็นพระเชษฐาหรือพระ อนุชาของพระนางมุตติก็ได้ เพราะในตอนทีกล่าวถึงพระเวสสันดรเมื่ออภิเษกกับพระมัทรีนั้นได้ กล่าวไว้ว่า “พระมัทรีเป็นราชธิดาในมาตุลราชวงศ์” คำว่า “มาตุล” อาจหมายถึง “ลุง” หรือ “น้า” (ญาติฝ่ายแม่) ก็ได้

ตอนท้ายของเรื่องมหาเวสสันดรชาคคกล่าวว่า พระเจ้ามัททราช พระราชบิดาของ พระ มัทรีกลับชาติเป็นพระมหานามศากยราช ซึ่งพระมหานามศากยราชเดิมเป็นราชบุตรพระเจ้า อมิโตทนราชผู้เป็นพระเจ้าอาของพระสัทธัตถะกุมาร

13. พระเวสสุกรรม

พระเวสสุกรรม เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดร ชาคค มีชื่อเรียกอีกอย่างว่า พระวิสสุกรรม หรือพระวิสุณกรรม

บทบาทและพฤติกรรม ในกัณฑ์วันประเวศน์ พระวิสสุกรรมเป็นผู้ที่ได้รับคำสั่งจาก พระอินทร์ให้นามิถบรณศาลาไว้ 2 หลัง หลังหนึ่งให้กับพระเวสสันดร อีกหลังหนึ่งให้กับพระ นางมัทรี พระกัณหาและพระชาติ พร้อมด้วยเครื่องบรรพชิตบริวารทุกประการ แล้วบันดาลให้ สัตว์ร้ายและนกอันมีเสียงที่ไม่ไพเราะหนีไปอยู่ที่อื่นและกำชับให้เจ้าป่าดูแลทั้งสี่กษัตริย์เป็นอย่างดี

การวิเคราะห์ พระวิสสุกรรม คือเทพบุตรผู้มีคุณธรรม ปฏิบัติดี เป็นผู้อยู่ได้บังคับ บัญชาของพระอินทร์ เป็นแบบอย่างลูกน้องที่ปฏิบัติตามคำสั่งเจ้านายอย่างดีไม่ขาดคบกบกพร่อง ซึ่ง จะเห็นได้จากการที่พระอินทร์สั่งให้พระวิสสุกรรมลงมาเนรมิตอาศรมและคอยดูแลทั้งสี่กษัตริย์

พระวิสสุกรรม กลับชาติมาเกิดเป็นพระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมฤตุมิถมาก

14. ช้างปัจจัยนาค

ช้างปัจจัยนาค เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ของท้าวทศพรชาคกร ปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาราช และนครกัณฑ์ เป็นช้างคู่พระบารมีของพระเวสสันดร มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น ช้างปัจจัยนาคเคนทร์ ช้างต้นมงคลเสวตไอยรา เสวตคชาคเชนทรปัจจัย และพระคชินทรเสวตคชาพิเชียรพิชัยปัจจัยนาค

ในกัณฑ์หิมพานต์ กล่าวถึงเมื่อพระนางมยุรีประหารพระครรภ์และประสูติพระราชกุมารกลางพระนคร ณ ตรอกพ้อคำ โดยได้รับการถวายพระนามว่า “เวสสันดร” ได้มีนางข้างตระกูลกัณฑ์ชื่อ “กเรณู” พาลูกช้างสีขาววิสุทธสีมาไว้ในโรงช้างต้น ลูกช้างนี้มีชื่อว่า “ปัจจัยนาค” เป็นช้างแก้วอุดมด้วยมงคลลักษณะอันเลิศยิ่งนัก ไม่ว่าจะไปยังพื้นที่แห่งใด ก็จะบันดาลความอุดมสมบูรณ์มายังพื้นที่นั้นๆ ขณะนั้นเมืองกลิงครายกัณฑ์เกิดวิบัติข้าวยากหมากแพง ฝนแล้ง ประชาชนยากแค้นแสนสาหัส แม้ว่าเจ้าเมืองกลิงครายกัณฑ์จะพยายามบำเพ็ญพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้ฝนตกก็ไม่สำเร็จ จึงได้ให้พราหมณ์ 8 คน มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาค พระเวสสันดรก็พระราชทานให้เป็นเหตุให้พระเวสสันดรถูกบีบบังคับหนีออกจากเมือง และในกัณฑ์มหาราชกล่าวถึงเมื่อชูชกขอส่งพระกุมารจากพระเวสสันดรและพาเดินทางผ่านเข้ามาหาพระที่นั่งพระเจ้ากรุงสยงชัย พระองค์จึงได้ไถ่พระชาติและพระกัณฑ์แล้วรับสั่งให้เตรียมทัพเพื่อไปรับพระเวสสันดรกลับคืนพระนคร ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่พราหมณ์เมืองกลิงครายกัณฑ์ทั้ง 8 คน ได้นำช้างปัจจัยนาคเคนทร์มาถวายคืน พระเจ้ากรุงสยงชัยจึงให้เป็นช้างทรงของพระชาติไปยังเขาวงกต และในนครกัณฑ์พระเวสสันดรก็ได้ทรงช้างปัจจัยนาคเคนทร์กลับคืนสู่พระนคร

ช้างปัจจัยนาคถือเป็นช้างที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวเมืองกลิงครายกัณฑ์ เช่นเดียวกับ ชาวเมืองสีพี คือเมื่อเมืองกลิงครายกัณฑ์เกิดวิบัติ ข้าวยากหมากแพง ฝนแล้ง ชาวเมืองยากแค้นไปทั่ว เจ้าเมืองกลิงครายกัณฑ์ก็ได้ให้พราหมณ์ 8 คน มาขอพระราชทานช้างปัจจัยนาค โดยที่เชื่อว่า ไม่ว่าจะจับขังไปยังพื้นที่แห่งใดก็จะบันดาลให้ฝนตกลงมา ทำให้พื้นที่นั้นอุดมสมบูรณ์ ข้าวปลาบริบูรณ์ทันที (คล้ายกับความเชื่อเกี่ยวกับพิธีแห่ของชาวไทยที่เชื่อว่าทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล) อีกประการหนึ่ง ช้างปัจจัยนาคเป็นช้างที่มีความซื่อสัตย์ต่อเจ้าของจะเห็นได้จากตอนที่กลับมาพบพระเวสสันดร ได้แสดงอาการดีใจ

ช้างปัจจัยนาคกลับชาติมาเป็นพระมหากัสสปเถระ เป็นประธานในการปฐมสังคายนาหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว ได้รับยกย่องเป็นเอกทัศกะว่าเป็นผู้เลิศในทางธุดงค์เป็นต้นแบบของพระป่า มีอายุยืนถึง 120 ปี นิพพานแล้วท่านยังอธิษฐานจิตให้สรีระของท่านยังคงสภาพเดิมไม่สูญสลาย จนกว่าจะถึงศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย

15. แม่ช้างเผือก გრეუ

แม่ช้างเผือก გრეუ (นางช้างอากาศจาริณี) เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวศสันดรชาดก เป็นช้างตระกูลมหัทธันทันต์ที่พาลูกช้างสีขาวบริสุทธีมาไว้ในโรงช้างต้นแล้วก็กลับไปอยู่ป่าตามเดิม ลูกช้างตัวนั้นประชาชนขนานนามว่า “ปัจฉิมนาค”

แม่ช้างกรเรณู เป็นตัวละครประกอบที่สำคัญตัวหนึ่งที่ทำให้เกิดเรื่องต่างๆ ตามมามากมายตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง โดยได้ให้กำเนิดลูกช้างชื่อปัจฉิมนาค และนำมามอบให้เป็นช้างคู่บารมีของพระเวศสันดร แม่ช้างกรเรณูนี้กลับชาติเป็นกิสาโคตมิ ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะผู้ทรงจิรวรเศร้ามอง

16. เทวราชสุรารักษ์

เทวราชสุรารักษ์ เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวศสันดรชาดกที่คอยดูแลพระกัณหาและพระชาติระหว่างการเดินทางไปกับชูชก

เทวราชสุรารักษ์ เป็นเทวดาที่คอยรักษาป่า รุ้สึกสงสารและห่วงใยพระกัณหาและพระชาติ ที่ต้องเผชิญกับความลำบากต่างๆ นานา จึงเนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระเวศสันดร สวมชุดฤาษี มุ่นพระโมลีมาคอยดูแลสองกุมารระหว่างการเดินทางตลอดระยะเวลา 15 ค่ำ พร้อมด้วยนางเทพอัปสรที่เนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระมัทรี โดยเทพบุตรและเทพธิดาทั้งสองได้ถวายเป็นการดูแลสองกุมารดังนี้

- เอาเถาวัลย์ที่ผูกข้อมือของสองกุมารออก
- นางอัปสรให้ค้ำนมจากอกของนาง
- อาบน้ำชำระร่างกาย แต่งตัวให้ใหม่
- ให้บริโภคอาหารที่มีรสทิพย์
- จับกล่อมให้บรรทม
- เนรมิตทิพย์รัตนไสยาอาสน์ให้สองกุมารทรงบรรทม
- อยู่ดูแลสองกุมารจนถึงเช้าก่อนที่จะหายตัวไป ตลอดระยะเวลาการเดินทาง 15

ค่ำ

เมื่อชูชกพาสองกุมารมาถึงประคูป่า คือถึงทางแยกที่จะเลือกไประหว่างเมืองสีพีและเมืองกลิงครายภูร์ เทพบุตรและเทพธิดาก็คลใจให้ชูชกหลงไปทางเมืองเชตุครนครสีพี และทำให้สองกุมารได้พบกับพระเจ้ากรุงสยงชัย

เทวราชสุรารักษ์ เป็นแบบอย่างของความมีเมตตาที่ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมสังคมเดียวกันได้อย่างสงบสุข ทรงให้ความช่วยเหลือและให้ความอบอุ่นแก่สองกุมารแทนพระบิดาช่วยดูแลอภิบาลพระกัณหาและพระชาติในขณะที่เดินทางมากับชูชก

เทวดาผู้ชายที่ดูแลพระกัณหาและพระชาติกลับชาติมาเกิดคือ พระมหากัจฉายนะ เถระ มีรูปร่างหล่อมากเป็นที่ศรัทธาของคนทั่วไป ต่อมาแปลงร่างให้รูปร่างอ้วนไม่น่าดู ได้รับความยกย่องเป็นเอกทัศคะในทางอธิบายความย่อให้พิสดาร

17. นางอัปสร

นางอัปสร เป็นตัวละครประกอบอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามายาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นเทพธิดาที่คอยดูแลพระกัณหาและพระชาติระหว่างการเดินทางไปกับชูชก

นางอัปสร รู้สึกสงสารและห่วงใยพระกัณหาและพระชาติ ที่ต้องเผชิญกับความลำบากต่างๆ นานา จึงเนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระมัทรี มีสิริโฉมงดงาม มีน้ำใจอันประเสริฐมากคอยดูแลสองกุมารระหว่างการเดินทางตลอดระยะเวลา 15 คืน พร้อมด้วยเทพบุตรที่เนรมิตกายคล้ายคลึงกับพระเวสสันดร

เมื่อชูชกพาสองกุมารมาถึงประตูป่า คือถึงทางแยกที่จะเลือกไประหว่างเมืองสีพี และเมืองกิงครายภูร์ เทพบุตรและเทพธิดาก็ตั้งใจให้ชูชกหลงไปทางเมืองเชตุครนครสีพี และทำให้สองกุมารได้พบกับพระเจ้ากรุงสยงชัย

นางเทพธิดา เป็นแบบอย่างของความมีเมตตาที่ทำให้ทุกคนอยู่ร่วมสังคมเดียวกันได้อย่างสงบสุข ให้ความช่วยเหลือและให้ความอบอุ่นแก่สองกุมารแทนพระมารดา ช่วยดูแลอภิบาลพระกัณหาและพระชาติในขณะที่เดินทางมากับชูชก

เทวดาผู้หญิงที่ดูแลพระกัณหาและพระชาติกลับชาติมาเกิดคือ นางวิสาขา เป็นผู้ที่มีความสวยได้เบญจกัลยาณี มีลูกหลานเหลนทั้งหมด 8,420 คน มีอายุยืนถึง 120 ปี ได้รับความยกย่องเป็นเอกทัศคะในฝ่ายผู้เป็นทายาทผู้มีศรัทธามาก

18. สหชาติโยธี

สหชาติโยธี เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก เป็นบรรดาทหารรักษาพระองค์ของพระเวสสันดรที่เกิดในวันเดียวกับที่พระเวสสันดรประสูติ มีจำนวนทั้งสิ้นหกหมื่นคน เดิมเป็นเทพดาบนสวรรค์ ได้รับเทวบัญชาจากพระอินทร์ให้ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาอำมาตย์แห่งนครสีพี

ในกัณฑ์หิมพานต์ พระเจ้ากรุงสยงชัยได้รับเด็กทารกที่เกิดพร้อมกับพระเวสสันดรมาเลี้ยงไว้ให้กินนมจากนางนมในวัง และได้กลายเป็นเหล่าทหารของพระเวสสันดรในที่สุด

ในกัณฑ์ทศพรกัณฑ์ พระเวสสันดรรับสั่งให้สหชาติโยธีไปเบิกเงินตราเสื้อผ้าเครื่องประดับต่างๆ เพื่อนำมาบริจาคที่โรงพยาบาล เมื่อพระเวสสันดรนั่งรถทรงออกทางท้ายวัง ก็มีเหล่าสหชาติโยธีพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ทั้งหลายมาคอยส่งเสด็จ ทั้งยังมีพวกเขาจากมาเฝ้ารอย่าง

เนื่องแน่น พระเวสสันดรจึงโปรยแก้วแหวนเงินทองให้ และสั่งให้เหล่าสหชาติโยธีกลับเข้าพระนคร

ในกัณฑ์มหาราช เมื่อพระเจ้ากรุงสยงชัยให้เตรียมทัพไปรับพระเวสสันดรที่เขาวงกตนั้น มีรับสั่งให้เหล่าเสนาอำมาตย์ราชบุโรหิต เหล่าราษฎรทั้งหลาย รวมทั้งเหล่าสหชาติโยธิตั้งหกหมื่นร่วมไปกับกองทัพด้วย ให้เหล่าสหชาติโยธิต่ออาวุธประจำตัวเพื่อให้ผู้คนที่พบเห็นเกรงกลัวไม่กล้าเข้าใกล้

ในการยกทัพนั้นเหล่าสหชาติโยธิดูแบ่งออกเป็นสี่เหล่า ได้แก่ เหล่าพลเดินเท้า เหล่าพลม้า เหล่าพลช้าง และเหล่าพลรถ

ในนครกัณฑ์ เหล่าเสนาอำมาตย์และสหชาติโยธิตีความปลาบปลื้มใจที่พระเวสสันดรจะได้กลับคืนสู่พระนคร พวกกันแต่งตัว ถืออาวุธประจำตัวเตรียมยกทัพกลับ

สหชาติหกหมื่น อาจมีความหมายเป็นนัยว่า บุคคลหรือสิ่งสำคัญจำนวนมากมายที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ซึ่งมีได้มีความหมายตรงพอดิหกหมื่น เพราะในสมัยโบราณตัวเลขจำนวนมากนั้นแทนความหมายว่า มากมายมหาศาล เช่น พญามารสี่หมื่นแปดพันมารายล้อมพระพุทธเจ้า ณ ดันศรีมหาโพธิ์ ก็หมายถึงพญามารมากมายนั่นเอง

สหชาติหกหมื่น หรือบุคคลผู้ร่วมการเกิด หรือร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้านั้นมีมากมายมหาศาล อาจเป็นเหล่าเสนาอำมาตย์ที่อยู่ในวัง หรือประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้าในสมัยนั้นซึ่งมีจำนวนมากมาย แต่สหชาติที่สำคัญและถูกบันทึกไว้ในพระพุทธประวัตินั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดของพระพุทธ และเป็นต้นเหตุให้เกิดเหตุการณ์สำคัญ 7 สหชาติ

สหชาติโยธิตี ได้กลับชาติมาเป็นพุทธเวไนย

19. พระยาพัยคัณราช (เทวดาที่แปลงเป็นเสือโคร่ง)

เสือโคร่ง เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ชาวเวสสันดรชาดก เป็นตัวละครประกอบสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับเสือเหลือง และราชสีห์ ในกัณฑ์มัทรี

บทบาทพระอินทร์ให้เทวดาแปลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทาง พระนางมัทรีไว้ เพราะเกรงว่าหากพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันจะเที่ยวติดตามสองกุมารและอาจติดตามไปทันจะเป็นการขัดขวางการบริจาคนาคบุตรของพระเวสสันดรได้

ในเรื่องนั้นพระนางมัทรีได้ทูลฝากพระโอรสและพระธิดาทั้งสองพระองค์กับพระเวสสันดรเพราะหวาดกลัวภัยซึ่งพระนางเกิดนิมิตร้ายในคืนก่อนที่ซุชกจะนำตัวสองกุมารไปเป็นทาสของนางอมิตตดา พอรุ่งเช้าพระนางก็ได้เข้าไปเก็บผลไม้เช่นทุเรียน แตงโม แตงกวา แตงเทศทำให้พระนางเก็บผลไม้ได้แต่เพียงเล็กน้อย เมื่อจะกลับพระอาศรมก็ได้พบกับสัตว์ทั้งสามนอนขวางอยู่จึง

ไม่สามารถเดินผ่านไปได้อีก สัตว์ทั้งสามนั้น พระอินทร์จึงใจส่งเทวดา 3 องค์ จำแลงกายลงมาเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางเอาไว้เพื่อให้พระนางเที่ยวติดตามสองกุมารได้ทัน

ตัวละครประกอบที่สำคัญทั้งสามนี้ ถือว่าเป็นตัวละครที่สำคัญตัวหนึ่งในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรีเลยทีเดียว เพราะได้ช่วยให้พระเวสสันดรบริจาคนาคบุตรได้สำเร็จ สมความมุ่งหมาย เทวดาที่เนรมิตเป็นเสือโคร่ง กลับชาติมาเป็นพระสิมพลีหรือพระสิวลี เป็นสาวกรูปหนึ่งที่ได้ช่วยกิจการพระศาสนาเป็นอย่างมาก ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะผู้มีลาภมาก

20. พระยาพัคฆราช (เทวดาที่แปลงเป็นเสือเหลือง)

เสือเหลือง เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นตัวละครประกอบสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับราชสีห์ และเสือโคร่ง ในกัณฑ์มัทรี

เทวดาที่แปลงเป็นพระยาพัคฆราช (เสือเหลือง) กลับชาติมาเกิดเป็นพระจุลนาถเถระ พระจุลนาถนี้ไม่มีชื่อปรากฏโดยตรงในพระคัมภีร์แต่มีปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกเถรเถราเรียกชื่อว่าพระจุลเถระ (ซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกันก็ได้) เป็นสาวกที่มีศีลธรรม มองทุกสิ่งทุกอย่างในแง่ดีงาม ถือเอาความดีงามเป็นหลักในการปฏิบัติตนจนได้มานสมบัติบรรลุประอรหัตตผล

21. พระยาไกรสรราชสีห์ (เทวดาที่แปลงเป็นราชสีห์)

ราชสีห์ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องรายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีชื่อเรียกต่างๆ คือ พญาไกรสรราช พญาพามฤคราช ซึ่งหมายถึงสัตว์ร้าย ช้างร้าย สิงโต งู เสือ เป็นตัวละครประกอบสำคัญตัวหนึ่งซึ่งมีบทบาทร่วมกับเสือโคร่งและเสือเหลือง ในกัณฑ์มัทรี

เทวดาที่แปลงร่างเป็นราชสีห์ส่งเสียงร้องดั่งลั่นสนั่นป่าระหว่างทางที่พระนางมัทรีเดินทางเพื่อให้พระนางหวาดกลัวและเดินทางล่าช้า เพราะเกรงว่าหากพระนางมัทรีกลับทันเวลาจะเที่ยวติดตามสองกุมารได้ทันจะเป็นการขัดขวางการบริจาคนาคบุตรของพระเวสสันดรได้ ดังคำประพันธ์ว่า

“ตโย เทวปุตตา ส่วนเทพยเจ้าทั้งสามก็อำลาลีลาศผาดแผลง จำแลงเป็นพญาไกรสรราชผาดแผดเสียงสนั่น ดั่งสายอสนีลั่นตลอดป่า...”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2548, หน้า 210-238)

เทวดาที่แปลงร่างเป็นราชสีห์กลับชาติมาเกิดเป็นพระอุบาลี ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงพระวินัย ครั้งเมื่อทำปฐมสังคายนาเป็นผู้วิสัยนาพระวินัย

22. นายนักการ (อำมาตย์ที่กราบทูลข่าวเนรเทศ)

นายนักการ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก มีตำแหน่งเป็นอำมาตย์รับใช้อยู่ในราชสำนักแห่งนครสีพี ปรากฏบทบาทในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ต้องจำพระทัยขับไล่พระเวสสันดรตามเสียงเรียกร้องของชาวนครสีพี ด้วยพระเวสสันดรได้ประทานช้างป่าจันทน์แก่พราหมณ์เมืองกลิงครายฤทธิ์ พระเจ้ากรุงสุทนต์จึงทรงให้นายนักการนำความไปกราบทูลพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรทรงทราบก็ได้เสียดพระทัยกลับรับสั่งว่าหากใคร ขอพระพาหาหรือพระเนตรก็จะให้เพื่อแลกกับพระโพธิญาณในเมืองหน้า ครั้นนั้นเทวดาคลใจให้นายนักการถวายคำแนะนำสถานที่ คือเขาวงกตให้แก่พระเวสสันดร พระองค์จึงทรงให้นายนักการไปทูลพระราชบิดาขอเลื่อนเวลาเพื่อทรงบำเพ็ญสัตตศกมหาทานก่อน

นายนักการเป็นอำมาตย์ผู้มีความจงรักภักดีต่อพระเวสสันดร ในขณะที่พระเจ้ากรุงสุทนต์ยกข่าวเนรเทศพระเวสสันดรนั้น นายนักการก็รีบรับคำสั่งแล้วนำความไปกราบทูลพระเวสสันดรให้ทรงทราบ และยังได้ถวายคำแนะนำสถานที่ที่กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ คือพระเวสสันดร พระมัทรี พระชาลีและพระกัณหาทรงผนวชเป็นนักบวชด้วย สถานที่เขาวงกตนี้เองที่พระเวสสันดรทรงบริจาคพระชาลีและพระกัณหาให้แก่ชูชก และพระราชทานพระมัทรีให้แก่พระอินทร์ซึ่งจำแลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอ

นายนักการที่นำข่าวการเนรเทศมาทูลพระเวสสันดร กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ ได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งปวงถึง 5 ประการ เป็นพหูสูตร เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นผู้มีความเพียร และเป็นพุทธอุปัฏฐาก เมื่อครั้งทำปฐมสังคายนาเป็นผู้วิสันาพระสูตร มีอายุยืนถึง 120 ปี บรินิพพานกลางอากาศ

23. เสนาจตุตอำมาตย์

เสนาจตุตอำมาตย์ เป็นตัวละครอยู่ในวรรณคดีเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นอำมาตย์ผู้จัดสัตตศกมหาทานให้แก่พระเวสสันดร ปรากฏในกัณฑ์ทานกัณฑ์

เสนาจตุตอำมาตย์ เป็นคนใจบุญ คอยช่วยเหลือในการบริจาทานของพระเวสสันดรซึ่งต่อมาได้เกิดเป็นอนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้รับยกย่องในตำแหน่งทางเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งในฝ่ายผู้เป็นทายก

ภาพสะท้อนทางภาษา

ภาพสะท้อนทางภาษาที่พบในหนังสือเล่าความตามแหล่งสรุปได้ตามลำดับ ดังนี้

1. องค์ประกอบทางด้านร้อยกรอง

2. องค์ประกอบทางด้านวรรณกรรม

1. องค์ประกอบทางด้านร้อยกรอง

องค์ประกอบทางด้านร้อยกรอง ของบทประพันธ์ในหนังสือเล่าความตามแหล่ง มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ซึ่งผู้ประพันธ์เลือกรูปแบบที่สอดคล้องกับเนื้อหา มีกลวิธีการแต่งที่น่าสนใจ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะสละสลวย และให้อารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่าน รวมทั้งให้ความบันเทิงและความคิดสร้างสรรค์ด้วย ประกอบด้วย

1.1 การใช้ถ้อยคำหึงดงาม

คำคล้องจอง คำไวพจน์ คำอุปมา คำอุปไมย คำซ้ำ คำเสียงสูงต่ำ มีจังหวะ สัมผัสสระ อักษร วรรณยุกต์ ศ เข้าลิต ความหมายนัยตรง/ประหวัด ปฏิพากย์ (การกล่าวความตรงกันข้ามกัน) นาฏการ (เคลื่อนไหว)

1.2 การสร้างจินตภาพ (แสง สี เสียง เคลื่อนไหว) และอารมณ์ ด้วยการใช่วิหารบรรยาย พรรณา อธิบาย อภิปราย ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ ความหวัง ความสุข ฯลฯ

1.3 การใช้โวหารภาพพจน์

กวีโวหาร มักใช้กับร้อยกรองเพื่อสร้างภาพจากจินตนาการหรือให้ความรู้สึกของบุคคลตามที่บุคคลนั้นต้องการ ซึ่งมีหลายวิธีดังต่อไปนี้

1.3.1 อุปมา

คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ฟาง เพียง เพียง ราว ราวกับ ดุจ ประดุจ หนึ่ง ประหนึ่ง เฉก เช่น เทียบ เทียม เทียร กล วยะ ประเล่ห์

1.3.2 อุปลักษณ์

คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยเทียบคุณสมบัติของสิ่งที่นำมาเปรียบกัน มักใช้ เป็น เเท่า คือ แต่สามารถละได้

1.3.3 บุคลาธิษฐาน / บุคคลวัต / บุคคลสมมุติ

คือ การสมมติสิ่งต่างๆ ให้มีกิริยาอาการเหมือนมนุษย์

1.3.4 สัญลักษณ์

คือ การให้สิ่งหนึ่งใช้แทนอีกสิ่งหนึ่งโดยเป็นที่เข้าใจของสังคมทั่วไป

1.3.5 นามนัย

คือ การเปรียบเทียบโดยนำลักษณะเด่นมาครอบคลุมหรือเป็นตัวแทนของทั้งหมด เช่น เมืองโสม (เกาหลี)

1.3.6 สัทพจน์

คือ การเลียนเสียงธรรมชาติ

1.3.7 อัทพจน์

คือ การกร่อนเสียงคำซ้ำพยางค์หน้าให้เป็นเสียง อะ

1.3.8 ปฏิพากย์

คือ ถ้อยคำหรือความคิดที่ขัดแย้งกัน แต่นำมาใช้รวมกันเพื่อแสดงให้เห็นความกลมกลืนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสภาพต่างๆ กัน

1.3.9 อธิพจน์หรืออติพจน์

คือ การกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึก ทำให้เกิดความแปลกและเรียกเรื่องความสนใจได้ดี

1.3.10 อุปมานิทัศน์

คือ การยกเรื่องราวหรือนิทานเรื่องยาวๆ มาเปรียบเทียบ

1.3.11 ปฏิรูปพจน์

คือ การนำเรื่องราว หรือพฤติกรรมของบุคคลที่รู้จักกันดีมาเปรียบเทียบหรืออ้างถึงเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้มากยิ่งขึ้น

1.4 สัมผัสสระ

1.4.1 เกียง

สระเดียวกันเรียงกันสองคำ เช่น เดือนสิบเอ็ดเสด็จระพระวสา

1.4.2 เทียบเคียง

สระเดียวกันเรียงกันสามคำ เช่น ถ้ำรักนักรมภ์หน้ายคล้ายอิเหนา

1.4.3 ทบเคียง

สองสระเรียงกันสระละสองคำ เช่น จึงแยมเขื่อนเอือนโอยฐูโปรด

ประกาย

1.4.4 เทียมแอก

สระเดียวกันมีคำอื่นคั่นกลาง อยู่ปลายวรรค เช่น ดูประเทืองเรืองแสงทอง

สาดส่อง

1.4.5 แทรกเคียง

คล้ายข้อ 4.4 แต่อยู่ต้นหรือกลางวรรค เช่น ขยำเขียวขบปากดังกนาคเป็น

1.4.6 แทรกแอก

คล้ายข้อ 4.5 แต่มีคำคั่นสองคำ เช่น เราขอบใจจะเคียงให้เที่ยงธรรม

1.5 สัมผัสอักษร

1.5.1 คู่

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันสองคำ เช่น จนลืมหันตวิมวามองเพราะ
ต้องตา

1.5.2 เทียบคู่

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันสามคำ เช่น เขาว่าไว้หวานน้กกี้ม้กร

1.5.3 เทียบรด

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันสี่คำ เช่น เสียงจิ้งหรีดหวีดแ่ว่ววิเวจ

1.5.4 เทียมรด

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันห้าคำ เช่น ย่ามกระสอบกรอบแกรก
กระไกรกริก

1.5.5 ทบคู่

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันเรียงกันเป็นสองคู่ เช่น ขอหมายมั่นบุญเบื่อง
บุรพา

1.5.6 แทรกคู่

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันมีคำอื่นหนึ่งคำคั่นกลาง เช่น ดั่งป่าช้าพงชฎ
สังคคน

1.5.7 แทรกรด

พยัญชนะต้นเสียงเดียวกันมีคำอื่นสองคำคั่นกลาง เช่น ถึงคลองขวางบาง
จากยิ่งตรมจิต

2. องค์ประกอบทางด้านวรรณกรรม

การวิเคราะห์คุณค่าของวรรณกรรม

2.1 ความหมายของการวิเคราะห์วรรณกรรม

การวิเคราะห์ หมายถึง การพิจารณาตรวจตรา แยกแยะและประเมินค่า ซึ่งจะเกิดประโยชน์ต่อผู้วิเคราะห์ในการนำไปแสดงความคิดเห็น อภิปรายข้อเท็จจริงให้ผู้อื่นทราบ ด้วยว่าใครเป็นผู้แต่ง เป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร มีประโยชน์อย่างไร ต่อใครบ้าง ผู้วิเคราะห์ มีความเห็นอย่างไร เรื่องที่อ่านมีคุณค่าด้านใดบ้างและแต่ละด้านสามารถนำไปประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันอย่างไรบ้าง

2.2 แนวในการวิเคราะห์วรรณกรรม

การวิเคราะห์วรรณกรรมมีหลักเกณฑ์การปฏิบัติอย่างกว้าง ทั้งนี้เพื่อให้ครอบคลุมงานเขียนทุกประเภท แต่ละประเภท ผู้วิเคราะห์ต้องนำแนวการวิเคราะห์ไปปรับใช้ ให้เหมาะสมกับงานเขียนแต่ละชิ้นงานซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป ซึ่งประพันธ์ เรื่องณรงค์ และคณะ (2545, หน้า 128) ได้ให้หลักเกณฑ์กว้างๆ ในการวิเคราะห์วรรณกรรม ดังนี้

2.2.1 ความเป็นมาหรือประวัติของหนังสือและผู้แต่ง เพื่อช่วยให้อ่านวิเคราะห์ในส่วนอื่นๆ

2.2.2 ลักษณะคำประพันธ์

2.2.3 เรื่องย่อ

2.2.4 เนื้อเรื่อง ให้อ่านวิเคราะห์เรื่องในหัวข้อต่อไปนี้ตามลำดับ โดยบางหัวข้อ อาจจะมี หรือไม่มีก็ได้ตามความจำเป็น เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก วิธีการแต่ง ลักษณะ การเดินเรื่อง การใช้ถ้อยคำ สำนวนในเรื่อง ท่วงทำนองการแต่ง วิธีคิดสร้างสรรค์ ทัศนะหรือมุมมองของผู้เขียน เป็นต้น

2.2.5 แนวคิด จุดมุ่งหมาย เจตนาของผู้เขียนที่ฝากไว้ในเรื่อง ซึ่งต้องวิเคราะห์ ออกมาก

2.2.6 คุณค่าของวรรณกรรม โดยปกติแบ่งออกเป็น 5 ด้านใหญ่ๆ และกว้างๆ เพื่อความครอบคลุมในทุกประเด็น ซึ่งผู้วิเคราะห์ต้องไปแยกหัวข้อย่อยให้สอดคล้องกับลักษณะของหนังสือที่จะวิเคราะห์นั้นๆ ตามความเหมาะสม

2.3 การวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดีและวรรณกรรม

ความหมายของการวิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรม

การวิเคราะห์ หมายถึง การพิจารณาองค์ประกอบทุกส่วน โดยวิธีแยกแยะ รายละเอียดต่างๆ ตั้งแต่ถ้อยคำสำนวน การใช้คำ ใช้ประโยค ตลอดจนเนื้อเรื่องและแนวคิด ทุกอย่างที่ปรากฏอยู่ในข้อเขียนนั้น เมื่อวิเคราะห์ส่วนประกอบได้แล้ว จึงพิจารณาต่อไป

การวิจารณ์ หมายถึง การพิจารณาเทคนิคหรือกลวิธีที่แสดงออกมานั้นให้เห็นว่า น่าคิด น่าสนใจ น่าติดตาม มีชั้นเชิงยกย่อนหรือตรงไปตรงมา องค์ประกอบใดมีคุณค่า น่าชมเชย องค์ประกอบใดน่าท้วงติงหรือบกพร่องอย่างไร การวิจารณ์สิ่งใดจึงต้องใช้ความรู้ มีเหตุผล มีหลักเกณฑ์ และมีความรอบคอบด้วย

การวิจารณ์งานประพันธ์ หมายถึง การพิจารณากลวิธีต่างๆ ทุกอย่างที่ปรากฏในงานเขียน ซึ่งผู้เขียนแสดงออกอย่างมีชั้นเชิง โดยผู้วิจารณ์จะต้องแสดงเหตุผลที่จะชมเชย หรือชี้ข้อบกพร่องใดๆ ลงไป

วิธีวิเคราะห์และวิจารณ์งานประพันธ์

ตามปกติแล้วเมื่อจะวิจารณ์สิ่งใด จำเป็นต้องเริ่มวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ให้เข้าใจ ชัดเจนเสียก่อนแล้วจึงวิจารณ์แสดงความเห็นออกมาอย่างมีเหตุผล ให้นำคิด นำฟังและเป็นคำวิจารณ์ที่น่าเชื่อถือได้

ประเด็นที่ใช้ในการวิเคราะห์และวิจารณ์คุณค่าของงานวรรณคดีและวรรณกรรม การวิเคราะห์และวิจารณ์งานประพันธ์เท่าที่พบเห็นทั่วๆ ไป นักวิจารณ์นิยมพิจารณากว้างๆ 4 ประเด็น

1) คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คือ ความไพเราะของบทประพันธ์ ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึกและจินตนาการตามรส ความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้แต่งเลือกใช้ เพื่อให้มีความหมายกระทบใจผู้อ่าน

2) คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ แนวความคิดและกลวิธีนำเสนอทั้ง 2 ประเด็นนี้จะอธิบาย และยกตัวอย่างประกอบพอเข้าใจ โดยจะกล่าวควบกันไปที่ทั้งการวิเคราะห์และการวิจารณ์

3) คุณค่าด้านสังคม วรรณคดีและวรรณกรรมจะสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมและวรรณคดีที่ดีสามารถจรรโลงสังคมได้อีกด้วย

4) การนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันผู้อ่านสามารถนำแนวคิดและประสบการณ์จากเรื่องทีอ่านไปประยุกต์ใช้หรือแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้

2.3.1 การพิจารณาคุณค่าด้านวรรณศิลป์

วรรณศิลป์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญซึ่งช่วยส่งเสริมให้วรรณกรรมมีคุณค่าน่าสนใจ คำว่า “วรรณศิลป์” หมายถึง ลักษณะดีเด่นทางด้านวิธีแต่ง การเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวน ลีลา ประโยค และความเรียงต่างๆ ที่ประณีตงดงาม หรือมีรสชาติเหมาะสมกับเนื้อเรื่องเป็นอย่างดี วรรณกรรมที่ใช้วรรณศิลป์ชั้นสูงนั้นจะทำให้คนอ่านได้รับผลในทางอารมณ์ ความรู้สึก เช่น เกิดความสดชื่น เบิกบาน ขบขัน เฟลิกเฟลิน ขบคิด เสรี โศก ปลูกใจ หรืออารมณ์อะไร ก็ตามที่ผู้เขียนต้องการสร้างให้เกิดขึ้นในตัวผู้อ่าน นั่นคือ วรรณศิลป์ในงานเขียน ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกในจิตใจและเกิดจินตนาการสร้างภาพคิดในสมองได้ดี

การวิเคราะห์งานประพันธ์จึงควรพิจารณาวรรณศิลป์เป็นอันดับแรกแล้วจึงวิจารณ์ว่ามีคุณค่าหรือน่าสนใจเพียงใดหากงานประพันธ์นั้นเป็นประเภทบทร้อยกรอง ผู้อ่านที่จะวิเคราะห์วิจารณ์ ควรมีความรู้บางอย่าง เช่น รู้บังคับการแต่งบทร้อยกรองรู้วิธีใช้ภาษาของกวี รู้วิธีสร้างภาพฝันหรือความคิดของกวี เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวนี้จะช่วยให้เข้าใจบทร้อยกรองได้มากขึ้น

2.3.2 การวิจารณ์คุณค่าด้านเนื้อหาสาระ แนวความคิด และกลวิธีนำเสนอ งานประพันธ์ที่มีคุณค่าน่าสนใจนั้น นอกจากจะมีวิธีใช้ถ้อยคำภาษาและแสดงชั้นเชิง การแต่งอย่างดี

แล้ว ยังต้องวิเคราะห์ถึงเนื้อหาสาระและแนวความคิดที่มีประโยชน์ต่อคนอ่านอีกด้วย เนื้อหาสาระที่คตินั้นอาจเป็นในแง่การให้ความรู้ ให้ความคิดเห็น คติ คำสอน ข้อเตือนใจ ซึ่งช่องให้มองเห็นความจริง ความดี ซึ่งทางแก้ปัญหา และสิ่งที่ควรปฏิบัติหรือ สิ่งที่ควรละเว้น กลวิธีการเขียนอาจชี้แนะโดยตรงหรือทางอ้อมก็ได้แล้วแต่กลวิธีของผู้เขียนว่าจะทำได้แนบเนียนน่าสนใจเพียงใด

ข้อที่น่าสังเกตคือ งานเขียนที่คตินั้นไม่จำเป็นต้องสอนศีลธรรมหรือคุณธรรมโดยตรง ผู้เขียนอาจใช้กลวิธีต่างๆ เพื่อให้คนอ่านเกิดความคิดได้ด้วยตนเอง ดังนั้นก่อนการวิจารณ์ คนอ่านจึงต้องพยายามทำความเข้าใจ จับความหมายและสรุปแนวความคิดทั้งหลายของผู้เขียนให้ได้เสียก่อน หลักสำคัญมีอยู่อย่างหนึ่งว่า งานประพันธ์ที่ดีควรมีเนื้อหาสาระมุ่งสร้างสรรค์ มิใช่มุ่งทำลาย

2.3.3 การพิจารณาคุณค่าด้านสังคม

การพิจารณาคุณค่าด้านสังคมจากรรณกรรม ผู้อ่านต้องค้นหาสาระก่อนว่าผู้เขียน ต้องการเสนอ “สาระ” อะไรให้กับผู้อ่านเป็นด้านดีหรือด้านเสียของสังคมและผู้อ่าน ต้องพิจารณาว่า ฟังปฏิบัติอย่างไร หรือได้แนวคิดอะไรบ้างจากการอ่านวรรณกรรมนั้น

วรรณกรรมทุกเรื่องจะ สะท้อนภาพชีวิตและสังคม ตัวอย่างเช่น วรรณกรรมเรื่องน้ำพุจะสะท้อนภาพสังคมวัยรุ่นที่ไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด จนเสียชีวิตในที่สุด

2.3.4 การนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

งานประพันธ์ย่อมประกอบด้วยถ้อยคำ เนื้อหาสาระและกลวิธีการเขียนแบบต่างๆ ซึ่งสามารถนำงานประพันธ์ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ เช่น ในแง่จดจำถ้อยคำสำนวนไปใช้เพื่อ ความสนุกสนาน ความไพเราะ ส่วนเนื้อหาสาระอาจนำไปใช้ในแง่ได้คติข้อเตือนใจ ได้ความคิดเห็นที่มีประโยชน์ต่อชีวิต ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ

การนำคุณค่าของงานประพันธ์ไปใช้ได้มากนักน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถและประสบการณ์ของผู้อ่าน ที่จะวิเคราะห์เพื่อเลือกจดจำ คิดและนำไปใช้ตามกำลังความคิดของตน ตัวอย่างแนวการวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทร้อยกรอง

การอ่านอย่างวิเคราะห์จะสามารถแยกข้อดี-ข้อเสีย และประเมินค่าของวรรณกรรมได้ ซึ่งผู้อ่านควรวิเคราะห์หองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1) รูปแบบการประพันธ์หรือฉันทลักษณ์ในการแต่ง
- 2) ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง
- 3) ความไพเราะ
- 4) สาระของเนื้อหา

1) รูปแบบการประพันธ์หรือฉันทลักษณ์ในการแต่งฉันทลักษณ์เป็นกฎข้อบังคับในการประพันธ์ เช่น โคลงสี่สุภาพบังคับว่า ต้องใช้คำที่มีวรรณยุกต์เอก วรรณยุกต์โทตามตำแหน่งที่กำหนด ฉันทกำหนดเสียงหนักเบา (ครุ-ลหุ) และคำประพันธ์ทุกประเภทบังคับการส่งสัมผัสตามตำแหน่งต่างๆ ดังนี้ เป็นต้น ฉันทลักษณ์ เป็นระเบียบข้อบังคับ ถ้าไม่ปฏิบัติตามถือว่าผิด การพิจารณาวรรณกรรมร้อยกรองเกือบไม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ เพราะผู้ประพันธ์จำเป็นต้องปฏิบัติตามระเบียบอย่างเคร่งครัดอยู่แล้ว

2) ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง คือกลวิธีในการประพันธ์ที่นิยมกันว่าดีงามและถือปฏิบัติสืบต่อกันมา บทประพันธ์ที่ไม่ สอดคล้องกับธรรมเนียมนิยมไม่ถือว่าผิดหากแต่จะเป็นคำประพันธ์ที่ไม่งามสมบูรณ์ในความนิยมของผู้อ่าน

(1) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งและการเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทโคลง โคลงนิยมใช้คำที่มีน้ำหนักศัพท์ค่อนข้างสูง บางคำเป็นศัพท์เก่า บางคำใช้คำศัพท์แผลง บางครั้งตอนเสียง คำหน้าเป็นเสียงอะ กวีบางคนนิยมใช้คำภาษาถิ่น กลวิธีการแต่งโคลงที่นิยมว่าไพเราะสืบมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบันมีมากมาย เช่น นิยมสัมผัสอักษร นิยมซ้ำคำ ในที่บางแห่งนิยมเสียงสูงท้ายวรรคสุดท้าย เป็นต้น

(2) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งและเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท นิยมใช้ คำศัพท์สูง ได้แก่ คำโบราณ คำบาลี-สันสกฤต คำแผลง เป็นต้น กวีจะเลือกใช้คำฉันท สำหรับเรื่องราวที่เป็นแบบแผนสูงส่งและสง่างาม เช่น คำบูชาพระรัตนตรัย คำบูชาพระเจ้า และบทสวดต่างๆ ส่วนเนื้อหาที่เป็นเรื่องราว เช่น นิทาน กวีจะเลือกเรื่องสำคัญที่เห็นว่าศักดิ์สิทธิ์ และสูงส่ง เช่น เรื่องสมุทร โฆษคำฉันท สามัคคีเภทคำฉันท เป็นต้น นอกจากนี้ ฉันทแต่ละชนิด ยังมีลักษณะเหมาะสมกับการพรรณนาเฉพาะเรื่องอารมณ์ของตัวละคร และบรรยากาศอีกด้วย กวีได้ถือปฏิบัติสืบกันมา

(3) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งและการเลือกใช้คำในการแต่งกาพย์ การแต่งกาพย์มักใช้คำพหูพจน์ ธรรมดา หากเรื่องที่มีโครงเรื่อง เนื้อเรื่องที่แต่งก็ไม่สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์เหมือนเรื่องแต่งเป็นคำฉันท กวีสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่งนิทานเป็นคำกลอน เช่น กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา เป็นต้น บางครั้งกวีใช้กาพย์และฉันทแต่งปนกันในวรรณกรรม เรื่องเดียว โดยเลือกใช้กาพย์สำหรับบทพรรณนา สภาพเหตุการณ์ สภาพบ้านเมือง เป็นต้น

(4) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งร่าย มีธรรมเนียมคล้ายกาพย์และโคลง แต่ไม่นิยมแต่งร่ายทั้งเรื่อง ใช้แต่งประกอบกับโคลง นอกจากร่ายยาวทำนองเทศน์เท่านั้นที่แต่งด้วยร่ายตลอดทั้งเรื่อง

(5) ธรรมเนียมนิยมในการแต่งและการเลือกใช้คำในการแต่งกลอนนิยมใช้คำพื้นๆ ธรรมดา บางครั้งกวีพลิกแพลง การใช้คำให้พิสดารเพื่อให้กลอนมีรสชาติ เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การเล่นคำ การสัมผัสด้วยคำตาย กลอนกลบทต่างๆ เป็นต้น

3) ความไพเราะของวรรณกรรมร้อยกรอง ความไพเราะของวรรณกรรมร้อยกรองขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ที่ควรพิจารณามีดังนี้

(1) การเลือกสรรคำมาใช้ เลือกคำที่มีเสียงเสนาะ คือ คำที่จะใช้แฝงลีลา จังหวะอ่อนเนิบ นุ่มนวลหรือเร่งเร้า รุนแรง ตามที่กวีต้องการถ่ายทอดอารมณ์หรือบรรยากาศ ออกมาสู่ผู้อ่าน

ก. การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเหมือนได้ยินเสียงหรือเห็นภาพ ทำให้เกิดความไพเราะและสะท้อนอารมณ์ตามไปด้วย

ข. ใช้คำน้อยแต่กินความมาก เป็นการกล่าวอย่างกระชับ แต่มีเจตนาจะให้สื่อ ความหมายคลุมกว้างขวางออกไปยิ่งกว่าที่กล่าวไว้นั้น

ค. การเล่นคำ คือการนำคำพ้องรูปพ้องเสียง มาร้อยกรองเข้าด้วยกัน จะทำให้เกิดเสียงไพเราะน่าฟัง ถ้านำมาใช้ในบทพรรณนา หรือบทคร่ำครวญ ก็จะทำให้เกิดความ สะท้อนอารมณ์

ง. การใช้คำอุปมาอุปไมย คือ การนำคำชนิดหนึ่ง โดยใช้พยัญชนะซ้ำเข้าไปข้างหน้า เช่น ริก เป็นระริก ยิ้ม เป็น ยะยิ้ม แยม เป็น ยะแยม

จ. การเล่นเสียงวรรณยุกต์ คือ การนำคำที่มีพยัญชนะต้น สระ ตัวสะกด อย่างเดียวกัน แต่ต่างวรรณยุกต์กัน นำมาเรียงไว้ใกล้กัน ทำให้เกิดเสียงไพเราะหูคนตรี

ฉ. การสัมผัสอักษร - สัมผัสสระ สัมผัสอักษร หมายถึง การนำคำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันมาเรียงเรียงไว้ใกล้กัน สัมผัสสระ หมายถึง การสัมผัสของคำที่มีเสียงสระเดียวกัน

(2) กวีโวหารและสำนวนโวหาร การใช้กวีโวหารและสำนวนโวหารจะช่วยสร้างความไพเราะ ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดภาพในจิตหรือจินตภาพขึ้น ผู้แต่งอาจกล่าวอย่างตรงไปตรงมา หรือกล่าวเป็นโวหารภาพพจน์ก็ได้ ซึ่งอาจใช้ได้หลายลักษณะ ดังนี้

ก. การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย อาจทำได้ 2 วิธีคือ วิธีที่ 1 การเปรียบเทียบหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งจะมีคำแสดงความหมาย อย่างเดียวกันกับคำว่าเหมือน ปรากฏว่า ได้แก่คำว่า เสมือน เปรียบเหมือน คู่ ประดุจ ดัง ดุจดั่ง เพียง ราว เป็นต้น วิธีที่ 2 การเปรียบเทียบหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง มักจะมีคำว่า คือ หรือ เป็น ปรากฏอยู่

ข. การใช้บุคลาธิษฐาน หมายถึง การสมมุติสิ่งต่างๆ ให้มีกิริยาอาการ
ของมนุษย์

ค. การใช้สัญลักษณ์หรือสิ่งแทนสัญลักษณ์ หมายถึง สิ่งหนึ่งที่ใช้แทน
อีกสิ่งหนึ่ง

ง. การกล่าวเท็จ (อธิพจน์) เป็นการเน้นความรู้สึกบางอย่างให้ชัดเจนขึ้น
ทำให้เกิดความแปลก และเรียกร้องความสนใจได้ดี

จ. การใช้โวหารปฏิพากย์ (โวหารขัดแย้ง) คือ การนำคำที่มีความหมาย
ขัดแย้งกันมาเรียงต่อกัน

4) สาระของเนื้อหา สาระของวรรณกรรม คือ ประโยชน์อันเป็นผลพลอยได้ที่
ได้รับจากวรรณกรรม นอกเหนือจากความบันเทิงใจ

(1) แนวคิดและค่านิยมจากวรรณกรรม แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรม
หมายถึง ความคิดสำคัญของเรื่องที่ทำให้ประโยชน์ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมแก่มนุษยชาติและสังคม
เช่น แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อ เรื่องบุญกรรม ความรักชาติ ความกตัญญูกตเวที ความซื่อสัตย์
 เป็นต้น

(2) สาระด้านหลักฐานความเป็นจริง เนื้อหาที่เป็นหลักฐาน ทำให้ผู้อ่านได้
ทราบความจริงเกี่ยวกับความ เปลี่ยนแปลง ทุก ๆ ทางของสังคม ค่านิยมและทัศนคติของบุคคลใน
สมัยที่วรรณกรรม เรื่องนั้นเกิดขึ้น

5) รสวรรณคดี
คัมภีร์สุโขทัยสังการและอลังการศาสตร์ แบ่งรสวรรณคดีออกเป็น 9 รส
ได้แก่

1. รติ (ศฤงคารรส)	ยินดี รัก พอใจ
2. หาสะ (หาสะยะรส)	ขบขัน หัวเราะ ยิ้ม
3. โสกะ (กรูณารส)	โศกเศร้า ร้องไห้ สงสาร
4. โกรธะ (รุทธรส)	โกรธ ไม่พอใจ ขัดเคือง
5. อุตสาหะ (วีรรส)	หมั่น บากบั่น กล้าหาญ ในการรบ การให้ และ

การช่วยเหลือ

6. ภยะ (ภยานกรส)	กลัว หวาดเสียว ขนลุก
7. ชีคุจฉา (พีภัตสรส)	เกลียด ขยะแขยง หมั่นไส้
8. วิมุขยา (อัพภูตรส)	ตื่นเต้น พิศวง ประหลาดใจ หลากใจ
9. สมะ (सानตีส)	สงบ หยุต

รสวรรณคดีทั้ง 9 รสนั้นเป็นดั่งแว่นส่องให้เห็นรสนิยมน่า แม้หนังสือจะมี
รสชาติดีสักเพียงใดแต่เมื่อบุคคลผู้อ่านผู้ฟังเข้าไม่ถึงก็จะไม่รู้รส เหมือนอาหารถึงจะมีรสดีเพียงใด
ถ้าลิ้นปราศจากความรู้สึกก็ไม่รู้รส ดังที่ท่านผู้รู้ได้ประพันธ์ไว้เป็นคาถาว่า

รติ หาโส จ โสโก จ โภคสุสาหมยปิ จ

ชิจุจณา วิมุหยา เจว สโม จ นว ฐายิโน

1. รติ (ศฤงคารรส) หรือรสรัก ตามศัพท์มุ่งหมายเอาความรักระหว่างหนุ่ม
สาวเป็นจุดใหญ่ เช่น การพรรณนาความสวยงาม ของสตรีหรือบุรุษที่รูปร่างงามเสียงเพราะชวนให้
น่ารัก น่ายินดี น่าอภิมรณชื่น ในกัณฑ์ชูชกตอนชูชกยลโฉมอมิตตดาว่า

โส ชูชโก วันนั้นชูชกเฒ่าชรา ค่ ทิสวา เมื่อเห็นรูปเจ้าอมิตตดาอุพเยาว์
แรกรุ่งสุนทรเด็กครุณี แฉ่งน้อยหน้าवलจวีวรรณเพริศพริ้งพราย ชะชวยฉลาดเจดฉายโฉมเฉลา คัง
ว่าพฤติโคเคาเฒ่าชราจร ครั้นว่าแลเห็นเหยื่อหญ้าอ่อนออกโอชโอษฐ์อ้า ดังนี้เป็นต้น

2. หาสะ (หาสยรส) รสข้น ยิ้มแย้ม หัวเราะครื้นเครง สนุกสนาน สามารถทำ
ให้รู้สึกข้น ยิ้มกับรูปที่เห็น หนังสือที่อ่าน เสียงที่ได้ยิน ทำให้เพลิดเพลินสดชื่น ลืมทุกข์ ดับกลิ่น
บรรเทาโกรธไปชั่วขณะ เช่น นิทานชวนหัวและภาพการ์ตูน ล้วนแต่เป็นเรื่องชวนให้สนุก
เพลิดเพลินดับกลิ่นและคลี่คลายความตึงเครียดได้ ในกัณฑ์ชูชกก็เป็นกัณฑ์ที่ตลกขบขันผู้ฟังจะ
ได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจมีอารมณ์สนุกสนานไปกับบทบาทของชูชก

3. โสกะ (กรูณารส) รสสงสาร โสก เศร้าใจ ทำให้คนอ่านคนฟังใจเหี่ยวแห้ง
สลัดถึงกับน้ำตาไหล นึกลำบาก เวทนาบุคคลในท้องเรื่องเพราะเห็นความทุกข์ยากก็พลอยเป็นทุกข์
ไปด้วย เช่น ในกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ผู้ฟังจะอดใจสงสารไม่ได้ทีเดียวต้องหลั่งน้ำตาค้นมามาก
ต่อมากแล้ว

4. โภคะ (รุทรส) รสโกรธ ผิดใจ ไม่พอใจ ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังฉุนเฉียว ขัดใจ
เคืองใจในถ้อยคำ ในการกระทำของบุคคลในท้องเรื่องว่าไม่ชอบธรรม ข่มเหง ดูหมิ่นเหยียดหยาม
เสียศีลธรรมของสังคม ทนฟังทนดูด้วยความสงบอยู่ไม่ได้ต้องประนามด้วยถ้อยคำอันเผ็ดร้อน
ออกมาทันทีที่มี รสชาติเช่นนี้หาได้ง่ายมาก ด้วยเราเคยพบเคยเห็นเคยได้ยิน แม้แต่เราก็เคยโกรธ
เหมือนกัน ในกัณฑ์หิมพานต์ชาวเมืองสิพีก็ โกรธพระเวสสันดรถึงขนาดพากันเดินขบวนขับไล่ให้
ออกจากเมือง

5. อุสุสาหะ (วีรรส) รสกล้า แก้วกล้า อาจหาญ เอามาใช้เป็นสัญลักษณ์ของ
นักรบที่ไม่พริ่นพริ้งเสียสละชีวิตต่อสู้เพื่อรักษาความเป็นธรรม รักษาเกียรติยศชื่อเสียง เหมือนพระ
ชาติและพระกัณฑ์หาแก้วขึ้นมาจากสระบัว ก็เพราะความกล้าและต้องการรักษาเกียรติยศชื่อเสียง

6. ภัย (ภยานกรต) รสกลัว สะอื้น หวาดเสียวที่เกิดเพราะอ่าน ฟัง รู้เห็นทุกข์ โทษของการทำบาป ประพฤติทุจริต กลัวภัยในนรก กลัวโรคติดต่อ กลัวป่า กลัวน้ำท่วม กลัวลมพัด กลัวคดอยาก กลัวภูตผีปีศาจ คำมีดไม่กล้าออกจากเรือน แม้แต่เรือนก็ต้องปิดหน้าต่าง ที่สุดแม้แต่ ลมพัดเย็นๆก็ขนลุกต้องหยุดอ่านหนังสือที่พรรณนาไว้น่ากลัว ในกัมมัชชกตอนพรานเจตบุตรจะ ยิ่งชุกชุก ชุกชุกก็เกิดความสอื้นกลัวเหมือนกัน

7. ชิกุฉา (พีภัตสรต) รสเกลียด ขยะแขยง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังชังน้ำหน้าบุคคล ที่ได้พรรณานความชั่วร้ายไว้ต่างๆ ว่าเป็นคนคดโกง เป็นคนใจจืดใจดำ ไม่มีความเมตตาปราณี เลวทรามต่ำช้า เกิดความเกลียดชังไม่อยากจะพบเห็นแม้แต่ชื่อก็ไม่อยากได้ยิน เช่น โจรผู้ร้ายในเรื่องต่างๆ บางเรื่องพรรณานความปฏิกลของ กเพราะไว้ทำให้หนีเกลียด สะอิดสะเอียนในศพที่เนาเปื่อยขึ้น พอง ทำให้กลิ่นใส่อาเจียนถึงเบือหน้าแม่ในร่างกายของตนเอง ด้วยคิดเห็นว่าวันหนึ่งจะต้องเป็น เช่นนั้น ในกัมมัชชก ตอนชุกชุกเขี่ยนตีกันหาชาติผู้ฟังก็หนีเกลียดชุกชุก

8. วิมหยา (อัพภูตรต) รสตื่นเต้น ประหลาด หลากใจ หนีไม่ถึงว่าจะมีจะเป็นได้ หนีอัจฉรย์ในความสามารถ ในความพยายามของถ้อยคำ ในอุบาย ในศิลปะ ในวิทยาคุณ ในสุปฏิบัติแห่งขันติ เมตตา และกตัญญู และในฉาสมาบตีซึ่งยากที่บุคคลทั่วไปจะทำได้ ในกัมมัชชก ตอนพระเวสสันดรบำเพ็ญทาน โลกธาตุก็เกิดกัมปนาทหวาดหวั่นไหว เป็นที่อัจฉรย์เป็นยิ่งนัก

9. สมะ (सानตีส) รสสงบ เป็นรสสำคัญซึ่งเรื่องทุกอย่างต้องมี ด้วยเป็นอุดมคติของเรื่องทั้งหลาย เป็นจุดที่มุ่งหมายของทางโลกทางธรรม เพราะเป็นคุณากรให้ประสบความสำเร็จที่มีใครปฏิบัติ ทั้งช่วยสร้างนิสัยผู้อ่านผู้ฟังให้รักสงบด้วยโศคนหนึ่ง เช่น เกิดเรื่องเดือดร้อนเพราะโจรผู้ร้าย เรื่องก็จะต้องจบลงได้ด้วยจับโจร ปราบผู้ร้ายได้ เรื่องเดือดร้อนเพราะสงคราม ก็จบลงด้วยสงบสงคราม เรื่องเวสสันดรชาดกในกัมมัชชกอันครกัมมัชชกเรื่องราวต่างๆก็จบลงด้วยความเข้าใจซึ่งกันและกันและมีแต่ความสงบร่มเย็นเพราะทานบารมีของพระเวสสันดรดังนี้ เป็นต้น

หนังสือทุกเรื่องที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี จะต้องมียศ 9 รส ถ้าผู้อ่านไม่รู้สีกออกรสก็แสดงว่าหนังสือนั้นยังไม่ถึงขนาดที่ควรชม เช่นเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ ถ้าผู้อ่านผู้ฟังตั้งใจ จะลิ้มรสก็จะได้รับรส สมบูรณ์ครบทั้ง 9 รส ถ้าท่านที่ยังไม่ได้อ่านมหาเวสสันดรชาดกจงพยายามอ่านเสีย และถ้าท่านที่อ่านแล้วแต่ยังไม่รู้รสก็ขอให้พยายามตั้งใจอ่านอีกสักครั้งโดยกำหนดเอารสทั้ง 9 นี้เป็นมาตรฐาน ตอนใดคำใดออกรสอย่างไร ขอให้ท่านที่รู้สีกออกรสจงเป็นพยานยืนยันคุณค่าของมหาเวสสันดรชาดก จงช่วยบอกกล่าวกับคนอื่นให้ได้ทราบความดีของเรื่องนี้ และตั้งจิตน้อมบูชาพระสัมมาสัมโพธิญาณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงพระกรุณาประทานไว้เป็นสมบัติของโลกด้วย

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยทางด้านเทศน์มหาชาติ

ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมความเชื่อของคนไทยทางการเทศน์มหาชาติ จากหนังสือเล่าความตามแหล่ง ของพระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ สรุปลได้ 2 ประเด็น คือ ประเพณีการเทศน์มหาชาติ และความเชื่อของคนไทยที่ปรากฏในหนังสือเล่าความตามแหล่ง ดังนี้

1. ประเพณีการเทศน์มหาชาติ

พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ กล่าวถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติไว้ในหนังสือเล่าความตามแหล่งว่า “พระพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทุกคนให้ทำความดีละเว้นความชั่ว เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ในสังคมอย่างมีความสุข และด้วยเหตุแห่งความนับถือศรัทธาและเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ก่อสร้างสรรค์ผลงานทางด้านพระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อใช้สั่งสอนและสืบทอดคุณธรรมทางพระพุทธศาสนา”

ผลงานทางด้านพระพุทธศาสนาดังกล่าว มักนำไปใช้ในการเทศนาเพื่อโน้มน้าวจิตใจพุทธศาสนิกชนให้เกิดเลื่อมใสศรัทธา ถ้อยคำที่ใช้จึงเรียบเรียงและร้อยกรองแล้วอย่างดียิ่ง โดยประสงค์จะยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และเกิดความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ดังเช่นงานประพันธ์เรื่องมหาชาติฉะนั้น

หนังสือมหาชาติที่เก่าที่สุดที่ได้พบในเวลานี้ คือมหาชาติคำหลวงซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีรับสั่งให้ประมุขนักปราชญ์ราชบัณฑิตในกรุงศรีอยุธยาแปลและแต่งเมื่อ พ.ศ. 2025-2170 วิธีแต่งก็คือเอากาชาวมครเดิมตั้งบาทหนึ่ง แล้วแปลแต่งเป็นคำประพันธ์ภาษาไทยวรรคหนึ่งสลับกันไป ดังตัวอย่าง กัณฑ์ทานกัณฑ์ และกัณฑ์จุลพน

กัณฑ์ทานกัณฑ์

“ปางนั้นเจ้าพระยาแพศยัน

ครได้จอมขวัญ

ชาติพิลาศลักษณ์

มัทรีมัทธราชธิดา

ได้แก้วกัณฑ์

สององค์อุ้มองค์สองอร”

กัณฑ์จุลพน

“ดอกไม้มหลายแสงไสค

บานช่วงโชติทั้งไพรพน

พวงพุ่มในนราดล

ด่ากลดาศด้วยดวงดาว”

มหาชาติคำหลวง

หนังสือมหาชาติคำหลวงไม่ได้แต่งสำหรับเทศน์ แต่แต่งสำหรับสวดให้พระเจ้าแผ่นดิน อุบาสกอุบาสิกาฟังในเวลาไปอยู่บำเพ็ญกุศลที่วัด จากการสัมภาษณ์อาจารย์สุชาติ ละออง ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางการสวดมหาชาติคำหลวง ประจำอยู่ที่ฝ่ายกองพิธีกองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา ท่านเล่าถึงเรื่องการสวดมหาชาติคำหลวงว่า (พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์)

“การสวดมหาชาติคำหลวงนั้น เริ่มสวดในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมัยนี้มีการประชุมนักปราชญ์ทั่วประเทศแต่งเป็นกัณฑ์ๆ สวดหน้าพระที่นั่ง พระเจ้าแผ่นดินก็แต่งด้วย แต่งแล้วซ่อมหน้าพระที่นั่ง ซ่อมเสร็จแล้วผู้เป็นทำนองจึงเรียกว่ามหาชาติคำหลวง สวดที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สวดในเทศกาลเข้าพรรษา การสวดนั้นแบ่งเป็นสามนัด นัดละ 3 วัน คือ เข้าพรรษา 1 นัด กลางพรรษา 1 นัด ออกพรรษา 1 นัด ผู้ที่สวดใช้ราชบัณฑิต แบ่งเป็น 3 ตำรับๆ ละ 4 คน มีทั้งหมด 12 คน สำหรับการแต่งตัวไม่ได้ระบุไว้ว่าแต่งอย่างไร แต่ในสมัยที่สวดในปัจจุบันใช้นุ่งผ้าโจงกระเบนขาว ถุงเท้าขาว ใส่เสื้อคอตั้งเรียกว่าชุด ราชปะแตน การสวดในสมัยนั้น นัดแรกคือวันเข้าพรรษา พระเจ้าแผ่นดินเสด็จทุกครั้ง เมื่อได้ทรงฟังจนจบเสร็จ ทั้ง 3 กัณฑ์แล้ว ได้พระราชทานเงินตราแก่นักสวดทั้งหมด 12 คน เป็นเงิน 3 ชั่ง คนละ 20 บาท

ปัจจุบัน ประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงมีเพียงแห่งเดียวคือที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีเฉพาะเทศกาลวันเข้าพรรษาในช่วงข้างขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และวันข้างแรม 1 ค่ำ กลางพรรษาในช่วงข้างขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และวันข้างแรม 1 ค่ำ และออกพรรษาในช่วงข้างขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และวันข้างแรม 1 ค่ำ รวมทั้งหมด 9 วัน ช่วงวันเข้าพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ทรงฟัง 2 วัน คือ วันขึ้น 15 ค่ำ และวันแรม 1 ค่ำ นักสวดใช้ฆราวาส รวม 4 คน แต่งตัวนุ่งผ้าขาวโจงกระเบน ถุงเท้าขาว ใส่เสื้อคอตั้ง ชุดราชปะแตน เรียกว่าราชบัณฑิต ปัจจุบันเป็นหน้าที่ของกรมการศาสนาที่จะต้องฝึกหัดและฝึกซ้อมเพื่อส่งเจ้าหน้าที่ไปสวดมหาชาติคำหลวงที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกๆ ปี เพื่อรักษาพระราชประเพณีไว้มิให้สูญหายไป การสวดถือเอาตามแนวของกรุงศรีอยุธยา แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าทำนองการสวดในปัจจุบันคงเหลืออยู่เพียงกัณฑ์มหานกัณฑ์เดียวเท่านั้น

การสวดอีกแบบหนึ่งเรียกว่า การสวดไอ้เอ้ศาลาราย ซึ่งจะให้เด็กสวด คำว่าไอ้เอ้ ใช้เรียกคนที่สวดไม่เก่ง คนที่สวดเก่งหรือสวดชั้นหนึ่งก็เอาไว้สวดถวายด้านในพระอุโบสถ สวดให้พระเจ้าแผ่นดินฟัง ส่วนคนที่สวดดีบ้างไม่ดีบ้าง ยังอ่อนหัดอยู่ เขาเรียกไอ้เอ้พิหารราย “ยังอ่อนแอ อาดอ้าง ไอ้เอ้พิหารราย ชุดสวดแต่เดิมมี 12 ตำรับ ตำรับละ 4 คน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าต้องใช้ข้าราชการเยอะ จึงให้เหลือไว้สวดเพียงชุดเดียว ที่เหลือให้เด็กสวดอยู่ข้างนอก การสวดใช้กาพย์พระไชยสุริยาสวด”

พ.ศ. 2170 ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม มีการประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่ง กาพย์มหาชาติขึ้น ลักษณะกาพย์มหาชาตินั้นจะมีคำศัพท์ภาษามคธน้อย มีภาษาไทยมาก คำ ประพันธ์แต่งเป็นร้อยยาว เรียกว่า “กาพย์มหาชาติ” สันนิษฐานว่าแต่งไว้สำหรับพระเทศน์และการที่ พระเทศน์เป็นทำนองต่างๆ นั้นก็อาจจะมาจากการเทศน์อนุโลมตามลักษณะการสวดมหาชาติคำ หลวงก็ได้

ส่วนมหาชาติกลอนเทศน์ หรือร้อยยาวมหาชาตินั้น จะยกคาถาภาษามคธมาตอนหนึ่ง แล้วนำความมาแปลเป็นภาษาไทย แต่งเป็นร้อยยาว แต่รวบรัดเรื่องให้สั้นเข้าสำหรับพระเทศน์ให้จบ 13 กัณฑ์ได้ในวันเดียว เพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่การพิธี

เทศน์มหาชาติมีประโยชน์นานัปการ ได้แก่ทำให้เป็นผู้รู้จักสามัคคี มีความเป็นน้ำ หนึ่งใจเดียวกันในอันที่จะประกอบกุศลกิจร่วมกัน ทำให้เป็นผู้รู้จักเสียสละ คือ เสียสละทั้งกำลังกาย กำลังใจ และกำลังทรัพย์ ลดความตระหนี่เหนียวแน่นในอุปนิสัยอันเป็นธรรมชาติของบุคคลเสียได้ ทำให้เป็นผู้มีสติปัญญาซึ่งจะเกิดจากการฟังสิ่งที่ประเสริฐและดีงาม เป็นการปฏิบัติธรรมตามมงคล สำคัญในพระไตรปิฎก คือเป็นผู้ฟังธรรมตามกาล เหล่านี้เป็นต้น

ประเพณีการเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกมีมาแต่โบราณกาล เหตุที่นับถือ กันว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ ก็เพราะบารมีทั้งสิบอย่างของพระโพธิสัตว์ จะปรากฏบริบูรณ์ในชาตินี้ จึงเรียกกันว่า “มหาชาติ” และถือกันว่าหากผู้ใดฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ หนึ่งพันพระคาถาจบภายในหนึ่งวันแล้วจะได้ผลานิสงส์มาก และนิยมกันว่าเป็นสิริมงคล แม้น้ำที่ตั้งไว้ในมณฑลพิธีก็ถือกันว่าเป็นน้ำมนต์ อันจะบำบัดเสนียดจัญไรได้ จึงเกิดประเพณี ประชุมฟังเทศน์มหาชาติทุกๆ ปี ทำเป็นการพิธีอย่างหนึ่งด้วย

เทศน์มหาชาตินั้น ยากที่จะกำหนดอายุแน่นอนว่ามีมาแต่เมื่อใด แต่น่าจะก่อนสมัย อยุธยา หรืออย่างน้อยก็ในสมัยอยุธยา เพราะในสมัยนั้นยังมีหลักฐานปรากฏให้เชื่อได้ว่าสมเด็จพระ บรมไตรโลกนาถทรงประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นไว้ และยังใช้สวดใน พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามตราบจนทุกวันนี้

ความนิยมในการจัดเทศน์มหาชาติ ที่เกิดขึ้นเพราะความเชื่อในกุศลทานบารมีอัน บุคคลจะได้รับจากการฟังเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีความเชื่อมาแต่โบราณกาล 3 ประการ พอประมวล ความได้ว่า

ประการแรก เชื่อกันว่าคัมภีร์มหาชาติ เป็นพระพุทธรูปซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาค เจ้าได้ตรัสประทานเทศนาแก่พระภิกษุสงฆ์พุทธบริษัท ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ หากผู้ใดได้ สดับย่อมเกิดสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลเป็นกุศลบุญราศีสืบไป

อีกประการหนึ่งเชื่อกันว่า พระศรีอาริยมฤตไดรยเทพบุตร ซึ่งจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ได้มีเทวโองการสั่งพระมาลัยมหาเถระ ให้มาบอกแก่นมนุษย์ทั้งหลายในโลกว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาประสบกับศาสนาของพระองค์ก็ให้ผู้นั้นฟังเวสสันดรชาดกอันประดับด้วยพระคาถาหนึ่งพันพระคาถาให้จบภายในวันเดียว ให้บูชาด้วยประทีป รูป เทียน ธง ฉัตร สารพัดดอกไม้ ดอกบัว ดอกกุบล จงกลณี ราชพฤกษ์ ให้ครบจำนวนสิ่งละพัน ผลานิสงส์จะทำให้ได้พบศาสนาของพระศรีอาริย์

ประการสุดท้ายการฟังเทศน์มหาชาตินี้ คือองค์พระธรรมกถึกผู้แสดงธรรมจะใช้กระแสเสียงเป็นทำนองอันไพเราะต่างๆ เป็นที่ครึกครื้นรื่นเริง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาเกิดความปีติซาบซึ้งใจแก่ผู้สดับเป็นอย่างยิ่ง ผู้สดับจะได้ทั้งความรู้และความรื่นรมย์ จึงมักจะเกิดทานบริจาคเป็นอันมากและผู้บริจาคทานนั้นก็จะได้รับเสียงแซ่ซ้องสาธุการ เกิดความปีติอิ่มเอิบใจเหมือนมีผลทานเกิดขึ้นทันตาเห็นจึงเป็นที่ชื่นชม ชื่นชอบ ของผู้ฟังโดยทั่วไป

ความในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงการพระราชกุศลเทศนามหาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า การพระราชกุศลเทศนามหาชาตินี้ ถือว่าเป็นเทศนาสำหรับแผ่นดิน แต่เดิมนั้นมีการกำหนดเครื่องกัณฑ์คล้ายบริวารกฐิน คือมีผ้าไตรแพร เงิน 10 ตำลึง และขนมต่างๆ

สถานที่สำหรับเทศน์มหาชาติหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น เทศน์บนพระที่นั่งเสวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว เว้นแต่มีพระบรมศพอยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จึงจะยกไปเทศนาบนพระแท่นมุกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในแผ่นดินพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยยกไปเทศน์ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม แต่ฝ่ายในฟังไม่ได้ยินจึงได้ย้ายไปที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่เข้าไปในการเทศนานั้น เฉพาะแต่เจ้านาย เจ้าพนักงานกรมพระตำรวจ และมหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมจึงเป็นฝ่ายในทั้งสิ้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ย้ายกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตามลำดับ

การตกแต่งเครื่องบูชาเทศน์มหาชาติหลวง เช่น ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย หลังพระที่นั่งเสวตฉัตรมุกกิ้งไม้ มีดอกไม้ร้อยห้อยช้อยเป็นพวงพู่ผูกตามกิ้งไม้ทั่วไปบนพระแท่นม ตั้งพานพุ่มดอกไม้ พานทองสองชั้นขนาดใหญ่ขนาดเล็กเรียงสองแถว ตะบะถมตั้งหญ้าแพรก ข้าวตอกดอกมะลิ ถั่ว งา และมีพานเครื่องทองน้อยแก้วห้าสำหรับ ตั้งตะเกียงแก้วแทรกตามระหว่างเครื่องทองน้อย ตรงหน้าพระที่นั่งเสวตฉัตรออกไปตั้งหมากพนม พานทองมหากฐินสองพาน หมากพนมใหญ่ พานแว่นฟ้าสองพาน แล้วพานนี้เปลี่ยนเป็น โคมเวียน มีต้นไม้อื่นทองตั้งรายสองแถวกระถางต้นไม้อัดคล้ายคราม โคมพโอมแก้วรายตลอดทั้งสองข้าง หน้าแถวมีกรงนกคีรีบุษซึ่งติดกับหม้อแก้ว

เลี้ยงปลาทองตั้งปิดช่องกลาง ปลายแถวตั้งชั้นเทียนคาถาพัน ตามตะเกียงกิ่งที่เสาแขวนฉากเทศน์ ทั้ง 13 กัณฑ์ หน้าท้องพระโรงมีซุ้มตะเกียง 4 ซุ้ม มีราชวัติฉัตรธงผูกต้นกล้วยต้นอ้อยตามธรรมเนียม

เล่ากันว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเวลาเล่นเครื่องแก้ว เครื่องแก้วกำลังมีราคามาก ในห้องฉากซึ่งเป็นที่ประทับในพระเฉลียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้ตั้งเครื่องแก้วเป็นเครื่องมณีสการ โต๊ะหมู่ และมีเครื่องประดับต่างๆ งดงามยิ่งนัก เจ้านายข้าราชการฝ่ายในก็มีตะบะเครื่องบูชาเป็นเครื่องแก้ว เครื่องทอง เครื่องถม ประกวดประชันกันเป็นการสนุกสนานมาก แต่ในชั้นหลังมาในพระฉากมีแต่เครื่องมณีสการแก้ว โต๊ะประดับกระจกสำหรับเดี่ยวเท่านั้น แต่เจ้านายข้าราชการฝ่ายใน ยังมีเครื่องบูชา ถ้าผู้ที่อายุมากๆ ก็จะใช้ตะบะอย่างเก่าๆ ถ้าสาว ๆ อายุน้อย ก็เป็นโต๊ะพานย่อๆ ลงไป เล่นแต่สี่ดอก ไม้ดอกใหญ่ ไม้จัดทำแข็งแรงเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ถ้าเทศน์ที่พระที่นั่งทรงธรรม จะจัดม้าหมู่ตรงหน้าธรรมาสน์มีเครื่องแก้วต่างๆ ฝรั่งบ้าง จีนบ้าง มากกว่าเทศน์ที่ท้องพระโรง แต่ไม่มีต้นไม้เงินทอง มีแต่ต้นไม้สดตั้งรายออกไปจนถึงที่ตั้งเครื่องกัณฑ์

เทศน์มหาชาติหลวงที่จัดเป็นการพิเศษ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รศ. 110 มีการเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทำกระจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศนาซึ่งเชื่อกันว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ น่าจะเป็นการพิเศษจริงๆ จะเห็นได้จากหลักฐานในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ในพระวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลังว่าด้วยเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 1 ซึ่งกล่าวถึงการพระราชกุศลที่สร้างอันเกี่ยวข้องกับสัตตสดกมหาทานในพระเวสสันดรชาดกความว่า “... เป็นพระราชทรัพย์ที่งานต้นกรรมพฤกษ์ ฉลากพิศกัณฑ์พระราชบุตร บุตรี พระภาคิไนยราชแสนางพระสนม ราชกุมยชร อัครนาวา ฉลากละห้าซึ่งสี่ซึ่งสองซึ่งเป็นเงินสามร้อยสามสิบแปดซึ่ง เงินใส่ผลมะนาวร้อยหกสิบแปดซึ่งเข้ากันทั้งทานห้าร้อยหกซึ่ง คิดทั้งเงินค่าผ้าทรงพระ ดอกไม้สดบูชา เลี้ยงพระสงฆ์กระจาดและโรงห้อยทานเครื่องไทยทาน ...”

จะเห็นได้ว่าการพระราชกุศลที่จัดทำขึ้นเป็นการพิเศษในสมัยรัชกาลที่ 1 รศ. 110 นั้น ยึดแนวทางสัตตสดกมหาทานในมหาเวสสันดรชาดกเป็นแบบอย่างของทานบริจาคด้วยความเชื่อถือและศรัทธายิ่ง

ในหนังสือวิธานพิเศษ เล่ม 3 หน้า 194 ได้กล่าวถึงการเทศน์มหาชาติว่า “ครั้นปี พ.ศ. 2350 พระเทพมุนีวัดสังข์กระจายได้เข้าถวายเทศน์กัณฑ์ซุชกในรัชกาลที่ 1 เจ้าจอมฝ่ายในรับกัณฑ์ซุชกของพระเทพมุนี วัดสังข์กระจาย การจัดเทศน์มหาชาติครั้งนี้ยิ่งใหญ่”

นอกจากนี้ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขายังมีบันทึกว่า มีการเทศน์มหาชาติแก่พระราชกุศลถึงพระเจ้าต่างกรม และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน เจ้าจอม

พระสนมเอกมีกำลังพอ ได้ทำกระजाตใหญ่บูชาภัณฑ์เทศน์มหาชาติ 13 กระजाต ตั้งกระजाตหน้า
กำแพงมหาปราสาท รายมาถึงหน้าโรงทอนาฬิกาและข้างชานชาลาด้วย ประกวอดประชันกันนัก
กระजाตคุณแวงพระสนมเอก แต่งเด็กมีเครื่องแต่งหมจดจ ถวายเป็นสิทธิขาดทีเดียว ตามหลักฐานที่
ได้พบว่ามีกระजाตเทศน์มหาชาติใหญ่ 2 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผนวชเป็นสามเณรนั้น ทรงจำได้ว่าคราวเป็นสามเณร ได้
ถวายเทศน์ ยังมีกระजाตใหญ่เป็นรูปเรือสำเภา ซึ่งทำขึ้นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นภัณฑ์เทศน์
เฉพาะพระองค์ด้วย

ครั้งที่ 2 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 สมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงถวายภัณฑ์เทศน์มหาชาติ ภัณฑ์
สักกบรรพ เมื่อ ร.ศ.110 ตรงกับวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2434 จัดพระสำเภากระजाตใหญ่ ในงาน
พระราชพิธีเทศน์มหาชาติ จัดขึ้นที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ดังภาพประกอบ

ภาพที่ 4.1 พระสำเภากระजाตใหญ่ ในงานพระราชพิธีเทศน์มหาชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 110

ในประเพณีการเทศน์มหาชาติ พระนิพนธ์กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวถึงเครื่องกัณฑ์เทศน์ไว้ว่า “เครื่องกัณฑ์นั้นมักมีเครื่องสรรพอาหาร ผลไม้ กับวัตถุปัจจัย คือเงินตราเราดิดๆ นี้เอง และผ้าไตร อันนี้เป็นธรรมเนียมไม่ใคร่ขาด ที่มีเครื่องบริวารอื่นๆ เพิ่มเติมอีกด้วยก็มีมาก บริวารสำหรับมหาชาติที่ถือว่าถูกแบบแผนนั้นมักจัดเป็นจตุปัจจัย เสื้อสาธ อาสนะ และไม้กวาด เลื่อย ลีว ขวาน อนุโลมในเสนาสนะปัจจัย ยา และเครื่องยาต่างๆ น้ำผึ้ง น้ำตาล อนุโลมในคิลานปัจจัยบริวาร”

พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ (2544, หน้า 13-16) กล่าวไว้ในหนังสือเทศน์มหาชาติของโรงเรียนสตรีวัดระฆังว่า มีวรรณคดีสำคัญของคนไทยเรื่องหนึ่งกล่าวถึงประเพณีการเทศน์มหาชาติไว้อย่างชัดเจนที่สุด ได้แก่วรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ซึ่งถือเป็นการบันทึกหลักฐานอันสำคัญยิ่งทางด้านวัฒนธรรมและประเพณีไทย เป็นการบันทึกความเป็นไปแบบชาวบ้าน ใช้ภาษาชาวบ้านซึ่งเข้าใจง่ายและมีความไพเราะด้วยรูปแบบของคำประพันธ์ที่ใช้ เริ่มตั้งแต่บันทึกเกี่ยวกับช่วงเวลาในการจัดเทศน์มหาชาติ และวิธีการดำเนินการ คือ

“อยู่มาประกาศปิดศก	ทายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทงักวัน	คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์วันพระหน้า
ตาปะขาวเฒ่าแก่แซ่กันมา	พร้อมกันนั่งปรกษาที่วัดนั้น”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

การปริกษาหรือคงเริ่มตั้งแต่กำหนดวันจัดงาน การจัดเตรียมสถานที่ การจัดหาเจ้าภาพ เพื่อเป็นเจ้าของกัณฑ์แต่ละกัณฑ์ และการจัดเตรียมเครื่องกัณฑ์ไปพร้อมกับเจ้าภาพคนอื่นๆ เป็นต้น ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“บ้างก็รับทศพรหิมพานต์	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ที่ถูกดกรับชูชกกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มัทรี
มหाराชพันชาติกัณฑ์กลางคืน	ฟังพระหัวเราะครีกครื้นกันอึงมี
น้อกษัตริย์สดเจียบเชียบดี	ตาหมื่นศรีคนแก่แกร็บไป
นางวันรับกัณฑ์จุลพน	เณรอันดีถนัดหัดขึ้นใหม่
เทศน์กัณฑ์มหาพนชีตันใจ	ตาไท่กรับไปทันที
วนประเวศน์นั้นท่านวัดแค	เป็นกัณฑ์ของตาแพกับยายคลี่

เออ! กัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ใครดี
ออเออ! จริงแล้วกัณฑ์กุมาร
นายบุญคูนกันไปไวไว
จะมีพระมหาชาติสิบสามกัณฑ์
ตามแต่ใจหม่อมจะศรัทธา
นางพิมศรีประจันกัณฑ์มัทรี
ขุนช้างหัวร่ออชอบใจ
จะคิดอะไรกับสิ้นยัง
เกิดชาติใหม่ก็จะได้ไปมั่งมี
นายบุญยินศิริกลับมา
ครบทั้งสิบสามกัณฑ์เป็นหล่นไป

ยากที่สัปบุรุษจะรับไป
ให้เจ้าขรรค์หัวล้านบ้านรั้วใหญ่
ถึงขุนช้างยื่นให้ใบฎีกา
วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
พ่อขาทำบุญบ้างเป็นไร
กุมารยังหาใครรับไม่
ที่กัณฑ์ใหญ่ใหญ่เรายินดี
ถึงสิ้นสักห้าซ่งเราไม่หนี
ทำบุญอย่างนี้เราเต็มใจ
เผด็จพระเอาฎีกาไปส่งให้
ชาวบ้านน้อยใหญ่ก็เตรียมการฯ”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

เมื่อคณะกรรมการวัดได้ออกบุญแก่เจ้าภาพครบทั้งสิบสามกัณฑ์แล้ว พอใกล้ถึงวันงานก็จัดเตรียมสถานที่ ประดับต้นกล้วย ต้นอ้อย ราชวัติ ฉัตร ธง ฯลฯ เจ้าภาพประกอบที่รับกัณฑ์เทศน์แต่ละกัณฑ์ก็จะเตรียมเครื่องกัณฑ์ของตนด้วยความตั้งใจ บางครั้งอาจดูเหนื่อยแต่ก็เต็มไปด้วยความสุขในการทำบุญ ดังเนื้อความต่อไปนี้

“ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง
เด็กเอี้ยหาไม้ยาได้นาน
เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด
หาผ้าเนื้อดีมาทำไตร
ข้าวแป้งระแนงดำทำเป็นผง
สิ่งหนึ่งอย่าให้น้อยตั้งร้อยอัน
สัมตุกตุกไม้ไผ่ของสวน
อย่าทำใจทมิพพานินทา
ครานั้นฝ่ายนางศรีประจัน
แม่พิมช่วยแม่ข้างมาข้างนี้
บ่าวไพร่ทำขนมประสมปั้น
เฮ้ย! ไพร่อ่อนนักรักพี่นรา

น้ำใจกว้างขวางให้ฟุ้งชาน
จักสานกระจาคนั้นเตรียมไว้
บริขารเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่
ที่ผู้หญิงนั้นไปหาเครื่องกัณฑ์
มุกกลมขนมกงเร่งจัดสรร
อย่ากลัวเปลืองน้ำมันไปซื้อมา
ให้ถั่วถั่วถั่วแกงก็ไม่ว่า
เขานับหน้าว่ากูเป็นผู้ดีฯ
เรียกข้าค่าน้อยอยู่ยังมี
เข้ามาช่วยกันทันเวลา
ซุบแป้งทอดน้ำมันอยู่หน้า
อึ้งควักตักมาว่าเกรียมดี

วางไว้ตามชะมดและกงเกียน	พันเทียนเรียงไว้อย่าให้บี้
ขนมกรุบขนมกรอบเห็นชอบที	คลุกน้ำตาลพริบพริใส่ที่ไว้
ข้าวเม่ากวนแป้งนวลชุบทอด	เอาไม้แยงหลอดใส่ยอดไข่
มะพร้าวน้ำตาลหวานใส่ใน	สุกแทงขึ้นไว้อ้ายลูกโคน
บ้างควักแป้งแบ่งปันช่วยกันหว่า	ฝูงข้าอึ้งมีดั่งมีโชน
ศรีประจันเร่งรัดร้องตะโกน	ค่อยส่งมาอย่าโยนจะยับไปฯ”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

การเทศน์มหาชาตินั้นจะเริ่มกันตั้งแต่เวลาเช้า ในกัณฑ์ทศพรนั้นมักจะนิมนต์สมภารเจ้าอาวาสเป็นผู้เทศน์เอาฤกษ์เสียก่อน จะว่าเป็นการเทศน์ต้อนรับญาติโยมที่มีศรัทธามาทำบุญที่วัดก็เป็นได้และมักจะลงท้ายด้วยนครกัณฑ์เพื่อส่งญาติโยมอีกเช่นกัน เจ้าภาพกัณฑ์ทศพรจึงต้องเตรียมเครื่องกัณฑ์ขนมาที่วัดตั้งแต่เช้ามืด

“ครานั้นเจ้ากัณฑ์ทศพร	ลุกขึ้นตื่นนอนแต่ก่อนไถ่
ขนของเครื่องกัณฑ์สนั้นไป	ถึงวัดป่าเลไลยก์ได้อรุณ
เครื่องกัณฑ์ตั้งพานในการเปรียญ	จุดธูปเทียนไหว้พระอยู่กรุ่นกรุ่น
ชี้ต้นให้ศีลบอกส่วนบุญ	แล้วว่าจตุณียบทบาภิไป
ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์	จบปล้นกัณฑ์หลังขึ้นตั้งใหม่
ถึงกัณฑ์มหาพนชี้ต้นใจ	จบแล้วเธอก็ไปกุฎีพลันฯ”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

เมื่อพระขึ้นเทศน์บนธรรมมาสน์ หรือเมื่อเทศน์จบลงจากธรรมมาสน์ ก็จะมีปีพาทย์รับต้องใช้วงปีพาทย์ เพราะเพลงบรรเลงล้วนเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น จำเป็นต้องใช้ตะโพน กลอง เป็นเครื่องเคาะจังหวะ

พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์ อธิบายไว้ในหนังสือเล่าความตามแหล่ง เรื่องเพลงหน้าพาทย์ว่า

“เพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปภิกิริยาของตัวโขนละคร เช่น เวลาจะไปไหนมาไหน ก็มีเพลงเซ็ด จะร้องให้เสรำโศกก็มีเพลงโอด จะแปลงตัวก็มีเพลงตระนิมิต จะนอนก็มีเพลงตระนอน ตัวละครสำคัญจะเดินทางใกล้ก็เสมอ เช่น เสมอมาร เสมอดินนก เสมอเถร ถ้าพระขึ้นธรรมมาสน์เทศน์ต้องใช้เพลงสาธุการ เพื่อบูชาพระรัตนตรัย และอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ลงมายังโรงพิธีเพื่อฟังพระธรรมเทศนา และเมื่อเทศน์จบต้องบรรเลงเพลงประจำกัณฑ์ตามจุดเด่นแห่งท้องเรื่องของกัณฑ์นั้นๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงประทานไว้ครบ 13 กัณฑ์ คือ

1) กัณฑ์ทศพร (19 พระคาถา) เพลงสาธุการ พระนางผุสดีพระมเหสีพระอินทร์ ขอพร 10 ประการ

2) กัณฑ์หิมพานต์ (134 พระคาถา) เพลงดวงพระธาตุ โทณพราหมณ์เอาพานาน ดวงพระธาตุแจกจ่ายกษัตริย์ เป็นเพลงฉิ่ง บรรเลงโดยใช้ตะโพน กลอง ประกอบจังหวะ จุดเด่นของกัณฑ์อยู่ที่การประทานช้างปัจจัยนาเคนทร์

3) ทานกัณฑ์ (209 พระคาถา) เพลงพญาโศก พระนางผุสดีเข้าไปกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษก็ไม่โปรดให้ พระนางและพระสนมคร่ำครวญ

4) กัณฑ์วนประเวศน์ (57 พระคาถา) เพลงพญาเดิน สี่กษัตริย์เสด็จดำเนินไปหา วงกต

5) กัณฑ์ชูชก (79 พระคาถา) เพลงเช่นเหล่า ใช้ประกอบอาภัพกิริยาเกินเลี้ยงและมีการดื่มสุรามามาก หรืออาการเดิน โสเซของภูตผีปีศาจจำพวกเปรต บางที่ใช้ค้ำคาวกินกล้วย

6) กัณฑ์จุลพน (35 พระคาถา) เพลงรวสามลา หรือลูกพาทย์ ใช้ประกอบ การ แผลงฤทธิ์ หรือการพิลึกพิลั่นต่างๆ

7) กัณฑ์มหาพน (80 พระคาถา) เพลงเชิดกลอง พระอัจจุตถายีชีทางให้ชูชก เดินทาง

8) กัณฑ์กุมาร (101 พระคาถา) เพลงโอดสลับกับเชิดฉิ่ง ชูชกเขียนตี 2 กุมาร ขณะพาเดินทาง

9) กัณฑ์มัทรี (90 พระคาถา) เพลงทยอยโอด พระนางมัทรีตามหาสองกุมารจน สลบลง

10) กัณฑ์สักกบรรพ (43 พระคาถา) เพลงกลม ประกอบการเหาะของพระอินทร์

11) กัณฑ์มหाराช (69 พระคาถา) เพลงกราวนอก การยกทัพของฝ่ายมนุษย์

12) กัณฑ์ฉกษัตริย์ (36 พระคาถา) เพลงตระนอน หกกษัตริย์พบกันทรงพระ กันแสงจนสลบไปทั้งหมด

13) นครกัณฑ์ (48 พระคาถา) เพลงทะแยกลองโชน ใช้เป็งมางประกอบจังหวะ เป็นเสียง เป็ง – พรวด

เมื่อสิ้นสุดงาน ปีพาทย์จะบรรเลงเพลงกราวรำต่อ เป็นการอนุโมทนาบุญแก่ผู้ที่มา ร่วมในการกุศล พระภิกษุสวดยถาสัพพีแล้วเป็นอันเสร็จสิ้นงาน”

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมพิธีการงานมหาชาตินั้นมีเป็นขั้นตอน เช่นต้องจัดสถานที่ ต้องมีคนไปนิมนต์พระ ต้องหาปีพาทย์ ไม่เหมือนงานเทศน์ทั่วไป งานเทศน์ทั่วไปมีธรรมาสน์เทศน์ก็เทศน์ได้แล้ว แต่เทศน์มหาชาติต้องมีธรรมเนียมปฏิบัติมากมายดังในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น พระที่จะเทศน์แต่โบราณ ทายกผู้นิมนต์ก็ต้องคัดสรรมาตามความถนัดของท่าน ว่าท่านถนัดหรือมีความชำนาญในกัณฑ์ไหน สมัยก่อนกว่าจะหาพระเทศน์ได้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ ผู้นิมนต์ก็ต้องใช้เวลากันนานพอสมควร เพราะทำนองเทศน์ของแต่ละกัณฑ์นั้นว่าไม่เหมือนกัน คนฟังก็ต้องตั้งข้อสังเกตดูว่าเสียงที่ร้อง ทำนองที่ให้ ภาษาที่ใช้ ถูกต้องหรือไม่ ทำนองมหาชาติแต่ละกัณฑ์มีความแตกต่างกันเช่นเดียวกับความแตกต่างของเพลงหน้าพาทย์ทั้ง 13 เพลงในแต่ละกัณฑ์ ในแหล่งประวัตินิทานมหาชาติที่ว่าเกี่ยวกับทำนองของแต่ละกัณฑ์มีดังนี้

“ทั้งสิบสามกัณฑ์ สืบสานทำนอง สำเนียงเสียงร้อง ให้เดินสามสาย
อักษรสามหมู่ ควบคู่กันไป แต่ทำนองใน นั้นว่าต่างกัน
เสียงเล็กเสียงใหญ่ จัดไว้เป็นหมู่ กลอนก็กลอนคู่ อุโฆษาน
ฟังแล้วสำเร็จ เกิดความสำราญ เสียงอ่อนเสียงหวาน ร้องให้มีฮา”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

เมื่อฟังเสียงร้อง ทำนองที่ให้ ภาษาที่ใช้ว่าถูกต้องดีแล้วก็หันมาคิดถึงสารธรรมที่จะได้ เทศน์มหาชาติมีธรรมะสาระมากมาย มีศีล มีทาน การบูชาและหน้าที่ คนไทยฟังกันแล้วก็เก็บเอาตัวอย่างในทางที่ดีนำไปประพฤติและปฏิบัติกัน เช่น

“อันที่จริง เรื่องเวสสันดร	ทศวรรคทุกตอน ในเนื้อหา
มีศีลมีทาน การบูชา	ฟังแล้วก็น่า ระทึกใจ
มีทั้งพ่อแท้ แม่ที่ถูก	หน้าที่ของลูก จะเป็นไหน
มีทั้งผัวดี มีดีอย่างไร	ภรรยาเขาจึงได้ ปฏิบัติบูชา
แต่ว่าเมียดี เขาคงมีอะไร	ผัวจึงมอบให้ สมบัติห้า
ฟังแล้วจะเห็น เรื่องเป็นมา	ในเรื่องพระยา เวสสันดร”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

ครั้งนั้นฟังมาถึงตอนท้าย นอกจากจะรู้ว่ามหาชาติ มีทำนอง มีธรรมะแล้ว ก็จะได้เห็น ประเพณี เรียกว่าถ้าฟังเทศน์มหาชาติจนครบ 13 กัณฑ์ หนึ่งพันพระคาถาแล้ว สิ่งที่เรา รู้ก็คือมหาชาติ มีทำนอง มีธรรมะ และมีประเพณี ดังตัวอย่างของเหล่าตอนท้ายที่ว่า

“เท่าที่ทายก และท่านสมภาร	ได้จัดงาน ให้มีเทศน์นี้
ก็เพื่อฟื้นฟู ประเพณี	ให้คงที่ เหมือนอย่างเดิม
คุณ โยมที่ไป นิมนต์ฉัน ไชริ	ช่างมีใจ ช่วยส่งช่วยเสริม
หลายคนหลายแรง ช่วยริเริ่ม	ช่วยส่งเสริม ประเพณี
คุณ โยมที่เป็น เจ้าของกัณฑ์	มาร่วมงาน สามัคคี
นิมนต์หลวงน้ำ หลวงอาหลวงพี่	มาเทศน์วันนี้ ด้วยจิตศรัทธา”

(พระครูวินัยธรรมานพ ปาละพันธ์, 2544, หน้า 13-16)

จะเห็นได้ว่าประเพณีการเทศน์มหาชาติมีคุณค่า สร้างความสามัคคี ช่วยส่งเสริม การเสียดละ การร่วมแรงร่วมใจของคนในสังคม ดังนั้นพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต้องช่วยกันรักษา ประเพณีการเทศน์มหาชาติไว้ให้ยั่งยืนสืบไป

2. ความเชื่อ

ความเชื่อในการฟังและการที่ได้บูชากัณฑ์เทศน์มหาชาติ ความเชื่อแบบพุทธ ความเชื่อแบบพราหมณ์ และความเชื่อในเรื่องผี จากหนังสือเล่าความตามแหล่ง สรุปลงได้ ดังนี้

2.1 ความเชื่อในการฟังเทศน์มหาชาติ การตั้งใจฟังเทศน์มหาชาติให้จบเพียงวันเดียว ครบบริบูรณ์ ทั้ง 13 กัณฑ์ จะได้อานิสงส์เป็นเหตุให้สำเร็จความปรารถนาทุกประการดังนี้

1) เมื่อตายจากโลกนี้แล้ว จะมีโอกาสได้พบพระพุทธเจ้า พระนามว่า ศรีอริยเมตไตรยในอนาคต

2) เมื่อดับขันธไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จะเสวยทิพยสมบัติมโหฬาร

3) เมื่อตายไปแล้วจะไม่ตกนรก

4) เมื่อถึงยุคพระพุทธเจ้าพระนามว่า ศรีอริยเมตไตรย จะได้จุติไปเกิดเป็นมนุษย์

5) ได้ฟังธรรมต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธองค์ จะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็น

พระอริยบุคคลในบรรพพุทธศาสนา

2.2 ความเชื่อในการที่ได้บูชากัณฑ์เทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ 1000 พระคาถา มี ดังนี้

ผู้โศกนาถกัณฑ์ทศพร จะได้รับทรัพย์สมบัติตั้งปรารภณา ถ้าเป็นสตรีจะได้สามีเป็นที่ชอบเนื้อเจริญใจ ถ้าเป็นบุรุษจะได้ภรรยาเป็นที่ต้องประสงค์ ทั้งจะได้บุตรหญิงชาย เป็นคนว่านอนสอนง่าย มีรูปกายงดงาม มีความประพฤติดี กิริยาวาจาเรียบร้อยทุกประการ

ผู้โศกนาถกัณฑ์หิมพานต์ ย่อมได้ในสิ่งที่ปรารภณาทุกประการ ครั้นตายไปแล้วจะไปได้บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยสมบัติอันโอฬาร มีบริวารแวดล้อมบำรุงบำเรออยู่เป็นนิจ ครั้นจติจากสวรรค์แล้วจะลงมาเกิดในตระกูลชาติยะมหาศาล หรือตระกูลพราหมณ์มหาศาลอันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคาร บริวารมากมายนานาประการ เช่น โค กระบือ ช้าง ม้า รถ ยานพาหนะ นับประมาณมิได้ ประกอบด้วยความสุขกายสบายใจทุกๆ อริยาบถ

ผู้โศกนาถกัณฑ์ทานกัณฑ์ จะบริบูรณ์ด้วยแก้วแหวนเงินทอง ทาส ทาสี และสัตว์สองเท้าสี่เท้า ครั้นตายแล้วจะไปได้บังเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรแวดล้อมมากมาย เสวยสุขอยู่ในปราสาทแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ

ผู้โศกนาถกัณฑ์วนปเวสน์ จะได้รับความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า จะได้เป็นบรมกษัตริย์ในชมพูทวีปเป็นผู้ทรงปริชา เกลียวฉลาด สามารถปราบอริราชศัตรูให้ย่อยยับไป

ผู้โศกนาถกัณฑ์ชุกก จะได้บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ประกอบด้วยสมบัติอันงดงามกว่าชนทั้งหลายจะเจรงจาปราศรัยก็ไพเราะเสนาะโสต แม้จะได้สามีภรรยาและบุตรธิดา ก็ล้วนแต่มีรูปทรงงดงามสอนง่าย

ผู้โศกนาถกัณฑ์จุลพน แม้จะบังเกิดในภพใดๆ จะเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยทรัพย์บริวารจะมีอุทยานอันดารดาษด้วยดอกไม้หอมตลบไป แล้วจะมีสระโบกขรณีอันเต็มไปด้วยปทุมชาติ ครั้นตายไปแล้วก็ได้เสวยทิพย์สมบัติในโลกล้านปี

ผู้โศกนาถกัณฑ์มหาพน จะได้เสวยสมบัติในดาวดึงส์เทวโลก และจะได้ลงมาเกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล มีทรัพย์ศฤงคารบริวารมาก มีอุทยานและสระโบกขรณีเป็นที่ประพาส เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศักดิ์านุภาพเฟื่องฟูไปทั่วชมพูทวีป อีกทั้งได้เสวยอาหารทิพย์เป็นนิจนิรันดร

ผู้โศกนาถกัณฑ์กุมาร ย่อมประสบความสำเร็จในสิ่งที่พึงปรารภณา ครั้นตายไปแล้วเกิดในฉกามาพจรสวรรค์ ในสมัยที่พระศรีอาริยมต ไตรยมมาอุบัติก็จะได้พบศาสนาของพระองค์ จะได้ถือปฏิสนธิในตระกูลกษัตริย์ ตลอดจนได้สดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนาของพระองค์แล้วบรรลुพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้ง 4 ด้วยบุญราศีที่ได้อบรมไว้

ผู้โศกนาถกัณฑ์มัทรี เกิดในโลกล้านปีจะเป็นผู้มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นผู้มียายุยืนยาว ทั้งประกอบด้วยรูปโฉมงดงามกว่าคนทั้งหลาย จะไปในที่ใดๆ ก็จะมีแต่ความสุขทุกแห่งหน

ผู้ใดบูชาภัณฑ์สักกบรรพ จะได้เป็นผู้เจริญด้วยลาภ ยศ ตลอดจนจตุรพิธพรทั้ง 4 ประการ ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ตลอดกาล

ผู้ใดบูชาภัณฑ์มหाराช จะได้มีนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะได้เป็นพระราช เมื่อจากโลกมนุษย์ไปก็จะได้ไปเสวยทิพย์สมบัติใน ลกามาพจรสวรรค์ มีนางเทพอัปสรเป็นบริวาร ครั้นบารมีแก่กล้าก็จะได้นิพพานสมบัติอันตัดเสียซึ่งชาติชรา พยาธิ มรณะ พ้นจากโอฆะทั้งสาม มีการโมฆะ เป็นต้น

ผู้ใดบูชาภัณฑ์ฉกษัตริย์ จะได้เป็นผู้เจริญด้วยพร 4 ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละทุกๆ ชาติแล

ผู้ใดบูชาภัณฑ์นครภัณฑ์ จะได้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยวงศาภคณาญาติ ข้าทาสชายหญิง ภรรยาสามี หรือบิดามารดา เป็นต้น อยู่พร้อมหน้ากัน โดยความผาสุก ปราศจากโรคาพาธทั้งปวง จะทำการใดๆ ก็พร้อมเพรียงกัน ยังการงานนั้นๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

2.3 ความเชื่อแบบพุทธ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรมทางศาสนา เช่น การ เวียนว่ายตายเกิด การทำดีได้ดี การทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งการทำมาดีและความชั่วนั้นจะเห็นผลได้ชัดเจน ในตอนสรุปเรื่องหรือประชุมชาดกกลับชาติว่า คนทำความดีเมื่อไปเกิดชาติใหม่ก็เกิดมาดีทุกคน ด้วยเหตุนี้พระอรหันตศาสดาจารย์ จึงพรรณนาถึงเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อไว้ว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติ ครบทั้ง 13 กัณฑ์ 1000 พระคาถา จบภายในวันเดียวจะได้านิสงส์มาก เช่น ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือนิพพานสมบัติ ที่สุดแม้แต่จะปรารถนาให้พบพระศาสดาของพระศรีอาริยเมตไตรยก็จะได้พบสมความปรารถนา และในแต่ละกัณฑ์ยังมีานิสงส์แตกต่างกันไปตามลักษณะของเนื้อเรื่องอีกด้วย

2.4 ความเชื่อแบบพราหมณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกนี้ ปรากฏในรูปแบบของ พิธีกรรม และวิธีการหลายตอน เช่นการทำนายฝัน และการทำบายศรีสู่ขวัญในกัณฑ์มหाराช

2.5 ความเชื่อในเรื่องผี ผีมีอยู่ 3 ชนิด ได้แก่

ผีที่ดี คือผีที่คอยปกป้องรักษาเรา เรียกกันโดยทั่วไปว่า เทวดา เช่น รุกขเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา เสือเมืองทรงเมือง ดังนี้ เป็นต้น

ผีร้าย เป็นผีที่คอยหลอกหลอน ชอบกินเครื่องเซ่น เครื่องสังเวย ชอบรับสินบน หากไม่ได้ตามที่ต้องการก็จะคอยทำอันตราย เข้าสิงสู่ผู้คนให้เดือดร้อน

ผีที่เป็นซากศพ ได้แก่ คนที่ตายแล้วเราก็มักเรียกว่าผี ไม่ว่าจะตายโดยวิธีใดก็ตาม ความเชื่อเรื่องผีที่ปรากฏอยู่ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกหลายกัณฑ์ เชื่อว่าคนทำดีผีย่อมคอยปกป้องรักษา จึงกล่าวถึงผีที่ดี ผีที่คอยปกป้องรักษา คอยช่วยเหลือพระเวสสันดรบ้าง คอยคลายชาวเมือง บ้าง หรือคอยปกป้องรักษาภัณฑาชาลีในกัณฑ์มหाराชบ้าง ดังนี้ เป็นต้น